

BIOGRAAFILINE SEERIA

SUURMEESTE ELULOOD

1933. a. ilmunud numbrid.

- Nr. 1. *Amundsen*. Avastaja ja polaarmaade uurija elu.
Nr. 2. *Newton*. Suure teadlase elu ja töö.
Nr. 3. *Muhamed ja islam*. Usupõhjendaja elu, kellel on tänapäev ligi 300 miljonit järelkäijat.
Nr. 4. *Lincoln*. Põhja-Ameerika Ühendriikide president, orjade vabastaja.
Nr. 5. *Balzac*. Elu ja looming.
Nr. 6. *Loyola*. Jesuiitide ordu asutaja.

II aastakäigu (1934. a.) peale tellimised on avatud.
Ilmub 6 elulugu, 120—160 lk., järgmisest valikust:

Lönnrot, Wagner, Shakespeare, Stanley, Faraday, Dostojevski, Cervantes, Bismarck, Marx, Cicero, Karl XII, Rembrandt, Caesar, Dante, Linné, Snellman, Kreutzwald, Janssen, Hurt j. n. e.

Tellimishind 7 kr. 50 s., mida võib tasuda: 3 kr. tellimisel, 2 kr. 50 s. 1. aprilliks, 1 kr. 25 s. 1. juuliks ja 75 s. 1. okt. Poolaastas (3 nrit) 4 kr., üksiknumber 1 kr. 50 s.

Varemini on ilmunud:

- A. Kallas: *Tähelend* (Koidula elulugu). Hind 3 kr. 50 s, kalingurköites 5 kr.
A. Jürgenstein: *C. R. Jakobsoni elu ja töö*. Hind 1 kr. 30 s., kalingurköites 2 kr. 80 s.
A. Raag: *Elisabeth Aspe elu ja looming*. Hind 1 kr., kalingurk 2 kr. 50 s.
R. Rolland: *Tolstoi elu*. Hind 2 kr., kalingurk. 3 kr. 50 s.
S. A. Žebelev: *Aleksander Suur*. Hind 1 kr. 75 s.
J. W. Mackail: *Vergilius*. Hind 1 kr. 75 s,
R. Rolland: *Michelangelo*. Hind 2 kr.
C. Sh. Jones: *Washington*. Hind 1 kr. 75 s.
R. Rolland: *Beethoven*. Hind 1 kr. 50 s.
J. V. Lehtonen: *Victor Hugo*. Hind 1 kr. 75 s.
F. J. Snell: *Garibaldi*. Hind 1 kr. 75 s.
H. Heilborn: *Darwin*. Hind 1 kr. 50 s.
V. Tarkiaainen: *Aleksis Kivi*. Hind 1 kr. 75 s.
H. Drouin: *Pasteur*. Hind 1 kr. 75 s.
S. Fodor: *Edison*. Hind 1 kr. 50 s
A. Maurois: *Ariel ehk Shelley eiulugu* Hind 2 kr.

Iluköites 50 senti kallimad.

Raamatute hinna rahas või markides ettesaatmisel (posti jooksev arve 20-36) saab tellida saatekuludeta

EESTI KIRJANDUSE SELTSILT Tartus,
Suurturg 12, tel. 6-01.

SUURMEESTE ELULOOD
EESTI KIRJANDUSE SELTSI
BIOGRAAFILINE SEERIA
TARTU 1933 Nr. 6

IGNATIUS LOYOLA

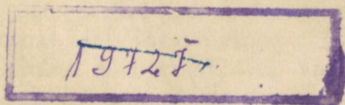
Rubens'i maali järgi,
IGNATIUS LOYOLA

PROF. P. TREIBERG

IGNAZ JESUITA KOLLEGIJA TARTUS AJ VEESTI

IGNATIUS LOYOLA

JESUIITIDE ORDU ASUTAJA

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS
TARTU, 1933

TEGEV JA VASTUTAV TOIMETAJA DANIEL PALGI

2-65547

A-8451

I.

Uue aja lävel.

Seda ajaloolist perioodi, mida on hakatud kutsuma keskajaks, iseloomustab kristliku inimkonna ühtluse ja orgaanilise terviklikkuse idee. Kindlad usuliselt sanktsioneeritud vaated ja veendumused juhtisid sel ajastul inimeste aatlemist ja teotsemist ühes suunas. Keiser ja paavst valitsesid ühiselt Rooma riigi kultuurilist pärandit, mis oli langenud noorusvärskete germaani rahvaste kätte. Katoliku kirik edendas ja kaitses olevaid kultuuriväärtusi, hoides vaimset elu ja rahvaste sotsiaalset organisatsiooni oma hooldamise all. Kõik kristlikud rahvad kuulusid teoreetiliselt ühisesse kristlikku riiki (*Respublica christiana*), milles pidi valitsema sama kindel rahu kui omal ajal Rooma riigis (*Pax Romana*). Katoliku kiriku universalistlik süsteem asetas paavsti võimu kõrgemale keisri ja teiste ilmlikkude valitsejate omast (teokraatia), arendas kõigele Lääne-Euroopale ühist ladinakeelset kirikukultuuri (universalism), allutas ilmlikud ühiskondlikud jõud vaimuliku seisuse eestkostmisele (klerikalism) ja nõudis inimese ja ta toimingute täielikku alistamist enda autoriteedile (dogmatism). Selline süsteem täitis teatavaid positiivseid ülesandeid Rooma riigi kokkuvarisemisele järgnenud kultuurilise languse ajastul, mil kindlailmelisemad riiklikud vormid olid alles

kujunemisel ja uute rahvaste omapärane vaimne pale alles saamisel. Selles üldises anarhias esindas katoliku kirik ühiskonda ühtehoidvaid, tsentripetaalseid jõude ja pakkus oma autoriteediga tuge isikuile ja rahvaile, kel veel puudusid oma kindlapiirilised huvid ning püüdlused.

Seoses ristsõdadega algas Lääne-Euroopas hiliskeskajal hoogus kultuuriline tõus kõigil elualadel — majanduses, poliitikas, teaduses ja kunstis. Rahvad jõudsid pikapeale sellisele arenemisastmele, mil katoliku kiriku vaimulik autoriteet polnud enam vajalikeks toeks, vaid muutus tülikaks kammitsaks ja takistas kultuuritöö vaba arengut. Katoliku kiriku poolt esindatud teokraatlikud ja askeetlikud eluideaalid sattusid ilmliku kultuuri iseseisvumise tagajärjel järjest suuremasse vastuollu hoogsalt areneva linnaelu avaramas õhkkonnas kujunenud uue sotsiaalse kihi — linnakodanluse — vabama elukäsitusega. Tekkis rida üksteise kõrval seisvaid eriilmelisi rahvusriiklike organisme — mitmepalgeline uus Euroopa, täis kirevust, elu ja võistlust. XVI sajandi alul leiame Euroopas rea rahvusi, kes esinevad juba omapäraste individuaalsustena ega taha tunnustada enda üle mingisugust suveräänset võimu paavsti või keisri näol. A. 1454 kurdab pärastine paavst Pius II: „Kristlikul maailmal pole enam pead, keda kõik kummardaksid; ei paavsti ega keisrit austata enam nii, nagu seda peaks tehtama.“

Nüüd eraldub poliitika usust ja moraalist, muutudes omaette seisvaks alaks. Keskaegse kristliku ühtluse idee asemele astub poliitilise tasakaalu idee. Ristsõdade ajastul oli kristlik maailm teinud ühiseid jõupingutusi uskmatute äraajamiseks Pühalt maalt. Suurte avastuste ja sellele järgneva ookeanitaguse koloniaalse eks-

pansiooni ajal toimus maailma alistamine Euroopa poolt seevastu eri riikide ägedaima omavahelise võitluse keerises. Mitte kristlikus koostöös, vaid teravas võistluses vallutasid nüüd Euroopa riigid ühe välismaailma osa teise järel. Kuid selleski võitluses avardus Euroopa rahvaste vaimne ja poliitiline silmaring enneolematul viisil. Euroopa pale, mis varemail ajal oli juhitud ida poole, pöördus nüüd läände — vastu ookeanidetaguseid avarusi. „Ookean on lai“, hüüdsid portugallased ja hispaanlased oma avastusreisudel; „maailm on suur“, kurtsid riigimehed, kel raskeks osutus uutes olukordades hõlpsasti orienteeruda. Ja kulus sajandeid enne, kui see avastatud maailm hakkas jälle inimesele tunduma väikesena ja kitsana.

Uute eluvormide loomuliku tulemusena arenes nüüd hoogus kultuuriliikumine, mis taotles vaimse elu ilmlikustamist, eriti isiksuse vabastamist katoliku kiriku askeetlik-teokraatliku süsteemi köidikuist*). Itaalias XIV sajandil tekkinud ja XVI sajandi alguseks kõigis tähtsamais Lääne-Euroopa mais levinud humanistliku kultuuri (renessansi ajastu) toimele kujunes uus tihe vaimne õhkkond, mis oluliselt erines keskaegse katolitsismi orgaanilisest süsteemist. Humanistid kui uue mentaliteedi avaldajad moodustasid senisest traditsioonilisest seisuslikust ühiskonnast väljaspool asetseva ilmliku haritlaskonna, kes oli ilmses vastuolus senise seisusliku korraga. Nad tunnustasid teadlikult ja põhimõtteliselt maist elu ja selle hüvesid iseseisvaks väärtuseks, mis peab olema vaba kiriku hooldamise alt, õhutasid oma tegevusega huvi inim-isiksuse,

*) Vt. W. Söderhjelm: Itaalia renessanss I (Elav Teadus nr. 22).

tema ülesannete, võimete ja jõudude vastu, hakates neid käsitlema süstemaatilise teaduspärasuse ja kriitikaga, ja nõudsid soodsate tingimuste loomist isiksuse vabaks, harmooniliseks ja igakülseks väljaarendamiseks. Humanistliku kultuuri alusel kujunes Itaalias ja väiksemal määral mujalgi uus jõuküllane elutunne, mis ilmnis intensiivses, sageli ohjendumatus kaasaelamises kõigile omaaegse elu avaldustele.

Vana-rooma kultuur oli seni olnud surnud kapitaliks ja sellest oli kasustatud ainult juhuslikult kättesattunud jäänuseid. Nüüd andis see kultuur oma ilmliku ja üldinimliku sisuga moodsa vaimuelu kujundamisele rea elustavaid ja viljastavaid impulsse, sest vaimselt iseseisvunud sugupõlvad suutsid seda juba sügavamini mõista ja selle kõrgeväärtuselisi aardeid täies ulatuses nautida. Uute eluideaalide loomisel hakati ohtralt kasutama Vana-maailma mõtlejailt omandatud filosoofilisi mõisteid ja ideid; klassikaliste autoriteetide najal hariti enda kirjanduslikku maitset; antiikse teaduse tagavaradest ammutati olulist materjali uue ilmliku teaduse rajamiseks. Sellega pakkus antiikse kultuuri renessanss vajalist tuge humanistide vaimseile ja kõlblaile püüdeile ja soodustas nende filosoofilist, kirjanduslikku, kunstilist ja teaduslikku loomingut.

Humanismil on suured teened vabale uurimisele toetava ilmliku teaduse rajamisel ja modernse vaimse kultuuri aluste loomisel. Kuid seda liikumist kandev väikesearvuline vaimne eliit ei suutnud oma ühiskondliku ükskõiksuse ja liigsesse isekusse kalduva, aristokraaditseva individualismi tõttu kunagi leida tihedamat kontakti laiemate rahvamassidega ega asetanud oma tegevust vajaliselt laiale ühiskondlikule alusele. Oma ühiskondlikult energialt ületas XVI sajandi

alul puhkenud reformatsiooniline liikumine tunduvalt humanismi ja tõrjus selle varsti täielikult tagaplaanile. Katoliku kirik oli keskaja lõpul mitmeti mandunud; paavstid ning vaimulikkond alistasid oma tegevuses kiriklikud ja usulised huvid mitmesuguseile ilmlikele püüdeile. Kirikus ilmnenud kuritarvitused ja väärnähtused, mida ei suudetud kõrvaldada XV sajandi alul peetud üldiste kirikukogude kaudu, vapustasid tunduvalt kiriku autoriteeti ja tekitasid elava tarbe selle reformeerimise järele. Mitmed humanistid, esijoones Erasmus Rotterdamist, olid mõistnud hukka neid väärnähtusi, eriti usuelu liigset välispidisust ja formaalsust, ja nõudnud kirikureformi teostamist rahulikul teel ja kiriku enda raamides. Kuid hoogsa ja tormilise kuju omandas liikumine reformi heaks M. Lutheri poolt algatatud protestantismis, mis hävitas Lääne-Euroopa kirikliku ühtluse ja põhjustas rea uute kirikute ning väiksemate usuliste rühmitiste tekkimise XVI sajandi esimesel poolel.

Vastandina katoliku kirikus valitsema pääsenud välispidisusele ja usuelu mehhaniseerimisele kandis reformatsiooniline liikumine usuelu raskuspunkti üksikisiku siseellu ja nägi usust teatavat sisemist, emotsionaalset jõudu: „see on vaimne tuli, millega Püha Vaim paneb hinged põlema, kasvatab ja pöörab nad ümber“ (Luther). Reformaatorite käsituses moodustab usk irratsionaalse tunde õndsakssaamise võimaluste suhtes, tunde, mis peab uuendama inimese sisemiselt ja avalduma heades tegudes. Usk ei ole inimese poolt ta vabal tahtel omandatud (*acquisita*), vaid Jumala poolt temasse sisendatud, „sisse kallatud“ (*infusa*) nähtus, Jumala vaba and. Järelikult ei märgitsenud reformatsioon ainuüksi mingisugust välist lõhet, skismat, mis oleks jätnud muutmata

oleva kirikliku organisatsiooni ja senise kristliku maailmavaate alused, vaid ta esitas ka uue arusaamise ristiusu olemusest ja inimese vahekorrast Jumalaga. Reformatsioonilises usukäsituses ei tuntud erilist vajadust kirikliku apaaraadi kui inimese ja Jumala vahendaja järgi. Keskaegne kiriklik süsteem, mis oli inimest hooldanud ja vaol hoidnud, muutus ülearuseks tõkestuseks; inimlik kultuur vabanes absoluutse autoriteedi masendava surve alt; ainsat usu alust — Püha kirja — oli igäüks õigustatud tõlgendamata ilma vahemeesteta.

Reformatsiooni peamiseks teeneks oli inimkonna vabastamine seni ainumaksvast kiriklikust autoriteedist ja usu vabastamine formaalse dogmatismi ködikuist. Humanism ja reformatsioon olid sõsarnähtused, mis mõlemad kasvasid samal pinnal, võitluses samade jõudude vastu. Kuid reformatsiooni põhimõtted ei teostunud kõikjal ühesuguse järjekindlusega. Mitmel puhul esines siin tagasilangemisi vanasse keskaegsesse dogmatismi. Erinevalt humanismist moodustas reformatsioon peamiselt rahvuslikult häälstatud massideliikumise ja tähistas samuti opositsiooni Rooma kuuria rahandusliku kurnamisüsteemi vastu. Kuna humanistid rõhutasid inimtahte iseseisvust ja inimhõimustuse juhtivat osa, kaldusid usu-uutjad, reformaatorid, sageli müstitsismi ja ebausku, eitasid vaba inimtahet ja alahindasid mõistust. Ka mõjusid protestantismi rahvapärased jooned, selle revolutsiooniline tormakus ja vägivaldsus selleks kaasa, et mõlema liikumise vahel tekkis peagi sügav lõhe.

Katoliikliku vastureformatsiooni tekkimine.

XVI sajandi esimesil aastakümneil oli kristliku kiriku ühtlusele toetuv universalistlik süsteem Lääne-Euroopas kokku varisenud. 1520-ndail ja 1530-ndail aastail lõi rida maid end Rooma-katoliku kiriku alt lahku, et oma usuliskõlblat elu korraldada iseseisvalt ja uute põhimõtete alusel. Reformatsiooniline liikumine levis eriti tugeval kujul neis mais, kus romaani kultuur ei olnud jõudnud ajada sügavamaid juuri — Põhja- ja Kesk-Saksas, Madalmaade põhjaosas, Skandinaavia mail, Inglis- ja Šoti-maal. Seevastu osutus ta mõju romaani maades tunduvalt nõrgemaks. Katoliku kiriku kultuslikkus ja esteeditsev välispidistus vastas hästi romaani rahvaste usuliste tarvetele. Pühakute austamine ja Neitsi Maarja kummardamine olid siin veel paljudele sügavate usuliste elamuste allikaks. Ka sisaldas katoliku kirik, hoolimata kõigist väärnähtusist, veel küllaltki usulise energia tagavaru, olles suurimaks kristliku maailma organisatsiooniks — pika aja kestel kuhjunud vilumuste ja kogemustega, oma teenistuses seisva rohkearvulise haritud jõudude kaadriga ja tervikliku teaduslik-usulise maailmavaate süsteemiga. Itaaliale oli katolitsism pealegi oma kodumaine usund, millega oldi sajandite jooksul sügavasti kokku kasvanud. Paavstide asumine Roomas oli itaallastele rahvusliku uhkuse allikaks ja tõi ühtaegu maale suuri ainelisi kasusid.

Lutheri väljaastumine tabas katoliku kirikut üllatava ootamatusena, millele paavstlus ei osanud alul otsekohe vajalise löögijõuga reageerida. Edukalt lõppenud võitlus kontsiliaarse liikumise

vastu XV sajandil oli tugevasti paisutanud Rooma kiriku peade iseteadvust ja põhjustanud neis sellise julgeoleku-tunde, et nad Saksamaalt tulevaisse Hiibi-sõnumeisse alul suhtusid üleoleva muretusega. Ka olid paavstid kirikuriigi valitsejaina sunnitud arvestama mitmeid ilmlikke huve tol ajal parajasti kujuneva Euroopa riikidesüsteemi alaliselt muutuval näitelaval. Osalt paratamatuse, osalt inertsil mõjul jätkasid Leo X, Clemens VII ja tunduval määral ka Paul III seniseid poliitilisi traditsioone selle asemel, et koondada kõik endile ustavaks jäänud jõud ketserliku reformatsiooni tõkestamiseks ja katoliku kiriku sisemiseks uuendus- ning puhastustööks.

Sellises olukorras immitse reformatsioonilisi ideid esialgu Saksamaalt Itaaliassegi, osalt tänu tihedale kaubanduslikule läbikäimisele mõlema maa vahel, osalt Itaaliat sageli külastavate saksa reisijate, üliõpilaste ja teadusmeeste kaudu. Ühise riikliku keskvoimu puudumine ja humanistide poolt juba kauema aja jooksul kultiveeritav mõttevabadus mõjusid siin omakord soodustavalt uute usuliste ideede levimisele. Nii kujunes Itaalias mitmel pool protestantlikke rakukesi, kes värbasid endale pooldajaid peamiselt haritud kihtidest. Lutheri ja teiste reformaatorite tööd ilmusid itaaliakeelseis tõlkeis, äratades elavaid mõtteavaldusi poolt ja vastu. Ferraras kujunes hertsog Ercole II hiilgavas õukonnas ta abikaasa Renata (Renée) ümber, kes oli Prantsuse kuninga Louis XII tütar, rühm protestantlikult häälestatud isikuid; isegi Calvin viibis siin mõne aja, süvendades oma järsu radikalismiga Rooma kuuriale vaenlikku vaimu. Kõige tugevama kuju omandas protestantismile lähedane mõttesuund Napolis. Siin elas ja õpe-

tas kuni oma surmani (1541) hispaanlane Juan de Valdés, kes oli 1531 siirdunud oma kodumaalt Itaalia vabamaisse oludesse. Olnud alul Erasmus ideede pooldaja, lähenes Valdés tähelepandamatult üha enam luterlusele, ilma et ta katoliku kirikuga oleks sidemeid katkestanud, ja avaldas samal ajal kalduvusi müstikasse. Ka siin oli protestantlike püüete õhutajaks üks aristokraatlik daam — Giulia da Gonzaga, kes pärast Valdés'i surma arenes veendunud luterlaseks. Kuid protestantlikud rühmitised ei jõudnud siiski võita oma ideedele laiemat kõlapinda ega leidnud mingit kontakti massidega, kes jäid truuks katoliku kirikule.

Need laiema rahvamassid jäid ka Itaalia kõrge humanistliku kultuuri mõjustuspiirkonnast väljapoole. Oma iseloomult aristokraatlik renessans ei ajanud kusagil sügavamaid juuri rahva ellu. Humanistid, kellest nii mõnigi põlvnes lihtrahva keskest, ei teinud mingeid katseid selleks, et vabastada pimedaid rahvamasse kiriklikest traditsioonest ja tõsta nende vaimset ning kõlblat taset. Nii elas õhukese koorekihi rafineeritud ja peen vaimne kultuur XVI sajandil kõrvuti ajavaimust puutumata jäänud laiade rahvahulkade otse hämmastava harimatusega. Väliselt valitses katoliiklik kiriklik kultuur kellegagi oma võimu jagamata masside üle: selles suhtes jätkus keskaeg täiel määral ja vankumatult edasi. Tegelikult ei seisnud masside usklikkus siiski kuigi kaugel paganusest ja ristisu algmetegi tundmine oli pahatihti minimaalne või puudus hoopis, asendudes vaimusid kartva fetišismiga või teiste selletaoliste rahvapärase primitiivse usundi vormidega. Oma esimestel kokkupuutumistel Itaalia lihtrahvaga võisid jesuiitide jutlustajad hämmastusega veen-

duda tema usulis-kõlbla taseme kohutavas mada-
luses. Paganusse tagasi langevas rahvamassis ei
olevat paljud mõistnud ei „Ave Maria't“ ega
„Meie isa“ palvet, rääkimata juba kümne käsu ja
teiste ristiusu põhiõpetuste mitteteadmisesest.
Sageli ei olevat pihtimisest kinni peetud ega
paastupäevadest suuremat hoolitud.

Ka teistel aladel leiame hiilgava renes-
sansikultuuri vaimsete ja kunstiliste tippsaavu-
tiste tagaseinal lokkavat kohutavaid sotsiaalseid
pahesid. Röövimised ja mõrvad olid igapäevased
nähted, mida muuseas soodustas ühiskondlikult
kindlustamatute elementide — töötute, kerjuste,
orbude, prostitueerijate jt. harukordselt suur
arv. Ühiskondlik hoolekanne seisis äärmiselt
madalal järjel, sest kiriklik hoolekandetegevus
oli vaibumas, kuna kogukondlik hoolekanne ei
olnud veel jõudnud juuri ajada. Eriti märga-
tavaks paheks osutus XVI sajandil otse hüper-
troofiani arenenud prostitutsioon, milles ei näh-
tud midagi eriliselt halba, nii et seda tulutoova
kõrvalteenistusena harrastasid isegi paljud abi-
elunaised. Rooma kohta selgus 1517. a. rahva-
lugemise ajal, et avalikkude naiste arv tunduvalt
ületas ausate naiste oma. Veneetsias oli XVI
sajandi alul 162 000 elanikust 11 000 avalikku
naist ja teistes väiksemais Itaalia linnades pol-
nud lood selles suhtes palju paremad.

Pealegi omandas prostitueerumine rafineeri-
tud ja veetleva kuju kõrgrenessansi ajastul,
mil lihtsaist lõbutüdrukuist hakati eraldama
mingit kõrgemat liiki hetääre, keda kutsuti
hästikõlava nimega „cortegiane“. Need poolilma
daamid omasid mõnevõrra haridust, tundsid
muusikat, lugesid luuletisi ja oskasid kõnelda
ning kirjutada teatava elegantsiga. Nad elasid
luksuslikes kortereis ja lasksid jalutuskäikudel

või kirikus käies end saata arvurikka saatjaskonna poolt. Humanistlikkude literaatide ja renessansi kunstnikkude elus etendasid sellised „lõbusa teaduse meistritarid“ sageli õieti nähtavat osa; isegi valjult usklik Michelangelo ei pidanud paljuku üht neist oma sonetis ülistada!

Kui avalik kõlblus oli Itaalias langenud madalamale Euroopa toleaegsest mitte just eriti kõrgest tasemest, siis on see suurelt osalt seletatav kiriklikkude asutiste harukordse langu-sega. Teistes maades oli hakatud süstemaatilist võitlust pidama kirjeldatud sotsiaalsete pahede vastu ja oli astunud mõningaid samme vaeste ja orbude abistamiseks. Itaalias ei tehtud selles suhtes vähematki. Eriti vähest huvi tundis nende ülesannete vastu ilmlikustunud ja oma eluviisides materialiseerunud vaimulikkond, kelle madala kõlbla taseme kohta kaasaegsed ametlikudki andmed esitavad masendava pildi. Chieti piiskop Gian Pietro Caraffa (pärastine paavst Paul IV) arvustab oktoobris 1532 paavst Clemens VII-le esitatud märgukirjas teravail sõnul Itaalias valitsevaid kirikuolusid. Ta ei imesta, et ketserlus on viimaseil ajal hakanud levima, sest selle allikaks olevat halvad jutlused, halvad raamatud ja vaimuliku seisuse halvad eluviisid. Seetõttu olevat preestrid sattunud äärmise põlguse alla; ketserid mõnitavat ja irvitavat nende üle ja kohtlevat neid kui lojuseid. Ja neile ei saavatki midagi vastata, sest kogu see asi olevat niivõrra must, et halb hais ja mäda levivat sellest kõikjal. Samasuguse otsuse annab selles küsimuses paavst Paul III poolt nimetatud üheksaliikmeline reformidekomisjon. Märtsis 1537 paavstile esitatud aruandes paljastab ta halastamatu valjusega kirikuelu väärnähteid. Nende peamist põhjust näeb ta asjaolus, et

paavstivõim olevat muutunud kiriklikkude ametite piiramatuks valitsejaks ja võivat neid vabalt raha eest müüa. Sellest allikast olevat nagu mingist Trooja hobusest lähtunud kõik kuritarvitused, mis viinud kiriku hukatuse äärele.

Neist ja paljudest teistestki kaasaegseist allikaist selgub, et kõrgemad vaimulikud ametid olid XVI sajandil muutunud vaid asutisteks, mille ülesandeks oli kindlustada nende omanikele võimalikult suuri tulusid. Nepotismi harastavad paavstid muretsesid tavaliselt oma vallaspoegadele ja sugulastele hulgaliselt tulutoovaid kiriklikke ametikohti. Nii oli 15-aastane kardinal Alessandro Farnese, paavst Paul III pojapoeg, Avignon'i peapiiskopiks ja omas selle kõrval veel kuus piiskopkonda väljaspool Itaaliat, peale selle rea abti-, priori- ja kanoonikusekohti. Praeguse Itaalia piires asuvast 309 piiskopkonnast kuulus enamik mõnedele väljapaistvaile perekondadele, minnes otsekui päriluse teel ühelt perekonnaliikmelt teisele. Näit. oli Mantua piiskopkond a. 1466—1620 Gonzaga'de, Rieti piiskopkond a. 1477—1555 Colonna'de, Tortona piiskopkond a. 1528—1612 Gambara'te soo valduses. Et ühele isikule sageli kuulus mitu piiskopkonda korruga, siis osutus piiskopeile täiesti võimatuks korralikult oma ametikohuseid täita. Enamik piiskoppe elas ehtsate renessansivürstidena Roomas, ilmudes oma piiskopkonda vaid harukordsete külalistena. Milano peapiiskopist Ippolito d'Este'st on teada, et ta kolmekümne aasta jooksul kordagi ei külasthanud oma diötseesi. „Terves maailmas“, väidetakse 1537. a. aruandes teatava liialdusega, „on peaegu kõik karjased oma karjadest eemal, usaldades nende eest hoolitsemise palgalistele isikuile“.

Viimasteks olid tavaliselt vähese haridusega, rahaahned kerjusemungad, kes oma väikest tasu suurendasid kõlbmatute ja ilma ettevalmistuseta isikute preestreiks ordineerimisega teatava rahasumma eest. Et preestriseisuse liikmed olid vabad karmimate ilmlikkude kohtute alt, siis eelistasid isikud, kelle teod päevavalgust kartsid, hankida endale ordinatsiooni. Nii pääsesid preestreiks „pimedad, lonkurid, kurdid, tummad ja igasugused kahtlase käitumisega isikud“. Sellised vaimulikud ei osanud sageli ladina keelt kuigi palju ega tundnud vajalisel määral kirikuõpetust. Nende tegevus piirdus harilikult missalugemisega, ristimisega, laulamisega ja matmisega, kuna jutluste pidamine jäeti kerjusemunkade hooleks. Sageli elasid alamad vaimulikud konkubinaadis ja eksitasid pihil naisi ning tütarlapsi.

Ka munklus ei olnud puutumata jäänud üldiselt levinud laostumisest ja korrupsioonist. Vanad meeskloostrid olid tugevasti tagurpidi läinud, nende asukate usuline energia lõtvunud ja eluviisid ilmlikustunud. Naiskloostrite kohta tähendab kardinal Gasparo Contarini, et neist paljud täitvat avalikkude majade aset. Kerjusemungad olid omal ajal olnud paavstluse kindlaimad toed, täites eriti jutlustajatena olulisi vahendamisülesandeid kiriku ja rahvamasside vahel. Nüüdki oli jutlustamine lihtrahvale kerjusemunkade käes; kuid üldise ajavaimu mõjul olid viimased muutunud tunduvalt loiumaks ja nende ridadesse oli immitsenud suurel määral kõlbmatuid elemente, kelle tegevuse iseloomustamiseks Caraffa tarvitab karme sõnu.

Siiski oleks ekslik arvata, nagu oleksid aktiivse usulise energia allikad Itaalias XVI sajandil täiesti ära kuivanud. Hoolimata oma süga-

vast sisemisest rikked ei olnud katoliku kirik kaugeltki veel oma elujõudu kaotanud. Just ketserliku reformatsiooni tõukel hakkab kiriku rüpes arenema liikumine katolitsismi dogmade ja korralduste alusele jääva katoliikliku reformatsiooni heaks. Alul aeglane ja alles kobamisi edasi sammuv, omandab see liikumine ikka suurema pingsuse ja hoo, viies pikapeale läbi katoliku kirikus sügava sisemise uuenemise, milles mõned ajaloolased on näinud üht kummalisemat ja suurimat maailma-ajaloolist sündmust. Katolitsismi puhastumine ja uuestisünd võis toimuda sellise edukusega vaid tänu asjaolule, et ta ammutas oma õnnestumiseks vajalised jõud kirikule ustavaks jäänud ühiskondlikkude elementide usulise energia tagavaradest ja arenes ühiskondlikkude jõudude endi algatusel ning tõukel.

Kui Itaalia vaimne eliit oli humanistliku renessansikultuuri mõjul kaldunud teatavasse usulisse indiferentsismi ja kui harimatud rahvamasid hääbusid veel paganliku primitiivse mõtlemise paelus, seisid Itaalia linnade arvuka kodanluse ja väikekodanluse mõtlemises ja ellusuhtumises usulis-kiriklikud huvid veel kindlasti esikohal. Kirikus valitsevad pahed ei teinud neist kihtidest ei protestante ega usuvastaseid, vaid tekitasid neis ainult elava tarbe vajaliste paranduste ja uuenduste järele.

Esialgu pörkas soovitud reformide teostamine suurte raskustega kokku. Paganustunud renessansikultuur oli just XVI sajandi alul haripunktile jõudnud, leides tugevasti ilmlikustunud paavstikuurias oma kirjandusliku ja kunstilise elu keskuse. Seltskonna rüpes tekkinud reforminõudvad jõud olid alul nõrgad ning desorganiseeritud ja ulatuslikuma uuendustöö läbiviimiseks puudusid vastavad organid. Et katoliku

kirikus siiski kõik veel polnud mäda, seda tõendab Leo X järglase, paavst Hadrianus VI (1522—1523) tegevus. See Madalmailt pärit endine teoloogiaprofessor, kes oma õpilase, keiser Karl V soosikuna oli tõusnud Hispaania asehalduriks ja peainkvisiitoriks, jäi ka paavstitroonil truuks oma tõsisele elukäsitusele ja valjult askeetlikele eluviisidele. Ta taotles kiriku usu- list ja kõlblat reformi, mis pidi toimuma vanade proovitud põhimõtete alusel ja oleva kirikliku organisatsiooni raames. „Meie kõik, prelaadid ja vaimulikud, oleme kõrvale kaldunud õigelt teelt, kaua pole leidunud ühtainustki, kes oleks teinud head“, tunnustas Hadrianus oma nuntsiuse suu läbi Nürnbergi riigipäeval. Seetõttu tuli kõigepealt ilmlikustunud kuuria põhjalikult reformida ja siis see reform laiendada tervele kirikule. Kuid need üritused riivasid tunduvalt kõrgema vaimulikkonna elulisi huve ja tekitasid endi vastu terava opositsiooni. Pidades Hadrianust harimatuks ja ihnsaks saksa barbariks, suhtusid kardinalid tema tegevusse suure pahameelega ja takistasid seda igal sammul. Kuuriast eemaldatud humanistid sõimasid Hadrianust oma mürgistes invektiives eesliks ja võrdlesid teda isegi keiser Neroga. Hadrianus ei leidnud oma kavatsuste teostamiseks võimalisi abilisi ega suutnud, hoolimata raudsest valjusest ja keisri toetusest, oma lühiajalise pontifikaadi jooksul kuigi palju oma programmist ellu viia. Veel polnud ajad täis saanud põhjalikumaks uuendustööks.

Hadrianuse reformimisind näitas kardinalidele, et arstim võib mõnikord osutada tülikumaks kui haigus ise. Seetõttu ruttasid nad Hadrianuse surma järel paavstiks valima Leo X sugulase Clemens VII, kes oli igas suhtes oma eelkäija otseseks vastandiks. Clemens VII (1523—

1534) tegeles vähe vaimulikkude asjadega, suhtus sallivalt kuritarvitustesse, harrastas teadusi ja kunste ja omas eriti arenenud poliitilist närvi. Ta segas end alatasa Itaalia riikide suhetesse ja Euroopa suurriikide vahelistesse konfliktidesse, sattudes seejuures oma kõhkleva, argliku ja kahekeelse iseloomu tõttu sageli suurtesse raskustesse. Kuna Kesk- ja Põhja-Euroopa maad üksteise järel ära langesid katoliku kirikust, ei teinud Clemens midagi olulist kirikureformi heaks. Et eelmise sajandi suured üldised kirikukogud olid jätnud paavstidele oma nõudlustega halvad mälestused, ei kutsunud Clemens, hoolimata mitmelt poolt tulevaist nõudeist ja tema enda antud vastavaist lubadusist, siiski kirikukogu kokku.

Clemens VII ajal langes Itaalia, mille oamise pärast Prantsusmaa ja Habsburgid olid aastakümneid võidelnud, lõplikult Hispaania ikke alla. Pavia lahingus (1525) saavutas keiser Karl V otsustava võidu Prantsuse kuninga François I üle, kes seejuures vangi langes. Sellega ähvardas Karl V poolt taoteldav universaalmonarhia idee tõelikkuseks muutuda ja temale kuuluvad Milano ja Napoli haarasid paavsti kirikuriigi Itaalias otsekui raudsete pihtide vahele. Nende heitluste ajal kannatas Itaalia rahvastik raskesti Hispaania toore *soldatesca* vägivalla ja hirmutegude all. Sõdadele järgnesid tavaliselt katk ja nälg, põhjustades uusi kannatusi. Kuulmatud viletsused panid rahvahinge liikuma ja tekitasid viha Itaalia pinnal peremeest mängivate välismaalaste vastu. Eriti igatseti vabaneda Hispaania sõjaliste jõukude hirmuvalitsuse alt. „Nottige maha need metsloomad, kellel inimesest pole enam midagi muud üle jäänud kui nägu ja hääl“, nõudis Machiavelli. Selline rahvustunde tõus tõmbas kaasa ka paavst Clemens VII, kes 1526

liitus Karl V vastastega — Prantsusmaaga ja Veneetsiaga, et keisrit Itaaliast välja tõrjuda. Õigusega rõhutas piiskop Giberti selle sammu otsustavat tähtsust: „nüüd on kõik kaalul — kas Itaalia vabadus või igavene orjus“. Clemens avaldas *breve* Karl V vastu, väites, et keisri poliitika on sihitud paavsti ja Itaalia orjastamisele. Sellele vastas Karl V avaliku kirjaga, milles paiskas paavstile näkku rea teravaid süüdistusi ja paljastas ta kahepaikset mängu: paavst töötavat Kristuse vastu ja kiriku kahjuks, ta polevat enam erapooletu Püha isa, vaid moodustavat omaette partei, ta polevat enam hingede karjane, vaid maine intriigid sepitseja.

See äge tüli kristliku maailma vaimuliku ja ilmliku pea vahel lõppes renessansikultuurile saatusliku Rooma rüüstamisega (n. n. *Sacco di Roma*) keisri vägede poolt. Viimaste seas leidis suurel arvul saksa palgasõdureid-luterlasi, kes käsitasid sõda paavstiga kui ususõda ja nägid Rooma alandamises oma asja võitu. Kui paavst sõlmis hispaanlastega vaherahu, ei tunnustanud seda keisri peavägi, kel palk oli kauemat aega saamata ja keda vaid saagilootus oli seni koos hoidnud; ta ründas mais 1527 omal algatusel Rooma, vallutas linna ja korraldas siin hirmsa rüüstamise. Julmade piinamistega pressiti rika-telt kardinalidelt jt. suured summad lunaraha (kokku üle 3 miljoni tukati) välja, kuna väärtasju rööviti üle miljoni tukati eest. Piinamiste, tulikahjude, vägistamiste jne. tõttu surma saanud isikute arv ulatus kümneisse tuhandeisse. Seejuures armastasid luterlikud maasulased metsikut võllanalja teha. Üks pealik rõivastus paavstiks ja laskis endal jalga suudelda, teine jõuk kuulutas Martin Lutheri paavstiks, kolmas rõivastas eesli piiskopiks ja viis ta armulauale, kusjuures

vaimulikust talitusest keelduv preester tükki-deks raiuti. Erilist lõbu pakkus sõdureile nais-kloostrite ründamine, nunnade vägistamine ja nende üleviimine lõbumajadesse. Märatsev *sol-datesca* lahkus Roomast alles selle järel, kui tänavail vedelevaist laipadest oli katk hakanud levima, nõudes omakord tuhanded ohvrid.

See skandaalne sündmus kindlustas keisri-võimu võidu paavstluse üle: ükski keiser polnud seni Itaalias niivõrd tugev kui Karl V *Sacco di Roma* järel. Teisest küljest oli sel katastroofil tähtsaid kultuuriloolisi tagajärgi. Paavsti kuuria asukohana ja hiilgava renessansikultuuri pea-mise keskusena oli Rooma sajandite jooksul aval-danud kristlikule maailmale meeliköitvat mõju. Seetõttu vapustas Roomat tabanud saatuselöök tugevasti meeli ja pakkus toitu kõige mitmekesi-semaiks arutlusiks. Usklikud katoliiklased nägid Rooma rüüstamises Jumala kohut siin lokanud pahede ja patuelu pärast. Sellega soodustas Sacco reformistliku mentaliteedi arengut ja vapustas paavstide tihedat liitu ilmliku renes-sansikultuuriga. „Kui need hirmsad karistused“, kirjutas kardinal Sadoletto paavstile, „avavad tee paremaiks kombeiks ja seadusteks, siis meie õnne-tus ei osutu veel kõige suuremaks. Meie ees sei-sab paranemistee, mida meilt ei saa võtta ükski relvastatud jõud“.

Sääraseis masendavais oludes kasvas iga aas-taga nende isikute arv, kes olid tõsiselt huvita-tud katoliku kiriku uuestisünnist ja püüdsid süstemaatilise puhastustöö kaudu teda karastada võitluseks pealetungiva ketserlusega. Esiialgu puudus uuendustenõudjail selgus kõige sobivama võitlustaktika suhtes. Humanistid püüdsid dog-masid lepitada mõistusega, pooldasid võimalikult suuremat mõttevabadust ning sallivust ja kasus-

tasid ristiusu põhiõpetuste seletamisel vast veel suuremal määral algallikaile tagasipöörduvat eksegeesi, kui seda tegid luterlased. Skolastikud taotlesid kirikureformi valjult traditsioonilises vaimus ega sallinud mingeid mööndusi ketseritele. Askeedid käsitlesid kogu küsimust ainult kõlbluse rikke ja vaimuliku seisuse korrupsiooni seisukohalt. Müstikuid veetles Lutheri õpetus õndsakssaamisest ainult usu läbi, mille tõttu nad kaldusid ketserlusega kokkuleppeid otsima. Need eri suunad võistlesid esialgu rahulikult omavahel, piirdudes küsimuse teoreetilise käsitlemisega. Mida suuremaks muutus aga protestantismi poolt ähvardav hädaoht, seda praktilisema ja aktiivsema ilme omandas katolitsismis ärkavate elavate jõudude tegevus, avaldades muuseas rea uute usuliste kongregatsioonide tekkimises. See tõendab, et keskaegsed vagadusideaalid polnud veel XVI sajandil kaugeltki kaotanud oma veetlevust.

Juba paavst Leo X ajal tekkis Roomas vennastus „Jumaliku armastuse oratoorium“, mille liikmed taotlesid esijoones enda sisemist puhastumist ühiste palvete, jumalateenistuse, jutluste ja sakramentide abil. Käidi koos ühes väikeses kirikus Trastevere linnaosas, kus arvati olnud olevat Püha Peetruse asukoht. Selle ringi kõrgendatud usulisi tundeid kajastab selle liikmetega — Sadoletto ja Gibertiga — tihedas suhtlemises olnud Rafael oma sügava usklikkusega hingestatud maalides, näit. Sixtini Madonnas. Oratoorium koondas parimaid kirikutegelasi (Gaetano di Tiene, Gian Pietro Caraffa) ja humaniste (Sadoletto, Manetti), esindades nii askeetlikku kui ka humanistlikku suunda. *Sacco di Roma* järel arendas see vennastus oma tegevust Veneetsias, kus selle juhtiva jõuna teotses

protestantismi ja humanismiga kokkulepet otsiv pehmeloomuline ja õilsahingeline senaator Gasparo Contarini. Ilma ametlikku mõju avaldamata töötas oratoorium vaikselt, kuid edukalt katoliikliku reformitöö aluste rajamisel. Kuid tal puudus kindlam ja siduvam organisatsioon: liikmed ei olnud andnud mungatöötust, mille tõttu nad sageli kaldusid teistele ülesannetele ja loobusid tegevusest ühingu.

Selliste puuduste kõrvaldamist loodeti saavutada uue mungaordu asutamisega. Asja algatajaks olid tasane ja tagasihoidlik tundeinimene Gaetano di Tiene ja äge, paindumatu ning energiline teoimene piiskop Gian Pietro Caraffa (pärastine paavst Paul IV). Viimane oli paavst Leo X nuntsiusena Hispaanias tundma õppinud seal elluviidud kirikureformi, kus suurt rõhku pandi eeskujuliste preestrite ettevalmistamisele. 1524 kinnitas Clemens VII nende poolt rajatud Teatiinide ordu, mis moodustas mungatöötuse andnud preestrite ühingu absoluutse vaesuse põhimõtte alusel. Ordu liikmed ei pidanud olema tavalised mungad; nad kandsid harilikku musta preestrikuube, elasid koos ja tegelesid peamiselt jutlustamisega lihtrahvale, rõhutades eriti Neitsi Maarja kultust ja sakramentide tähtsust. Uusi liikmeid võeti vastu valju valiku alusel, esijoones aadlikkude hulgast. Neid mõeldi kasustada vaimse löögirühmana edaspidistes võitlustes katoliikliku reformatsiooni eest.

Usuliste tunnete elustumisega *Sacco di Roma* järel sai usuliste ühististe asutamine uut hoogu. 1533 kinnitati Clemens VII poolt Barnabiitide ordu, kelle liikmed tegelesid haigete eest hoolitsemisega, hingede hooldamisega ja korraldasid avalikke jutlusi ning patukahetsusharjutusi rahva kogumiskohtadel. Kõige demokraatliku-

Püha Peetruse kirik Roomas.

mat ilmet omasid siiski 1528. a. frantsisklastest eraldunud kaputsiinid. Selle ordu rajas väheharitud munk Matteo da Bascio, kes oli juhuslikult kuulda saanud, et püha Franciscus olevat kandnud oma karedat kuube mitte ümmarguse mütsiga, vaid neljanurgelise kapuutsiga ¹⁾, mis rippus nagu krae õlgadel. Matteo omandas endale sellised rõivad ja sai kestvate mõnituste ning tagakiusamiste järel Clemens VII-lt loa nende kandmiseks ja uue frantsisklaste haru asutamiseks. See ordu nõudis oma liikmeilt askeetlikke eluviise, korraldas lihtrahvale rahvalikke, isegi jämedatoonilisi jutlusi ja arendas elavat hoolekandetööd haigete, orbude ja vigaste eest hoolitsemisel. Sellega saavutasid kaputsiinid peagi lihtrahva hulgas erakordse populaarsuse

¹⁾ *Caputium* sõnast *caput*, pea.

ja aitasid rohkem kui ükski teine mungaordu kindlustada katoliku kiriku mõju Itaalia laiades massides. Kaputsiinidel tuli palju kannatada vastaste kadeduse ja pealekaebamiste tõttu. Kui nende populaarseim jutlustaja Bernardino Ochino siirdus protestantismi ja põgenes 1542 Genfi Calvini juurde, ähvardas neid isegi sulgemise hädaoht. Siiski tuli ordu kõigist katsumisist võitjana välja ja ületas oma tegevuse edukuselt isegi teatiine.

Kõige võimsamaks ja mõjurikkamaks XVI sajandi 1. poolel rajatud usulistest kongregatsioonest kujunes siiski Jesuiitide ordu, mille ilmes ja tegevuses kujukalt avalduvad Hispaania kultuuri mõjustused.

III.

Hispaania uue aja alul.

Veel suuremal määral kui Itaalia oli Hispaania XVI sajandil säilitanud katoliku kiriku regeneratsiooniks vajalist elavat usulist energiat. Hispaania riik oli kujunenud sajandeid kestnud sõdades võõrausuliste mauride vastu, kes olid oma vallutustes VIII sajandi alul paisanud Hispaania kristliku rahvastiku Astuuria ja Pürenee mägedesse. Kauema aja jooksul oli Astuuria kuningriik oma ligipäästamatu mägismaa-asendi tõttu araablaste-vastaste võitluste baasiks. Siit algas see visa, usulise fanatismiga peetud võitlus, *reconquista*, mis viis pikapeale mauride võimu langemisele Pürenee poolsaarel. Seda võitlust pidasid Hispaania eriilmega maad — Astuuria, Leon, Kastilia, Aragoonia — tavaliselt igauks omapead, sageli omavahel tülitsedes ja ainult

harvemini ühinedes ühisteks üritusteks. See tõttu osutus *reconquista* raskeks ja nõudis sajan-deid enda lõpuleviimiseks. Neis võitlustes usk-matutega kujunes hispaania rahvuslik iseloom ja omapära, tekkisid lahutamatud sidemed katoliik-liku usklike ja rahvusluse vahel. Rahvus-pühaku San Jago haud Compostelas moodustas rahvusliku usuvõitluse vaimse keskuse ja tema kujus sulasid sõjaline ja usuline moment teine-teisega tihedasti kokku. Ühest küljest oli San Jago ristiisku levitav preester, teisest küljest võitlev rüütel, päästja, kes lahinguis kriitilisel hetkel appi ruttas, valgel hobusel, hiilgava pal-gega, mõök ühes, ristilipp teises käes. Kuni uue aja alguseni püsis hispaanlastes otsekui risti-sõdijate usuline entusiasm ja fanaatiline andu-mus katoliku kirikule.

Keskaja lõpul kujunes Hispaanias rahvusli-kul alusel seisev absolutistlik ühikriik Aragoonia kuninga Ferdinandi abielu teel Kastiiia kunin-ganna Isabellaga. See abielu, mida on nimetatud kõige poliitilisemaks kõigist abieludest, kindlus-tas Hispaania suurriigi seisundi ja avas talle tee laiasse maailma. Ajajärk 1480. ja 1580. a. vahel on suurim sajand Hispaania ajaloos. Mauride alistamise järel vabanenud rahvuslikud jõud otsi-avad endale uusi teotsemisalu, rahvast valdab mingi väsimatu ettevõtlikkus ja teoroom. His-paania konkistadoorid, vallutajad, alistavad ime-teldavais seikluis äsjaavastatud Uues maailmas ühe ala teise järele ja rajavad emamaale võimsa koloniaalvalduse. Euroopas vallutavad vahvad, vähenõudlikud, vastupidavad ja kuningatruud Hispaania sõdurid Napoli ning Milano ja kait-sevad lakkamatuis sõdades keiser Karl V univer-saalmonarhia laialipillatud valdusi edukalt kõigi vaenlaste vastu. Paisunud võimutahe ja fanaa-

tiline võitlus ketserite ning uskmatutega on Hispaania suurusaja iseloomulikumaid jooni. „Kus Hispaania liigub, seal väriseb maa“, — selles lauses väljendub kujukalt XVI sajandi hispaanlaste uhke jõuteadvus.

Katoliku kiriku seisund Hispaanias erines tol ajastul mitmeti teiste maade omast. Rahvusliku ühtluse ja suurriigi asendi saavutamine tõi kaasa ka Hispaania kiriku uuestisünni. Kuid Hispaania rahva markantne katoliiklikkus ja klerikaalsus seisis kaugel paavstlusele pimesi alituvast ultramontanismist. Kirikutruud hispaanlased arvasid endil olevat erilisi teeneid katoliku usu kaitsemisel, nõudsid paavstidelt austavat suhtumist endisse ega tahtnud sallida nende vahelesegamist oma kirikuellu. Juba XIV sajandil nõudsid eri Hispaania riikide seisustekogud (*cortes*) kiriku eesõiguste ja vaimulikkude kohtute piiramist ja vaimulikkonna allutamist maksvale maaõigusele. Vaimulikkude kohtute otsuste täitmise tehti sõltuvaks riigivõimust, vaimulikud maksustati jne. A. 1381 nõustus paavst sellega, et Kastiilias määratakse piiskopeks ainult hispaanlased. See kontsessioon lõi Hispaania kiriku eriseisundile õigusliku aluse. XV sajandi lõpul viisid Ferdinand ja Isabella läbi Hispaania kiriku faktilise iseseisvumise ja asetasi kirikliku poliitika kindlasse ühendusse üldise valitsemisüsteemiga. Paavst Sixtus IV andis 1482 nõusoleku selleks, et kõrgemad kiriklikud ametid, eriti piiskopikohad täidetaks Kastiilias kuninga võimu ettepanekul; varsti oli selline kord maksev terves Hispaania riigis ja ka alamate vaimulikkude suhtes. Nii sattus Hispaania vaimulik seisus üha tihedamasse sõltumusse riigivõimust. Vaimulikest kohtutest võidi apelleerida kuninga kohtuusse, kirik maksis riigile erakordseid makse,

isegi paavsti bullade avaldamine toimus vaid kuninga nõusolekul. Ka võttis kuningas Ferdinand endale poolsõjaliste, poolusuliste rüütliordude — Alcántara, Calatrava ja San Jago de Compostela suurmeistri-ameti.

Samal ajal hoolitses kuningavõim agarasti kiriku siseolude korraldamise ja kirikliku teaduse arendamise eest. Sel alal on suur tähtsus Toledo peapiiskopil Jimenes de Cisneros'el, kes oli ühtlasi ka suurkantsleriks, suurinkvisiitoriks ja kuninganna Isabella pihhiisaks, ühendades enda isikus väljapaistvad kirikutegelase ja riigimehe võimed. Saanud 1495. a. Toledo peapiiskopiks, asus Jimenes suure järjekindluse ja energiaga kirikureformi teostamisele. Ta visiteeris ja puhastas kloostreid, seades neis valju korra jalule, pani valjud mungaelu nõuded kõigi vaimulikkude suhtes maksma, hoolitses selle eest, et piiskopikohtadele pääsesid ainult hea teoloogilise haridusega ja eeskujuliste eluviisidega isikud, ja tagandas preestrite hulgast ilmlikustunud või kõlblalt alaväärtuslikud elemendid. See reform teostati täies ulatuses rahvuslike jõududega ja veel enne reformatsioonilise liikumise puhkemist Saksamaal.

Vaimuliku seisuse taseme tõstmisega käsi käes hoolitses Jimenes teoloogiliste õpingute reformimise eest. Ta asutas ülikoolid Sevilla's, Toledo's ja Alcalá's, millest eriti viimane (rajatud 1508) omandas peagi tunnustatud kuulsuse, ja kutsus neisse õpetlasi ka välismaalt, m. s. Itaalia humaniste (näit. Petrus Vermigli). Neis ülikooles harrastati eriti filoloogilisi uurimisi, m. s. humanistliku tekstikriitika meetodite kaasabil, püüti katoliiklikku teoloogiat vabastada sellesse aja jooksul kogunud üleaarustest lisandustest, pöörduti keerulistest peenutsemistest

jälle tagasi kirikuõpetuse algallikate — piibli, kirikuisade (eriti Augustinuse) ja Aquino Tooma — juurde. Nii viidi juba manduv skolastiline filosoofia sellisele kõrgele tasemele, et see oma uuendatud kujul vallutas hiljemini isegi mitmed protestantlikud ülikoolid, esijoones Melchior Cano teeneka tegevuse tagajärjel. Hispaania õpetlaste meeli köitis eriti Rotterdami Erasmus oma sügavate teadmistega ja vaimuka filoloogilise kriitikaga. Alles 1530-ndail aastail märgati ta ratsionalistliku vaimu hädaohtlikkust kiriku autoriteedile ja hakati selle vastu võitlema. Hispaania vaimse tõusengu tähtsaimaks saavutiseks oli 1520-ndate aastate alul Alcalá ülikooli poolt kuues köites avaldatud kriitiline piibli väljaanne, mis sisaldas Vana Testamendi algteksti heebrea ja Uue Testamendi algteksti kreeka keeles, Vana Testamendi kreekakeelse tõlke (n. n. *Septuaginta*) ja terve piibli ladinakeelse tõlke (n. n. *Vulgata*) ühes vastava kriitilise aparadi ja sõnastikuga.

Hispaania usuelu erakordsest elavusest ja pingsusest tunnistab ka müstika harrastamine, mis avaldus hinge täiuslikkuse taotluses ja enda isiku hingeliste nähete piinlikult-täpsas, lakkamatus jälgimises. Hispaanlastele on ikka olnud omane huvi kõige erakordse ja ebahariliku vastu. Sellest oli põhjustatud püüe pääseda vahenditu vaatlemise teel ülemaistele, „varjatud“ ja salapärasele asjadele lähemale. Hispaania müstikud püüdsid inimvaimu süstemaatiliste harjutuste teel ette valmistada selliseks tõusuks, mis võimaldaks hinge otsest liitumist jumalusega. Nende väljapaistvaim esindaja XVI sajandil, Püha Theresa, valju Karmeliitide ordu uuendaja, kirjeldab oma paljuloetud töis suure kujukusega oma müstilisi elamusi, mis pakuvad inimhingele kujutle-

matuid naudinguid, sulatades inimese tervikuna nii vaimselt kui ka kehaliselt jumalusega ühte. Müstiline entusiasm hingestas oma ekstaasidega Hispaania usuelu karmi loomust, kuid soodustas samal ajal ükskõiksust kiriku väliste vormide vastu ja liiga kaugele küündivat usulist indivi-

Bernini, „Püha Theresa ekstaas“.

dualismi. Seetõttu sattusid paljud müstikud kui sektantlikud „valgustatud“ (*Alumbrados*) ketserina kahtluse alla ja langesid sageli ohvriks inkvisitsioonikohtule.

XV sajandi lõpul ümberkorraldatud inkvisitsioonis omas katoliku kirik Hispaanias võimsa relva oma tõeliste või oletatavate vaenlaste vastu.

Inkvisitsioonikohtu alged ulatusid tagasi paavst Innocentius III (1198—1216) aegadeni. Need kohtud sõltusid vaid paavstist ja tema kohapealseist esindajaist, kuid nõudsid ilmlikelt võimudelt oma tegevuses vastuvaidlematut kaasabi. Hiljemini tuli nende tegevuses seisak ja nende aset täitsid tavalised piiskopikohtud, kes sõltusid tunduvalt kõrgeadlist ja osutasid viimase suhtes erakordset pehmust. Hispaania aadel oli aga keskaja lõpul muutunud leplikumaks mitte-kristliku rahvastiku osa suhtes, saades mauride ja juutide majanduslikust tegevusest ja nende poolt kogutud rikkustest mitmeti kasu. Seevastu kannatasid Hispaania linnade kristlikud keskkihid rängalt ärielus osavamate uskmatute konkurentsi all ja nägid neis oma majandusliku heaoleku hävitajaid. Tugevnenud ja aadli mõjuvõimu alt vabanenud kuningailt nõudsid need keskkihid kõvema käe tarvitamist mitte-kristlaste suhtes. Teisest küljest oli aadlist sõltumatu, reorganiseeritud inkvisitsioonikohus kuningaile väga teretulnud poliitiliseks relvaks kõigi partikularistlike püüete vastu. Selle abil võidi mõjuvalt kindlustada alles saavutatud riiklikku ühtlust ja suurendada riigitulusid.

A. 1478 saadi paavst Sixtus IV-lt luba uuen-datud inkvisitsioonikohtu loomiseks ja a. 1480 avati Seville selle esimene tribunaal. Kurikuu-lus peainkvisiitor Torquemada (1481—98) lõi terve inkvisitsiooniasutiste süsteemi kesknõu-koguga ja nelja (hiljemini kümne) kohaliku tri-bunaaliga. Inkvisitsioon seisis väljaspool hari-likku kirikuorganisatsiooni ja allus riigivõimu poolt määratud kõrgemale ametnikule. Seega oli ta tihedasti riigivõimuga seotud ja sarnles mõnes suhtes riiklike asutistega. Kuigi teda üldiselt kasustati poliitilistes huvides kuningliku

absolutismi kindlustamisel, libises ta pahatihti riikliku kontrolli alt ja osutas hämmastavalt suurt iseseisvust. Ei seisus, ei vanadus, ei varandus ega kõrge seisukoht riigis ja kirikus ei suutnud kaitseda inimest inkvisitsioonikohtu raudse haarde eest. Temale allusid ka eesõigustatud kihid — vaimulikud ja aadel — võrdselt talupoegade ja linnakodanikega. 1531. a. andis paavst Clemens VII Hispaania inkvisitsioonile õiguse isegi piiskoppe oma kohtu ette kutsuda. See kohus otsustas asju suveräänse iseseisvusega ja kujunes peagi niivõrra võimsaks, et julges isegi ignoreerida paavsti käske. Aadli poolt vihatud ja vastustatud, omas ta poolehoidu keskkihtides ja lihtrahvas, kes pooldasid ta energilist võitlust uskmatute ja ketseritega.

Alul tabas Hispaania inkvisitsioon peamiselt maraane, s. t. kristlustatud juute, keda süüdistati tagasilangemises oma isade usku. A. 1492 pandi maksma seadus, millega pagendati Hispaaniast kõik mittekristlikud juudid. Hädasunnil ristiusku astunud, kuid seemiselt endisele usule truuks jäänud maraanid said ka oma rikkuse tõttu inkvisitsioonikohtu ihaldatud saagiks. Nii langes süüdimõistetute varandusest osa kuningale ja paavstile, kuna ülejäänud osa läks inkvisitsiooni enda ülalpidamiseks. Nii pakub Hispaania inkvisitsioon huvitava näite idealistlikult häälestatud usulise fanatismi segunemisest madala ja jõhkra rahaahnusega. Hiljemini pöördus inkvisitsiooni agarus ka mauride vastu, kellele a. 1502 ette kirjutati kas ristiusku astuda või maalt lahkuda. Osa maure lahkus Hispaaniast, kuid enamik jäi kohale ja laskis end ristida. Neid moriske, nagu kristlustunud maure kutsuti, kahtlustati samuti tagasilangemises endisse usku ja veeti alatasa inkvisitsioonitribu-

naali ette, kust vaid harva õnnestus pääseda. Torquemada ajal põletati inkvisitsioonikohtute otsuse põhjal umbes 8800 inimest, karistati teiste karistustega ja varanduse konfiskeerimisega umbes 90 000 inimest. Võrdlemisi õiglase ja inimliku peainkvisiitori Utrechti Adriani (pärastise paavsti Hadrianus VI) ajal 1516—22 põletati elavainu 1620 isikut ja määrati teisi karistusi 21 841 isikule. Kohtu alla langenud isikud olid enamikus korralikud ja rahulikud kodanikud, kelle energia ja äriline taip soodustavalt olid mõjunud Hispaania majanduslikule arengule. Kristlikke ketsereid oli XVI sajandil hukkamõistetute hulgas vähe — sel lihtsal põhjusel, et reformatsiooniline liikumine suutis Hispaanias endale võita ainult mõne üksiku haritlase meeled ega ajanud kunagi sügavaid juuri rahvastiku laiades kihtides. Terve XVI sajandi jooksul karistati Hispaania inkvisitsioonikohtu poolt protestantluse pärast ainult 1995 isikut ja neistki olid 1640 välismaalased.

Oma kohtupidamisviisidelt ja üldiselt korralduselt pakkus Hispaania inkvisitsioon edaspidi eeskuju Itaalia ja Prantsuse inkvisitsioonitribunaalide loomisel. Tribunaali toimingud olid ümbritsetud suure saladuslikkusega. Valitses salajaste pealekaebamiste süsteem; kohtualusele jäid süüdistajate nimed teadmatuks, nii et ta ei saanud kutsuda vajalisi tunnistajaid, kes oleksid aidanud tõestada ta süüüst. Asja uurimine toimus erakordse aeglusega, et murda kaebealuse meelekindlust ja teha ta pehmeks. Kaebealust hoiti kõige valjemas üksinduses, mil kõik sileded välisilmaga olid katkestatud. Inkvisiitorid ei esitanud alul kindlasti formuleeritud süüdistust, vaid püüdsid ähvarduste ja meelitustega kaebealust segi ajada ja temalt kavalusega süü-

tunnistamist saavutada. Kes enda süüdlaseks tunnistasid, need viidi kahetsejate liiki ja said karistuse pehmenemist, kuna kangekaelselt oma süüd salgajaid piinati rafineeritud julmusega. Inkvisitsioonikohus lähtus oletusest, et süüdistatav on kindlasti ka süüdlane, ja laskis vaid harukorral ohvri oma küüsis. Kui otsesed süütoendid puudusid, hoiti kaebealust aastaid (viis, kümme, isegi kaksikümne aastat) eeluurimise all ja püüti selle lõpmatu venitamisega ta vastupanu murda, mis tavaliselt varemini või hiljemini õnnestuski.

Osutades fanaatilist sallimatust kõigi teisitimõtlevate vastu, kitsast vaadet elule ja vaenlikust kultuuri vaba arengu suhtes, õhutades inimeste vahel špioneerimist, nuuskimist ja vastustundetuid salakaebusi, soodustades usulise üliagaruse kasutamist poliitiliste ja ühiskondlikkude vastuolude lahendamisel, oli Hispaania inkvisitsioon negatiivseks nähtuseks XVI sajandi Hispaania lootusrikkalt areneva kultuurielu foonil. Kui Hispaania kirik kardinal Jimenes'e reformitöö kaudu oli näidanud positiivset eeskuju algavale katoliiklikule reformatsioonile, siis avas ta oma inkvisitsioonikorraldusega konfessionaalse ajastu kõige süngema lehekülje. Ühest küljest positiivne ja terve uuendustöö, teisest küljest karm, järjekindel, süstemaatiline võitlus kõigi vaenlastega — need jooned on oma sed kogu sellele ajajärgule, mil toimus katoliku kiriku sisemine uuenemine ja puhastumine, ja ilmnevad kujukalt ka katoliikliku reformatsiooni tähtsaimas võitlusorganisatsioonis — Jesuiitide ordus.

Rüütel Iñigo.

„Kuni oma 26. eluaastani oli ta andunud selle maailma lõbudele. Kõige enam rõõmu leidis ta relvade käsitlemisest ja teda juhtis tugev ning edev soov endale kuulsust hankida.“ Selliste sõnadega algab Jesuiitide ordu asutaja Ignatius Loyola elulugu, mille ta ise oma vanul päevil suuliselt ette jutustas oma lähedasele mõtteosalisele ja kaasmaalasele P. Luis Gonçálvez de Camara'le ja mis hiljemini mitmel korral (kõigepealt ladinakeelses tõlkes pühakute elulookirjeldiste koguteoses *Acta Sanctorum, Julii VII*, Antwerpen 1731) trükkis ilmunud. Tõepoolest kasvas Loyola üles tavalise, s. t. kergemeelse, upsaka, lõbuhimulise, kuid samal ajal vahva, julge ja oma kuningale ning kirikule pimesi ustava hispaania rüütlina. Ta oli pärit vanast baski väikeaadlist ja ta kodukohaks on üks kolmest baski provintist — Guipuzcoa.

Guipuzcoa, väikesim Hispaania provintsest, asetseb Navarrast loodes ja eraldab viimast Biskaia lahest; ta pealinn on San Sebastián. See Hispaania osa erineb oma vaheldusrikka mägi- ja maastikuga tunduvalt Kastiilia kõrge lavamaa tühjadest, puudeta ja kuivadest lagendikest, olles rikas veest ja täis metsade ning aasade rohelust. Siin elab kelti-ibeeri päritoluga elavaloomuline, väle ja töökas baski rahvas, kes on katnud Guipuzcoa orud ja mäenõlvakud aedadest ümbritsetud, valgete, puhaste majadega, lõpmatute jahu-, puulõikamis-, villakraasimisveskitega ja teiste veejõu abil töötavate ettevõtetega. Siin elatakse üldiselt jõukamalt ja andutakse suurema töörõõmuga igasugu majanduslikule tegevusele kui

teistes puhashispaania provintses. Siin kaunis mäestiku-üksinduses riputakse suure hardumusega isaisadelt päritud tabade, kommete ja harjumuste küljes. Kuid siit on välja läinud ka rida isikuid, kes on osanud kohaneda uute ajaoludega ja oma tegevusega aidanud elu edasi viia, — julgeid meresõitjaid, nagu Kolumbuse tüüri-mees Juan de la Cosa, vahvaid konkistadoore, nagu Filipiinide saarestiku alistaja Miguel López de Legazpi da Zumárraga, energilisi admirale, nagu Machín de Mungnia, kes pidas edukat võitlust Tuneesia kardetava meriröövli Chairud-din Barbarossaga, majandusliku elu tegelasi, kaupmehi, laevakapteneid, vaalapüüdjaid jne. Karges mäestikuloodus karastatud baske veetleb igasugune riskiküllane võitlus looduse jõududega ja inimestega, iga erakordne jõupingutus, mis nõuab kehaliste ja vaimsete jõudude maasilset kaalulepanemist.

Loyolade sugukonna linnus asetses väikesest Azpeitia linnakesest läänes Azcoitia poole kulgeva maantee ääres. Ta oli ehitatud XIV sajandi lõpul ja XV sajandi alul, mil baski väikeaadel hakkas siirduma lihtsailt, talupojalikelt eluviisidelt seisusepärasele rüütlikommetele — uhkemale ja peenemale elustiilile, omavahelistele vaenustele ja tülidele. Kuid XV sajandil polnud ajad feodaalseiks sissisõdadeks enam kuigi soodsad. Tõusev kuningavõim ei sallinud läänindusajastu korralageduse jätkumist ja pidurdas karmi käega feodaalide vastastikuseid veriseid arveteõiendamisi. Seda sai ka baski aadel peagi tunda. A. 1457 likvideeris Kastilia kuningas Heinrich (Enrique) IV suure valjusega ühe sellise vaenuse, mis oli jaotanud baski aadli kahte, teineteisega julmalt sõdivasse leeri. Azpeitias asus siitpeale kuninglik kuberner, jälgi-

des valvsa silmaga tülitsemishimulisi aadlikke ja karistades neid iga üleaisalöömise puhul. Selle vaenuse summutamisel olid ka Loyolad kannatanud; nende linnuse kõrgemad müüriosad lammutati, nii et linnus sellest ajast alates moodustas võrdlemisi madala ja väikese ehitise. Loyolad loobusid nüüd lootusetust opositsioonist, alistusid Kastiiilia kuningale, saades nende ustavaiks pooldajaiks, ja hakkasid taotlema tihedamaid sidemeid Kastiiilia kõrगाadliga. Selle soo liikmeid leiame XVI sajandi alul vahvate sõduritena teenimas nii Euroopa sõjaretkis kui ka Ameerikas.

Loyolad kuulusid nende 24 tähtsaima Guipuzcoa aadlisoo hulka, kelle perekonnapead kutsuti Hispaania kuningate poolt ustavusvande andmisele isiklikkude kutsete kaudu, ja seisid selle aadli esimestes ridades nii oma rikkuselt kui ka auastmelt. Perekonnaomandi peaosa päris tavaliselt vanim poeg, kuna teised pidid leppima palju vähemaga. Seetõttu kujunes Loyoladel XVI sajandi alguseks võrdlemisi suur varandus, mis koosnes kahest mõisast, mõnedelt mäekaevandustelt saadavast kümnisest, majadest ja kloostrist Azpeitias jne. Loyolade soole kuulus ka patronaadiõigus Azpeitia peakiriku kohta ja Azpeitia linnavaimuliku koht täideti tavaliselt mõne selle perekonna liikmega.

Tulevane Jesuiitide ordu asutaja oli selle soo väljapaistva ja rikka esindaja Beltrán Yáñez de Oñaz y de Loyola ja Marina Saenz de Licon y de Balda noorim poeg. Ta ema põlvnes samuti vanast aadliperekonnast, olles pärit naaberprovintist Vizcaya. Loyola vanemate juulis 1467 sõlmitud abielu oli — nagu see tolle aja Hispaania aadliperekonnis üsna sagedane nähtus — õnnistatud suure lasterikkusega: noor

Iñigo (või, nagu ta end hiljemini hakkas nime-
tama, Ignacio, latiniseeritult Ignatius) omas 7
venda ja 5 õde. Ta vendadest langesid kaks
a. 1503 Lõuna-Itaalias, üks sai surma konkista-
doorina Ameerikas, kuna üks, nimelt Martín
García tõusis Don Beltrán'i surma järel a. 1507
perekonnapeaks. Don Iñigo sünniaasta ei ole
täpsalt kindlaks tehtud. Tema amme teatel ole-
vat ta 1491. aastal sündinud; mõned uurijad on
esitanud argumente ka 1492. ja 1493. aasta ka-
suks. Et ta aga ise (käesoleva peatüki alul-
tsiteeritud lauses) väidab oma hingelise pöörde,
mis leidis aset 1521. a., toimunud olevat 26. elu-
aastal, siis võime suurema tõenäosusega paigu-
tada ta sündimise 1495. aastasse. Ka sünni-kuu-
päeva kohta pole säilinud kindlamaid andmeid.
Oletatakse vaid, et ta võiks oma eesnime saanud
olla Enneco päeva järgi (1. juuni) ja et ta järe-
likult võis sündida mai lõpul.

Oma varasemad noorusaastad veetis Don
Iñigo arvatavasti Loyolade lossis, ilusas Gui-
puzcoa orus, kust avanes suurepärase vaade
ümberkaudseile mägedele. Peagi tuli tal siiski
lahkuda oma isakodust, sest 8. pojana oli ta
pärinud vaid auväärse nime, kuid väljavaateid
suurema seisusekohase pärandi saamiseks oma
vanemalt polnud mingisuguseid. Seetõttu tuli
tal endale teed rajada laias maailmas mõjukate
sugulaste kaasabil. Iñigo ema oli kaugelt sugu-
lane Doña María Velasco de Guevara'le, kes oli
abielus ühe väljapaistva Kastilia riigitegela-
sega, Don Juan Velázquez de Cuéllar'iga. Vii-
mane seisis väga lähedal kuninganna Isabellale,
toimis ta õukonnas suurvarameistrina ja oli
samal ajal kahe kindluse — Arevalo ja Madri-
gal'i — komandandiks. Ta omas teatavat huvi
teaduste vastu ja valitses oma provintse ees-

kujulise hoolsusega ja õiglusega. Ka tema abikaasa Doña María oli tark, suurejooneline ja auväärne daam, austatud kuninganna Isabella ja tema järglase kuninganna Germana (õieti Germaine de Foix, Prantsuse kuninga Louis XII õetütar) poolt. Sellesse aristokraatlikku perekonda saadeti Iñigo paažina kasvatamiseks. Don Juan lubas hoolitseda tema kui oma poja eest ja hankida talle edaspidi mõne sobiva koha kuninga teenistuses.

Ühes Velázquez'i perekonnaga elas noor paaž peamiselt Arevalos, mis asetseb Vana-Kastiilias mitte väga kaugel Salamancast, ja puhuti ka kuningas Ferdinandi õukonnas, kus Don Juan'il tuli sageli oma ametikohuste täitmisel viibida. Et ta ise, nagu mõningais allikais väidetakse, oleks kuningakojaski paažina teeninud, näib olevat kahtlane. Velázquez'ide juures sai noor Iñigo eeskujulise rüütlikasvatuse, õppis põhjalikult tundma Hispaania valju etiketi peenusi, samuti ratsutama, relvi käsitsema, lugema ja kirjutama. Oma ilusale käekirjale võis ta hiljemini õigusega uhke olla. Armastuse raamatute vastu omandas ta nähtavasti oma haridushuvilise patrooni Don Juan'i isiklikul mõjustusel.

XVI sajandi alul tulid parajasti Hispaanias moodi seiklustega üliküllastatud romaanid rändrüütelite erakordseist kangelastegudest. Alalised sõjaretked Itaaliasse, Prantsusmaale ja Põhja-Aafrikasse, Uue maailma ja teiste seni tundmatute maade avastamine, jutustised nende maade eriskummalistest rahvastest ja eluviisidest õhutasid fantaasiat, kaotasid igasugused piirid tõelise ja võimatu vahel ja soodustasid sellega seikluskirjanduse erakordset levimist. Eriti suurt poolehoidu leidis Portugalis XIV sajandi lõpul

tekinud ja nüüd Hispaanias aastast 1508 loendamatu trükkides levinud rüütliromaan, mille peakangelane Amadís de Gaula paneb oma armastatu, kuningatütre Oriana auks toime rea imeteldavaid kangelastegusid ja jääb suuri- maiski kiusatusis vankumatult truuks oma südamedaamile. Amadísromaanil mõjul tekkis terve kirjandus selliste, oma armsamate nime levitamiseks kõige veidramaisse seiklustesse tormavate rüütlite (*chevaliers errants*) vägitegudest. Mõjustades tugevasti meeli, arendasid rüütliromaanid Hispaania seltskonnas eluvõõrast, idealistlikku avantürismi, sisendasid neid ahnelt neelavasse noortesse hingedesse väära aumõistet ja vildakat armastussuhete käsitust.

Sellisest seikluskirjandusest ei jäänud puutumata ka noore paaži Iñigo vastuvõtlik hing. Amadís sai temagi armsaimaks lektüüriks, mille mõjul ta hakkas unistama ennekuulmatuist vägitegudest daami auks, kes „polnud ei krahvitar ega hertsoginna, vaid keegi veel kõrgem“. Viimased sõnad lasevad oletada, et ta äravalitu polnud mitte keegi vähem kui kuninganna Germana ise! Hoolimata oma kalduvusest korpulentsusse ja liigsest alkoholi armastusest võlus see elurõõmus prantslanna nii mõnegi hispaania aadliku meeli; ei ole midagi imestada, et ka noor unistaja omas auahnuses valis just kuninganna enda oma salajaste unistuste esemeks. Kuid Iñigo ei jäänud kaugeltki oma südamedaamile sellise vankumatusega truuks, nagu seda oli romaanis teinud tema lemmik ja eeskuju armastusjas Amadís de Gaula. On ju harilik tõsiasi, et tõelikkus ja luule ei kattu sageli teineteisega päris täpsalt. Nii ei kõhelnud noor unistaja põrmugi oma kõrge ja kättesaadamatu ihaldusteobjekti kultuse kõrval laskumast proosali-

semaissegi armuintriigidesse, võttes romaanist eeskujuks juba Amadís'i elulähedasemalt häälestatud venna Galaor'i. Selles suhtes käis ta ainult Hispaania kõrgeadli ringes tol ajal tavalist rada, sest kommetepuhtusega ei saanud siinsed kõrgemad kihid eriliselt kiidelda. Liiga kiiresti oli Hispaanias toimunud üleminek keskaegselt elukitsuselt ja feodaalselt killustatuselt moodsa maailmariigi tunduvalt avardunud olusuheteile. Saa-vutatud võim ja rikkus otse meelitasid valitsevaid ringe ahnete sõõmudega jooma ootamatult täitunud maitsevast elukarikast. Uhked pidustused, mil liigsöömine ja -joomine olevat põhjustanud isegi äkilisi surmajuhtumeid, järgnesid kuningakojas ja grandide lossides üksteisele vahetpidamatu reana ja armuasjades domineeris, rüütliromaanide mõjul harrastatud kõrgelennulisest daamidekultusest hoolimata, tegelikult ohjendumatu nautimiskirg. Nii on üsna loomulik, et ka noor Iñigo lubas endale teatavaid vabadusi suhtlemises naistega, olles (tema pärastise kauaaegse sekretäri ja kaasmaalase Juan de Polanco sõnade järgi) *satis liber in mulierum amore* (küllaltki vaba naiste armastamisel).

Et Velázquez'ide korralik maja ei suutnud siin antava rüütlikasvatusega ära hoida rüütel Iñigo halvemate kalduvuste esilekerkimist, tõendavad mõned teated tema viibimisest oma kodulinnas 1515. aastal. Ta kasustas oma loastust selleks, et igasugu ulaklikkude tembutustega Azpeitia rahulikke kodanikke õrritada, seejuures pealegi autult kõrvale põigeldes vastutusest oma tegude eest. Näit. tunginud ta kord öösel mõne omataolise selliga võõrasse aeda ja viinud siit hulga taimi ära. Kui keegi süütu isik selles kahtluse alla langenud ja rahatrahviga karistatud, lasknud ta seda rahulikult sündida, ilma et

ennast oleks üles andnud. Teine samalaadiline ulakus on põhjustanud asjaolu, et esimene ürik, milles esmakordselt esineb tulevase teeneterikka katoliikliku pühaku nimi, on pärit tema vastu tõstetud kohtuprotsessist samast 1515. aastast. Nimelt tekkisid Azpeitias märtsis 1515 paastu ajal mingisugused rahutused, nähtavasti mõne kirikliku benefiitsi pärast, millest näis huvitatud olevat ka Loyolade perekond. Asi omandas sellise kuju, et kohalik kuberner (corregidor) alustas uurimise süüdlaste vastutuselevõtmiseks. Viimasteks osutusid Don Iñigo ja ta vend kaplan Pedro López de Loyola, kes olivat, nagu süüdistuses öeldakse, „öösel salakavalalt ja kuritahtliku kavatsusega“ korda saatnud „väga suure süüteo“. Süüteo iseloomu kohta ei saa ürikust lähemat selgust.

Et süüdlased olid põgenenud Navarra provintsi, palus corregidor Navarra võimused nad temale välja anda. Kuid need olid end juba ise andnud Pamplona piiskopikohtu kätte. Vaimulikud kohtud määrasid neil aegadel klerikute süüasjus ilmikute suhtes hoopis pehmemaid karistusi, kui seda taotsesid teha kuninglikud kohtud. Seetõttu oli iga süüdistatava huvides viia oma asi mõne vaimuliku kohtu alla. Iñigo vend oli tõeliselt vaimulik, kuid Iñigo enda suhtes tekkisid Guipuzcoa corregidoril arusaadavad kahtlused. Iñigo ise väitis, et ta olevat n. n. *clericus de prima tonsura*, s. t. isik, kes varajases nooruses esimese tonsuuriga vaimulikule kutsele määratud, kuid esialgu elab ilmikuna. Esimese tonsuuri andmine aadlike lastele oli tol ajal Hispaanias üldiselt tarvitusel ja on võimalik, et ka Iñigo oma lapsepõlves oli selle saanud. Kuid energiline corregidor ei lasknud end sellisest vastuväitest heidutada, vaid püsis oma süüdis-

tuse juures. Ta väitis, et paavst Aleksander VI bulla ja Pamplona sinodi otsuste põhjal võivad vaimulikud nautida oma seisuse eesõigusi ainult juhul, kui nad vaimulikkude nimekirja kantud, vaimulikkude rõivastes käivad, vähemalt nelja kuu jooksul enne süüteo kordasaatmist omanud tonsuuri, mis oma suuruselt võrdub paavsti tinapitsseriga, lõiganud oma juuksed nii, et kõrvad näha oleksid jne. Iñigo olevat aga ilma tonsuurita; ta kandvat õlgadeni ulatuvaid pikki juukseid; ta kübar omavat röömsaid värve; ta ei olevat rõivastatud pikasse, kitsasse preestrikuube, vaid omavat rinnalappi, rõngaskraed ja kandvat igasugu relvi, mis olevat „pigemini maise kui taevase sõduri tunnused“. Ka käituvat ta väga ebakõlbalt. Seetõttu tulevat ta puhastverd ilmi-kuna välja anda kuningakohtule.

Kuidas asi lõppes, ei ole säilinud ürikute põhjal selge. Igatahes esineb Iñigo selles ametlikus dokumendis kaunis ebameeldiva noor-mehena. Kas corregidori poolt antud halb ates-tatsioon tema kohta vastab täies ulatuses tõele või on siin tegu teatava liialdusega, mis tingitud vaimulikkude ja ilmlikkude kohtute omavahe-lisest võistlusest, ei ole samuti võimalik kindlaks teha. Tõsiasia on igatahes see, et Iñigo mingisse halba loosse oli segatud ja kõveraid teid sel-leks tarvitas, et mitte kuningakohtu alla sat-tuda. Tema noorea kohta on säilinud teisigi teateid, mis teda kujutavad metsiku ja ulakliku poisina. Kuid on küsitav, kuivõrd kõiki selli-seid lugusid võib usaldada. Tavaliselt esineb pühakute elulugudes seda laadi kirjeldusi, kus püha mehe patuelu enne ta pöördumist õigele teele kujutatakse võimalikult sünges värves.

Kuningas Ferdinandi surm põhjustas muu-tuse ka rüütel Iñigo senises elukäigus. Mingi-

sugustel põhjustel suhtus uus kuningas Karl I (pärasine keiser Karl V) Iñigo patroonisse suure umbusklikkusega ja nõudis, et see jalamaid tagasi annaks temale kuuluvad kuninglikud läänid. Kui Don Juan sügavasti solvatuna keeldus käsku täitmast, piirasid kuninga väed Arevalot ja sundisid selle ägeda vastupanu järel märtsis 1517 alistuma. Üleelatud vapustuste tõttu suri Don Juan äkki augustis 1517; ta abi-kaasa pidi endale elatust otsima mujal, hiljemini näit. Portugali kuninganna õueteenistuses. Nähtavasti oli Iñigo oma kaitsejale lõpuni truuks jäänud ja Arevalo piiramise temaga ühes kaasa teinud. Seda võib järeldada faktist, et Iñigo oma lahkumisel sai Don Juan'i leselt kingituseks kaks hobust ja viissada tukatit. Langenud suuruse truud poolehoidjana ei olnud Iñigol suuri lootusi kuningakojas karjääri tegemiseks. See tõttu siirdus ta Navarra provintsi asekuninga hertsog Don Antonio Manrique da Najera ihukaitsevärke ohvitseriks. Don Antonio oli rikkaimaid Hispaania grande, kes suutis enda kulul ülal pidada 4000-mehelise sõjaväe. Tema teenistuses osutas Iñigo häid sõjamehe ja administraatori võimeid. Mässulise Najera linna vallutamisel septembris 1520 tungis ta esimesena linna, kuid takistas oma kaaslasi võidetuid röövimast. Samal aastal saatis asekuningas ta Guipuzcoasse üht järjekorralist tüli mõnede aadliperekondade vahel lahendama. Iñigo täitis selle ülesande väga osavasti, otsustades tüliasja erakordse inimestetundmisega niiviisi, et mõlemad pooled jäid tema otsusega rahule. Muidu püsis ta oma eluviisides tüüpilise hidalgona, unistas seiklustest oma daami auks, mis talle kuulsust tooksid, andus selle kõrval agarasti maistele armulugudele ja tõmbas iga vähemagi tõelise või

oletatava solvamise puhul mõõga tupest, et otsemaid solvajalt hüvitust saada. Miski ei ennustanud temas tulevast vaimuliku ordu rajajat ja pühakut.

V.

Murrang.

Pürenee mäestiku jalamil asetseva Navarra kuningriigi pärast olid prantslased ja hispaanlased juba kaua võistelnud. XIII sajandi 1. poolel tõusis esmakordselt Navarra troonile prantsuse dünastia; a. 1285 ühendati Navarra Prantsusmaaga, kuid see ühendus kestis vaevalt 40 aastat. Umbes sama kaua oli Navarra XV sajandi keskpaiku ühendatud Aragooniaga. A. 1512 vallutas Hispaania kuningas Ferdinand Katoliiklane Ülem-Navarra ja muutis ta Hispaania provintsi. Selle asekuninga väes teeniski noor Loyola ohvitserina. Kui Hispaanias puhkes a. 1520 nn. comuneros'e mäss keiser Karl V vastu, viidi enamik Hispaania vägesid riigi põhjapiirilt sisemaale. Seda asjaolu kasustades saatis Prantsuse kuningas François I suure väe, mis koostus ligi 13 000 mehest, üle Pürenee tagasi vallutama Navarra provintsi ja abistama Hispaania mässulisi. Kuid abi jäi hiljaks: kui Prantsuse väed jõudsid mais 1521 kohale, oli mässuliikumine Kastilias juba summutatud. Navarra asekuningas suutis prantslastele tunduvalt väiksema väe vastu seada. Seetõttu langes Navarras üks linnus teise järel vaenlase kätte ja peagi asus Prantsuse vägi Pamplona piiramisele. Vaenuliste jõudude lähenemisel oli asekuningas Segoviasse siirdunud, et abivägesid kohale tuua. Tema äraolekul tõstis Pamplona

rahvastik mässu, rüüstas asekuninga lossi, kiskus Hispaania vapid maha ja avas prantslastele linna väravad.

Selle tagajärjel sattus linnuses viibiv Hispaania vägi õieti raskesse seisundisse. Ei olnud mingit lootust suuta kauemat aega vastu panna prantslaste ilmsele ülevõimule. Linnuse komandant Herrera siirdus ühes kolme ohvitseriga Prantsuse laagri ja algas läbirääkimisi kapitulatsioonitingimuste asjus. Prantsuse ülemjuhataja d'Esparros nõudis viibimatut alistumist, lubades hispaanlastele tagada vaid ellujäämise. Herrera pidi juba nõustuma, kuid siis segas end vahele üks kaasaviibivaist ohvitserest, nimelt Loyola, protestides järsult selliste alandavate kapituleerumistingimuste vastu. Läbirääkimised katkesid, Herrera pöördus oma saatjatega tagasi ja hakkas otsemaid pommitama mässavat linna. Vastuseks võtsid prantslased linnuse marulise kahuritule alla. Loyola osutas suurt vahvust ja õhutas oma kaaslasi viimseni vastu panema. Kuuetunnilise pommitamise järel tekkis linnuse müüris murd ja prantslased algasid selle kaudu rünnakut. Just sel hetkel kukkus Loyola raskesti haavatuna maha: kahurikuul oli jooksnud tal jalgade vahelt läbi, purustades parema jala reieluu, kuna üks müüriosa kiskus liha pahema jala sääremarjalt. See sündmus heidutas niivõrd linnuse kaitsjaid, et need nüüd otsekohe kapituleerusid. Suuri vaevu suutis d'Esparros enamiku hispaanlasist päästa oma raevustunud sõdurite käest, kes osa alistunuid olid koha peal maha tapnud.

Täis aukartust Loyola surmapõlguse ees, laskis Prantsuse väepealik ta linna kanda, kus talle anti esimest abi. Varsti lahkus Prantsuse vägede peamass Pamplonast, et jätkata oma sõja-

retke Hispaania sisemaale, kuna Loyola saadeti kandraamil kolmepäevasel vaevarikkal teekonnal üle mägede oma koju. Ta vend Don Martín García, kes oli saanud perekonnapeaks, laskis kohe rea arste kohale kutsuda. Selgus, et puuduliku esmaabi ja teekonna vapustuste tagajärjel olid purustatud jala luud täiesti korratult kokku kasvamas. Et viga parandada, tuli nad uuesti lahti murda ja õigesse asendisse paigutada, milline operatsioon oli seotud väga suurte valudega. Stoiliselt kannatas Loyola need ära, ilma ühtki häält tegemata, pressides vaid sõrmed kramplikult rusikasse. Operatsioonile järgnes kõrge haavapalavik, mis oli ühendatud kõhuhaigusega. Haige jäi niivõrd nõrgaks, et Peetri ja Pauli päeva eelõhtul oodati iga hetk ta surma. Siis toimus pööre ja palavik hakkas alanema. Oma pääsemise eest arvas Loyola tänu võlgnevad Pühale Peetrusele, kelle poole ta oli pöördunud härda abipalvega. Peagi selgus sidemete äravõtmisel, et arstid olid operatsiooni tegemisel ühe luu valesti asetanud ja et parem jalg oli nüüd tunduvalt lühemaks jäänud pahemast. Hoolimata venna keelust nõudis Loyola vea parandamist uue operatsiooni teel. Põlve alt väljaulatuv luu saeti nüüd ära ja lühem jalg venitati erilise aparaadiga pikemaks. Nädalate kaupa tuli Loyolal kannatada hirmsaid valusid, mida tol ajal veel ei osatud mingil määral leevendada. Ikkagi jäi parem jalg veidi lühemaks ja nõrgemaks, nii et Loyola terve eluaja kergelt lonkas.

Üleelatud piinad olid tugevasti vapustanud vahva rüütli organismi; ta pidi veel kuudeks jääma haigevoodisse, kuni ta oma tervise oli saanud täielikult tagasi. Tapva igavuse peletamiseks nõudis ta endale rüütliromaane, mis olid

olnud tema armsaimaks lektüüriks. Kuid selgus, et see Hispaania harrastatuim kirjandusliik ei olnud oma võidukäigul veel jõudnud Baski mägedeni: Loyola isakodus ei leidunud neist veel ühtainsatki eksemplari. Nende asemele toodi talle kaks mahukat tööd vaimuliku sisuga. Üks neist, *Flos Sanctorum* (Pühakute õis), sisaldas ühe vaga legendi, kuna teine, XIV sajandil elanud kartuuslaste munga, Saksi Ludolfi poolt koostatud *Vita Christi* (Kristuse elu), sisaldas jutustisi Kristusest ja teistest pühadest isikuist ja oli hiliskeskaegse müstilise kirjanduse levinenumaid didaktilisi traktaate. Ludolf käsitleb kõiki tähtsamaid juhtumusi Kristuse elus, selgitab nende mõtet ja tähtsust, püüab viia lugejat Kristuse õpetuse mõistmisele ja tema isiksuse armastamisele, toetudes seejuures Augustinuse, Chrysostomos'e ja teiste kirikuisade töödele, millest ta esitab mitmeid näiteid. Säärase kirjandusega polnud Loyola seni vähimalgi määral tegelnud. Tavalise hidalgona oli ta seni olnud veendunud katoliiklane ja igasugu ketserite ning uskmatute vaenlane; ta oli korralikult täitnud usukombeid ja kord isegi luuletanud hünni Püha Peetruse auks. Kuid usk polnud seni temale pakkunud mingeid sügavamaid elamusid ega mõjutanud märgatavalt ta käitumist. Seetõttu suhtus ta alul temale pakutud kirjandusse teatava üleoleva umbusklikkusega ega leidnud selles õiget naudingut. Ta katsus neid mahukaid foliante lugeda, kuid pani nad varsti pettunult kõrvale, andudes ikka ja jälle unistustele oma südamedaamist ja tema auks sooritatavaist tegudest. Oma erakordselt tugeva kujutusvõime abil elas ta oma edaspidise elu, mis pidi järgnema paranemisele, kõigis konkreetseis üksikasjus läbi.

Kuid paranemine viibis kauemini, kui Loyola oli alul kujutelnud, ja igavusest aetuna hakkas haige üha enam süvenema vagadesse lugudesse. Eriti tugevasti paelusid teda jutustised kerjasmunkade ordude rajajaist — Pühast Franciscus'est (Assisi'st) ja Pühast Dominicus'est. Ka need mehed olid imeteldavaid tegusid korda saatnud, kuid hoopis teissugusel alal kui see, millest Loyola oli seni unistanud. Ja temal kerkis ootamatult küsimus: „mis oleks, kui sina, Iñigo de Loyola, käituksid nii, nagu need suured pühakud olid käitunud?“ Ja kohe hakkas ta ülielav kujutlusvõime saadud tõuke mõjul tööle: ta nägi end kuulsa pühakuna paastumas, öid läbi palvetamas, oma liha piitsutamisega suretamas, palverännakuil maid ja meresid läbistamas jne. Ühel päeval tegi ta äkki huvitava psühholoogilise tähelepaneku vaimulikkude ja maiste kujutelmade erinevast mõjust oma hingele. Kui ta andus ilmlikele unistustele oma südamedaamist, tundis ta tavaliselt mõne hetke jooksul suurt rahuldust ja sisemist rõõmu; kuid see kadus kohe, niipea kui talle meenus, et ta alaliseks vigastatud jalaga ja nõrgestatud organismiga on alles köidetud haigevoodi külge ja et kõik ta unistused on ääretult kaugel teostumisest. Nii oli maiste kujutelmade lõplikuks tulemuseks vaid hingeline masendus ja lootusetuse tunne. Seevastu pakkusid unistused palverännakuist ja vaimulikest vägitegudest hoopis tõsisemat hingelist tuge ja sügavamaid elamusi, ilma et neile oleks järgnenud mingi depressioon. See tähelepanek hämmastas Loyolat väga. Juurelnud sellise kummalise nähtuse põhjuste üle, jõudis ta lõpuks otsusele, et siin peab tegu olema mingisuguste üleloomulikkude jõudude mänguga. Kogu ta mõtteilm oli seni täielikult

liikunud keskaegse elukäsituse ja maailmavaate piires. Humanistlik kultuuriliikumine, mis oli viimaste sajandite jooksul ajanud lootusrikkaid õisi, ei olnud Loyolat seni vähimalgi määral nakatanud. Maailma ja elu tõlgendas ta uuest ilmlikust kultuurist riivamata aju ainuüksi Jumala ja kuradi alalise, lakkamatu võitluse tallermaana. Ime siis, et ta nüüd leidis lihtsa lahenduse teda piinavale küsimusele: erutavad, mõru järelmaiguga maised fantaasiad on temasse sisendanud kurat, rahustavad, hinge kosutavad kujutelmad — Jumal. „See oli esimene järeldus, mille ta tegi jumalikkude asjade suhtes“, tähendab Loyola hiljemini selle kohta oma autobiograafias.

See järeldus saigi otsustavaks kogu ta edaspidisele elule. Seni oli Loyola elanud päevast päeva tavalist maist elu, ilma et ta eriti oleks mõelnud „viimsetele asjadele“. Nüüd leidis ta oma hämmastuseks, et temagi isik ei seisa kõrval Jumala ja kuradi vahel toimuvast igavesest heitlusest, vaid moodustab jumalikkude ja kuratlikkude jõudude ühe võitlusvälja. See tunnetus röövis temalt otsekohe ja jäädavalt senise muretu ja vahenditu ellusuhtumise. Teda haaras kartus sattuda kuratlikkude kiusatuste võrku, kust pole mingit pääsu. Tema ette astus täies tõsiduses suur küsimus, millele ta seni vist üldse polnud tõsiselt mõelnud: „mis on õige, mis vale, mis hea ja mis patt?“ Need elamused haarasid ta vapustatud ja haigevoodi üksinduses uutele ideedele vastuvõtlikuks muutunud hinge vastupan- damatu pingsuse ja jõuga. Ta langetas oma elu suure otsuse: teha täielik lõpuarve igasugu kuratlikkude kiusatustega, loobuda kõigest maisest hüveolust ja saada vaimulikuks võitlejaks Püha Franciscus' eeskujul. Ta otsustas kõige-

pealt teostada palverännaku Pühale maale, et isiklikult näha neid kohti, millest ta Saksi Ludolfil oli lugenud haaravaid kirjeldisi. Nüüd süvenes ta uue innuga vaimulikku lektüüri, et õppida lähemalt tundma seda vagade ja pühakute maailma, millega tal seni oli olnud niivõrra vähe kokkupuuteid. Esialgu ei saanud ta siiski maisist unistusist täielikult lahti ja lihalikud ihad segasid sageli ta hardaid mõtisklusi. Kuid ühel ööl oli tal visioon, mis teda tugevasti vapustas. Talle ilmunud neitsi Maarja ise, kandes kätel Jeesus-last. See näis talle tõendavat, et ta seisab taevaste jõudude kaitse all. Siitpeale vabanes ta täielikult maiste kiusatuste võlu alt. Ta andis töötuse elada karskelt Neitsi Maarja auks ja pidas seda töötust kuni surmani. Sellega oli rüütel Iñigo surnud ja algas vaga Ignatius'e okkaline ning vaevarikas elurada.

VI.

Lootuse ja meeleheite vahel.

Loyola pöördumine kiriklik-usuliste ideaalide teenimisele toimus tema haigevoodil üleelatud sügava hingelise murrangu tagajärjel. See murrang ei ole seotav mingi kindla ajalise momendiga, nagu seda näit. on Pauluse nägemus Damaskuse teel või Augustinuse äkiline pöördumine viigipuu all salapärase hääle mõjul, mis talle öelnud: „*Tolle lege* (võta ja loe)“. Loyola jõudis alles pikkade, terveid kuid kestnud kõhkluste ja kaalutluste järel uue tõe tundmisele. Rändrüütlike romantikale omased mõttevormid elasid temas pöördumise järel mõne aja edasi. Kuna ta varemini oli unistanud rüütlikest rän-

nakuist ja seiklusist, otsustas ta nüüd anduda vagadele patukahetsemisrännakuile, mille üksikasjus ta ilmselt järele aimas Amadís'i ja teiste rüütliromaanide kangelaste eeskujusid. Kuigi veel inertsil mõjul rippudes vanade vormide küljes, oli ta sisemiselt siiski saanud hoopis uueks inimeseks. Oma isiklikke lõbusid taotlevast pinnapealsest rüütlist oli kujunenud tõsiselt endasse suhtuv, järjekindel mees, kes siitpeale vankumatult edasi sammub oma uue vaimse ideaali suunas.

1522. a. alguseks oli Loyola tervis niivõrd paranenud, et ta võis asuda oma kavatsuste teostamisele. Ta vend Don Martín García aimas temas midagi toimunud olevat ja oleks meeleldi soovinud asja kohta lähemat selgust. Kuid Loyola põikles sellest kõrvale, et lahkumist isamajast ja sugulastest mitte liiga piinlikuks teha. Ta teatas, et ta tahab tagasi minna oma endise isanda, Navarra asekuninga Don Antonio juurde. Saadetud kahe teenri ja alul ka ühe oma venna poolt, sõitis ta hobueeslil teele Navarrete poole, kus Don Antonio parajasti viibis. Ta külastas viimast, tänas teda kõige heatahtlikkuse eest, õiendas oma arved ja lahkus siit selle järel, et kõigepealt anduda valjule patukahetsemistoi- mingule. Saatnud oma teenrid koju tagasi, jätkas ta hobueeslil üksi, ühes jalas saabas, teises king, oma teekonda Kataloonias asetseva Montserrati mäe suunas, mida hispaanlased peavad suureks pühaduseks. Teel seltsis temaga üks mauri rüütel, kes oli küll ristitud, kuid ei olnud veel suutnud koduneda vastumeelselt omandatud uue usu kõigi dogmadega. Ta avaldas Loyolale oma imestust selle üle, kuidas Maarja isegi Kristuse sündimise järel olevat võinud neitsiks jääda. Sellise jutu läbi sügavasti pahandatud,

püüdis Loyola oma reisukaaslase mõtteid viia õigele teele. Kuid viimane ei lasknud end õpetada, katkestas keskustelu ja sõitis minema. Esimeses ägeduses tahtis Loyola talle järele sõita ja usuteotaja pistodaga surmata. Äkki tekkisid temas kahtlused, kas selline talitusviis oleks temale kohane. Ristteele jõudnud, jättis ta rändrüütlite tavalise kombe järgi küsimuse otsustamise oma hobueeslile ja viimane valis kitsama ning halvema tee, mis ta viis maurist kaugele. Rõõmsas, ülendatud tujus jätkas Loyola oma teed Montserrat'i suunas, suretades oma liha igapäevase piitsutamise teel; märtsi lõpul jõudis ta pärale.

Montserrat'i mägi, Barcelona'st läänes, tõuseb järsu kaljumürakana Llobregat'i jõe madalikust ja avaldab oma fantastiliste tippudega metsikut ja võimsat muljet. Mäe külge mööda ussina keerlev kitsas teerada viib järsul kaljuveerel asetseva benediktiinlaste-kloostri juurde, mis ühe omaaegse ränduri sõnade järgi olevat *elegantissimus locus pro heremitis* (sobivaim koht erakuile). Kloostris asub Kataloonia suurim pühimus, nimelt Neitsi Maarja imettegev puukuju, mille evangelist Luukas olevat valmistanud ja Püha Peetrus ise Hispaaniasse toonud. Siin pihtis Loyola kõigepealt ühele paatrilile oma senise maailmalapse-elu patud; kibedas kahetsuses ja hingepiinas kulutas ta tervelt kolm päeva selleks, et oma senise elukäigu üksikasjaliselt üles kirjutada, ilma ühtki eksimust ja väärsummu varjamata. Ta teatas pihisale oma soovist alata täiesti uut elu, kinkis kloostrile oma hobueesli ja riputas oma pika rüütlimõõga ning pistoda pealtarile Neitsi Maarja pildi ette. Seniste rüütlirovivaste asemel rõivastus ta palverändaja kombel karedasse kotiroivasse, vöö,

kõrvits-pudeli ja pika kepiga. Maarja kuulutamise päeva eelõhtul, 24. märtsil, siirdus ta niiviisi ettevalmistunult kloostrikirikusse, et siin pidada terve öö jooksul auvalvet oma uue taevase südamedaami kuju ees, osalt põlvitades, osalt seistes, nagu seda rüütlikombed nõudsid. Ta töötas terve eluaja kasinuses elada ja Neitsi Maarjat teenida, paludes selleks oma jumalikult kaitsjannalt toetust ning abi. Järgmisel hommikul kuulas ta missat pühalikult pealt ja käis armulual, milline protseduur pidi asendama rüütlikslöömist.

Järgmiseks ülesandeks oli Loyola endale seadnud palverännaku teostamise Pühale maale. Selleks tuli tal siirduda Barcelonasse ja katsuda siit laevaga edasi pääseda. Et aga rändrüütli viisil mitte eelistada kõige otsemat teed, läks ta kõigepealt veidi teises suunas väikese lähedal asetseva linnakese Manresa poole. Ta käis jalgsi ja jõudis oma haige jala tõttu kaunis vaevaliselt edasi. Seda märkas keegi lesk proua Doña Inés Pascual Barcelonast, kes oma poja ja mõningate saatjatega oli samuti teel Manresasse. Ta pakkus Loyolale üht oma eeslit, kuid viimane keeldus abi vastu võtmast. Manresas leidis ta vaesena Püha Lucía haiglas endale ulualuse. Kui Doña Inés talle siia õhtul saatis kanaprae puljongiga, ei keeldunud Loyola sellest. Tal oli olnud kavatsus peagi oma teekonda jätkata Barcelona suunas. Kuid varsti saabusid teated, et Barcelonas puhkenud katku tõttu laevade minek Itaaliasse on seisma pandud. Seega tuli palverännaku plaanid esialgu kõrvale jätta ja Loyola jäi pikemaks ajaks Manresasse peatuma.

Et mitte lasta aega tuluta mööduda, jätkas Loyola Manresas suure agarusega oma patukahetsusharjutusi. Ta elatas end kerjamise teel,

palvetas iga päev 7 tundi järgemööda põlvedel, piitsutas end 3 korda päevas, kuni keha veriseks muutus, sõi lihtsaimat toitu ja kinkis endale annetatud liha ja veini edasi teistele kerjustele. Iga päev käis ta mitu korda jumalateenistusel ja iga nädal pihil ning armulaual. Ta laskis oma juukseid ja habet takistamatult kasvada ega lõiganud oma sõrmeküüsi. Doña Inés oli talle eri toa üürinud, kuid ta eelistas asuda dominiiklaste kloostri ja veetis paljud päevad linna lähedal ühes sünges koopas. Esimeste kuude jooksul, mis Loyola Manresas viibis, valitses tema hinges sügav rahu; ta tundis vahetevahel teatavaid kiutsusi, ent sai neist kergesti jagu. Kuid pikapeale hakkas valjult askeetlik eluviis rikkuma ta hingelist tasakaalu. Depressioon ja eksaltatsioon vaheldusid temas lakkamatult. Kord tundis ta end kokku varisevat pattude koorma all, kord haaras tema hinge erakordne lootus ja rõõm. Mõnikord valdas teda palvetamise ajal mingi mõru kibedus ja kuivus, sealsamas jälle mingi taevaliku rõõmu ja magususe puhang. Kannatades selliste äkiliste meeleolumuutuste all, hakkas Loyola kahtlema, kas tema poolt valitud elutee on õige ja kas ta suudab selle lõpuni käia. Jälle külastasid teda visioonid. Kord näinud ta päise päeva ajal enda ees õhus mingit asja, mis teda olevat vaadelnud sädemeid pildivate maosilmadega, ja kuulnud mingit häält endale kõrva sosistavat: „Kas sa tõesti usud end võivat 50 aastat välja kannatada sellist armetut elu?“

Eriti piinas Loyolat kahtlus selle kohta, kas ta vast pihtimisel pole unustanud mõningaid oma loendamatuist pattudest üles tunnistamast. Seetõttu võttis ta ühe preestri nõuandel uue üldpihtimise ette. Kuid seegi ei suutnud temale

hingelist rahu tagasi anda. Alatas kerkisid ta vanad patud talle silme ette, põhjustades kirjeldamatu hingelisi piinu. Üks dominiiklane oli talle pihtimisel nõu andnud ainult neist asjust pihil kõnelda, mida ta täiesti selgesti mäletab. See heatahtlik soovitus põhjustas aga otse vastupidiseid tagajärgi, sest nüüd kerkisid kõige tühi-semadki üksikasjad Loyola teadvuses imeselgeina esile ja ta patuküllane minevik ei andnud temale hetkekski rahu. Ta seisund muutus niivõrra väljakannatamatuks, et tal ühel juulikuu pühapäeval kiusatus tekkis kuristikku hüpates oma viletsale elule lõpp teha. Viimasel hetkel hoidus ta siiski mõtlematust sammust hüüdes: „Issand, ma ei taha midagi teha, mis võiks Sind haavata!“ Nüüd meenus talle üks lugu Egiptuse mungast, kes ei olevat nii kaua söönud, kuni Jumal ta palve kuulda võtnud. Jalamaid otsustas ta seda abinõu proovida ja veetis terve nädala täielikult ilma söömata, ilma et ta seejuures oleks loobunud oma askeetlikest harjutusist. Alles oma pihiisa käsul hakkas ta jälle toitu võtma.

Kui Loyola kord oma hingepiinade käes vaevles, tundis ta äkki, et selline elu ei tohi enam edasi kesta. Tal valmis kavatsus tagasi pöörduda endise eluviisi juurde, kus tal vaba ja kerge oli elada. Kuid sealsamas sai ta äkki aru, et säärane mõte on kuradi poolt temasse sisendatud. Kuradi oli ta vahepeal hoopis unustanud! Nüüd oli korruga selge nende piinade algallikas, mille all ta nii rängasti oli kannatanud. Jumal ei võinud ometi niiviisi karistada oma teenistusele pühendunud rüütli. Tähendab, siin oli tegu lihtsalt ta igavese vihamehe, kuradi tembutustega, kes püüdis vaest hinge eksiteele viia. See veene andis Loyolale ta hingelise

tasakaalu tagasi. Järsu ja energilise otsusega tegi ta oma hingelistele võitlustele lõpu. Rahu ja rõõm asusid jälle ta südamesse.

VII.

Müstika ja hingede abistamine.

Samuti kui Martin Luther oli alles seitse aastat kestnud raske sisemise kriisi kaudu jõudnud oma uutele usulistele seisukohtadele, elas ka tema vääriline vastane Ignatius Loyola oma vaimuliku teekonna alul üle sügava hingelise vapustuse. Mõlemad olid kannatanud mingi terava süütunde mõjul ja ihaldanud kindlat selgust küsimuse kohta, kas nad saavutavad lepituse Jumalaga. Kumbki neist ei olnud leidnud küllalist tuge harilikest kiriklikest vahendeist — pihtimisest, armulauast jne. Siiski erinesid Loyola siseheited mitmeti Lutheri omadest. Lutheri usuline areng oli tunduvalt aeglasem ja orgaanilisem, kuna Loyola sisekriis toimus haiglase tormakusega ja kestis vaid paar-kolm kuud. Luther nägi oma hingepiinus õiglast, teenitud karistust oma pattude eest, otsis teid Jumala armu võitmiseks ja leidis rahu selle järel, kui jõudis Püha kirja teksti alusel kindlale veendumusele, et Jumal püsib armulikuna patusegi vastu. Loyola pidas oma hingepiinu mingiks ebaloomulikuks nähtuseks, mis teda tabanud mingisuguseil seletamatuil põhjusil, ja rahustus otsekohe, kui oletas nad tekkinud olevat kuradi enda vahenditult mõjustusel. Lutheri hingelise kriisi tulemuseks oli uus käsitus ristiusu põhitõdedest ja kiriku ülesandeist, Loyola andus oma sisevõitluse lõppedes seda suurema agaru-

Kristuse ilmumine Loyolale (vt. lk. 109).

sega katoliku kiriku traditsioonilise dogmaatika ja hierarhia teenimisele.

Manresas tutvus Loyola ühe Madalmaade müstika väljapaistvaima teosega, mis avaldas temale otse valdavat mõju. See oli XV sajandi

keskpaiku elanud Kempis'e Tooma *De imitatione Christi* (Kristuse järel käimisest). Tooma järgi seisab õige Kristuse järel käimine isekuse taltsutamises, oma sisemise inimese puhastamises ja täielikus andumises Jumalale. Tähtsam kui lihasuretamine ja teised välised usuteod olevat sisemine palve, s. t. jumalikkude saladuste ja Kristuse kannatuste imetlev vaatlemine. Õige kristlane pidavat oma südant järjekindlalt uurima ja oma hingelisi võimeid juhtima korrapärase harjutamise kaudu soovitavas suunas. Tooma mõjul muutus Loyola ükskõiksemaks valju keskaegse askeesi suhtes. Ta jõudis näit. arusaamisele, et vaesuse armastamine ei tarvitse veel tähendada mustuse kultiveerimist, ja hakkas jälle küüsi ning juukseid lõikama. Ühel hommikul üles tõustes arvas ta nägevat isuäratavat lihatükki enda ees heljuvat ja tundis samal ajal tugevat isu liha suhtes. Sellest järeldas ta, et Jumal talle käsu andnud jälle liha süüa, ja ruttas seda käsku täitma. Hilisemal eluaastail loobus ta üha suuremal määral ka teistest askeetlikest toiminguid ja asetas peaarõhu usuvalu vaimsemaile avaldustele. Selle toime ta usuline aatlemine õilistus ja omandas sügavama ning tervema ilme.

Kempis'e Tooma ja teiste müstikute teosed, millesse Loyola Manresas süvenes, viisid ta vahenditusse kontakti hiliskeskaja müstika mõtteilma ja pärimustega. Müstikuile lähendas Loyolat eriti ta võime visioonide nägemiseks. Nii Manresas kui ka hiljemini terve ta eluaja jooksul oli Loyolal sageli nägemusi, mis olid kaunis ühetoonilised ja sisuvaesed, kuid mida ta oskas tõlgendada suure leidlikkusega. Oma ekstaatilistes elamustes tajus ta tavaliselt teatavaid valgusnähtusi — kiiri, välku, vormitut või

kindlavormilist valgust. Sageli ilmunud talle „mingi suur, ümmargune kullana hiilgav ese“, milles ta arvas võivat näha Jeesust Kristust; „hiilgav kuul, veidi suurem kui päike“ olevat olnud püha kolmainus, „mingi valge keha“ — Neitsi Maarja jne. Ta oli vankumatult veendunud, et Jumal ilmutab end temale, pühendades teda mitmesuguste märkide ja viibete kaudu ristiusu sügavamaisse saladustesse. Seetõttu sattus ta nägemuste puhul meeleliigutusse, mis avaldus pisaratevoolus ja isegi valjus nutus. Nii elas Loyola oma visioones katoliku usu peadogmad suure intensiivsusega läbi. Ta väitis, et ta oleks juhul, kui piibel ei oleks tema aegadeni jõudnud, ise võinud oma visioonide põhjal ristiusu müsteeriumega teisi inimesi vajalisel määral tutvustada.

Erinedes müstikuist ei pidanud Loyola nägemuslikku ühinemist jumalikkude jõududega mingiks omaette eesmärgiks, vaid ainult teatavaks eelastmeks edaspidisele praktilisele tegevusele. „Kes tahab tõusta kõrgustesse, peab enne laskuma sügavustesse“, armastas ta hiljemini väita. Ekstaatiliselt nägemusis hõljuv müstik oli Loyolas imetlemisväärset viisil ühendatud tahtkindla ja praktilise teoinimesega. Müstilised elamused ei halvanud ta tahtejõudu ega viinud teda tõelisest elust eemale, vaid karastasid ainult ta tahet ja süvendasid teotsemisindu. Alateadvuse sügavusist esile tõusvad visioonarsed ekstaasid ei suutnud mingil määral uinutada ta teisi hingelisi võimeid, vaid pidid ise alistuma neid kontrollivale mõistusele ja tahtmusele. Loyola säilitas võime suhtuda oma nägemustesse teatava kriitikaga ja neid kui saadana kiusatusi maha suruda juhul, kui need teda juhtusid segama ebakohasel ajal. Püsiva

harjutuse teel saavutas ta imeteldava enesevalitsemisvõime, mis ta mõttekaaslasis hiljemini äratas sügavat aukartust ta vastu, ja otse erakordse oskuse enda ja teiste südameis lugeda.

Loyola kõige tähelepandavamaid ekstaase oli tema elamus 1522. a. suvel Cardona jõe ääres. Loyola oli teel ühesse Manresa lähedal asetsevasse kirikusse, istus jõe äärde puhkama ja vaatles jõge, mis voolas sügavate kallaste vahel. „Ja kui ta siin niiviisi istus“, jutustab ta ise oma autobiograafias, „avanesid ta vaimu silmad, kuid mitte nii, et ta oleks näinud mingisugust nägemust, vaid sel kujul, et ta käsitas paljusid võimalikke küsimusi, mis puutuvad usu saladusi ja teadusi. Ja pealegi sündis see sellise selgusega, et talle avanesid täiesti uued teadmised... Selle läbi valgustati ta vaimu niiviisi, et ta sai otsekui uueks inimeseks ja saavutas otsekui täiesti uue mõistuse.“ Nii ei olnud käesoleval korral tegu mingi visuaalse nähtusega, vaid teatava vaimse ärkamisega, mil tal tärkas arusaamine asjade sisemistest seostest ja kooskõlast üldse.

Selle elamuse mõjul jõudis Loyola nähtavasti selgusele oma edaspidise elutöö suuna ja ilme kohta. Igatahes hakkas ta siitpeale jälle suuremal määral inimestega kontakti otsima ja seadis endale ülesandeks „hingi abistada“ (*ayudar las animas*). Juba oma ilmumisel Manressasse oli ta kohalikus rahvastikus enda suhtes suurt uudishimu äratanud. Liikusid jutud, et see aadlik olevat, eelistades vaga elu, loobunud suurtest rikkustest. Mitmed pöördusid pühameheme poole nõu-küsimistega ja said häid nõuandeid ning lohutust. Loyola oskas kõnelda usu-küsimusist veenvalt ja teatava sisemise soojusega. Ta palvetas üheskoos oma kuulajatega ja kinnitas nende usku, ilma et oleks võtnud õpet-

likku tooni või näidanud end targemana kui teised. Kui teda mõnikord lõunastama kutsuti,

Liigse lihasuretamise tagajärjel haigustunud Loyola eest hoolitsevad naised.

istus ta söögilauas vaikides, kuni talt midagi küsiti; siis vastas ta ja viis jutu ettevaatlikult vaimulikele asjadele, saades lõpuks tähelepanu

keskuseks. Vanas easki seletas ta oma õpilastele, et jutu lõppu on kohasem enda käes hoida kui jutu algust.

Varsti kogunes Loyola ümber rida heast seltskonnast daame, kes tundsid suurt tarvet ta hingekosutava keskustelu järele. Nendest mängis juba eespool mainitud Doña Inés Pascual veel edaspidigi ta toetajana väljapaistvat osa. Kui Loyola oma kurnava eluviisi tõttu talve tulekul raskesti haigestus, võttis üks neist daamest, Angela Amigant, ta oma majja, kus teda suure tähelepanelikkusega põetati. Vaevalt oli ta veidi paranenud, kui ta otsekohe jätkas oma karme eluviise. Selle tagajärjel pöördus haigus kahel korral tagasi. Loyola austajannad tundsid ta pärast tõsist muret ja valvasid öösiti järgemööda ta haigevoodil. Kui ta lõpuks tervenenes, pidi ta pikkade pealekäämistega järel rõivastumata kingitud soojemasse kuube. Asi äratas Manresas suurt tähelepanu, Loyola eest hoolitsevad daamid said kahtlustavate kuulujuttude esemeks ja neid hakati ta eesnime järgi kutsuma Iniga'deks (*Iñigas*).

Manresas viibis Loyola umbes ühe aasta — märtsist 1522 kuni veebruarini 1523. Siin võitles ta läbi oma suurima sisemise kriisi, tutvus lähemalt vaimulikkude küsimustega, süvenedes eriti Madalmaale müstikasse, omandas kindlamad kavatsused oma elu ülesande suhtes ja teatava praktika hingede abistamise alal. Veebruaris 1523 külastas ta uuesti Montserrat'i kloostrit, kus tutvus ühe munga, Don Juan Pujol'iga, kellele kloostrit poolt oli ülesandeks tehtud Rooma sõita. Loyola pakkus end temale reisukaaslasteks, et niiviisi pääseda lähemale oma Palestiina palverännaku teostamisele. Ta austajannad ei tahtnud alul Manresas midagi kuulda ta lahku-

misest. Kui Loyola siiski jäi oma kavatsuse juurde, pakkusid mõned neist end temale saatjaiks. Viisakalt, kuid kindlalt lükkas Loyola kõik sellised ettepanekud tagasi ja lahkus salaja linnast, et ühes Pujoliga matkata kõigepealt Barcelonasse.

VIII.

Palverännak Palestiinasse.

Barcelonas tuli Loyolal kolm nädalat oodata, kuni avanes võimalus väljasõiduks. Vahepeal külastas ta agarasti kloostreid ja kirikuid. Kui ta kord jutlust jälgis, märkas teda kohalik daam Isabella Roser ja arvas ta näol märgata võivat erilist hiilgust. Koju jõudnud, jutustas ta loost oma pimedale mehele ja tunnustas, et ta väga sooviks sellise palverändajaga tuttavaks saada. Saadetigi teenrid Loyolat otsima; ta leiti varsti ja ilmus oma tavalises ülikonnas, ühes jalas kanepist king, teine jalg paljas, jõuka Roser'i majja. Ta avaldas oma tõsise ja väärilise kõnega Doña Isabellale väga sügava mulje. Viimane muutus ta innustunud austajaks ja muretses talle priisõidu Itaaliasse. Kuid kapten oli nõus Loyolat kaasa viima vaid tingimusel, et see laevale võtaks enda toidustamiseks vajalise arvu kuivikuid. Selline tingimus põhjustas vagale Ignatius'ele suuri hingepiinu, sest toiduainete tagavara kaasavõtmine tundus talle olevat umbusklikkus Jumala hoolitsuse suhtes. Ta pihtis oma kahtlused kellelegi paatrile, kes loomulikult soovitas täita kapteni nõude. Loyola hankis nüüd kuivikute ostmiseks vajalise raha kerjates. Kui selgus, et ta rahast jäi osa üle, jättis ta selle sadamasse pingile: nii ei tarvitsenud ta vähemalt

endale teha uusi etteheiteid raha üheskandmise pärast.

Maabunud Gaetas, jätkas Loyola jalgsi teed Rooma suunas, elatudes jällegi armuandidest. Teel peeti teda katkuhaigeks ja hoiduti temast kõrvale, nii et ta nälja tõttu nõrgestus ja jäi teele lamama. Siin kohtas teda üks möödasõitev daam, kes mõistis hispaania keelt. Loyolal õnnestus talle selgeks teha, et ta pole katkus; ta sai nüüd armuande vajalisel määral ja oli päästetud. Märtsi lõpul 1523 saabus ta Rooma, kus hankis endale paavsti kantseleist loa Püha maa külastamiseks. Samal ajal sai ta aga teada, et türklased olid vallutanud pika piiramise järel Rhodos'e saare ja kavatsesid kanda sõja isegi Itaaliasse. Sultani Suleiman Suurepärase sammus ühelt võidult teisele ja ähvardas kristlaste võimu tervel Vahe-merel, kuna omavahel võitlevad kristlikud valitsejad ei võtnud südamesse paavsti Hadrianus VI manitsusi ühise rinde loomiseks islami poolt tõusva hädaohu vastu. Niisugustes tingimustes tundus palverännakule minek olevat mõttetu riskimine. Kuid Loyola jäi oma kavatsusele truuks ja alustas jalarännakut Veneetsiasse.

See umbes kuuesaja-kilomeetriline reis osutus Loyolale väga vaevarikaks. Et teda ta kurnatud välimuse tõttu võidi pidada katkuhaigeks, siis eelistas ta ööbida väljaspool linnu, lageda taeva all või mõne kiriku eeskojas. Haige jalg takistas tunduvalt edasiliikumist, nii et ta teiste palverändajatega ei saanud sammu pidada. Rahvaga kõnelemiseks puudusid tal võimalused, sest ta ei mõistnud itaalia ega ladina keelt. Kui ta juba Veneetsia lähedale oli jõudnud, sai ta teada, et Veneetsiasse sissepääsuks tuleb hankida Paduast tunnistus tervisliku seisundi kohta. Teised reisiseltsilised ruttasid ööks Paduasse,

aga Loyola jäi neist maha ja pidi ööbima tühjal lagendikul. Piiritu meeleheide valdas ta hinge, kuid äkki ilmunud talle Kristus suure, ümmarguse kuldse rõnga näol. See andis Loyolale uut julgust; ööbinud väljal, ruttas ta varahommikul teistele järele ja lasti nii Paduasse kui ka Veneetsiasse Taevaminemise püha laada tõttu isegi ilma arstitunnistusest sisse.

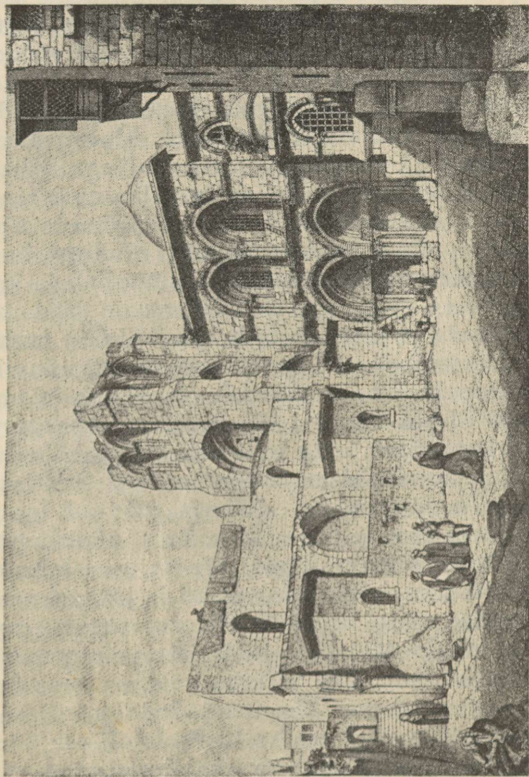
Veneetsias tuli Loyolal homse päeva eest mittehoolitsemise tõttu suurte raskustega võidelda, enne kui avanes võimalus ärasõiduks. Ta ei hakanud isegi Palestiinasse sõitvate laevade kohta teateid koguma, pannes kõik lootused Jumalale. Ta elatus vaevaliselt kerjamisega ja veetis ööd Markuse platsil tukkudes. Ootamatult tutvus ta ühe baski kaupmehega, kes oli väga hämmastunud oma veidra kaasmaalase käitumisest ja laitis palverännaku mõtte täiesti ära. Kuid Loyola jäi oma kavatsusele kindlaks ja lubas teele minna, kui üksainuski laev peaks sel aastal Palestiinasse sõitma. Selline kindel esinemine ei jätnud oma mõju avaldamata. Kaupmees viis ta enda poole, hoolitses ta eest ja muretses talle audientsi Veneetsia doodži juures. See võimaldas Loyolal kaasa sõita ühel riigilaeval „Negrona“, mis sõitis Küprose kuberneriga Famagustasse. Et Loyola kaasmaalane talle toidutagavarad kinkis, olid sõidumured sellega lahendatud.

1523. aastal oli suur arv palverändajaid, nagu tavaliselt, Veneetsiasse kogunud; kuid teade Rhodose langemisest oli avaldanud niivõrd mäsandavat mõju, et enamik neist pöördus türklaste kartusel kodumaale tagasi. Ainult kahekümne kahel isikul jätkus julgust teele minna, kellest üheksa (peale Loyola neli hispaanlast, kolm šveitslast ja üks tiroollane) sõitsid „Negro-

naga“. Ärasõidu päeval, 14. juulil, oli Loyola palavikus haige, kuid hoolimata arsti hoiatusist sõitis ta siiski kaasa. Alul lisandus palavikule merehaigus; ta seisund oli mõne aja kriitiline, kuid lõpuks möödus haigus siiski. Oma paha-meeleks märkas Loyola madruste keskel lokkavat mõningaid pahesid, näit. sodomiat, ja mõistis teravail sõnul hukka selliseid asju, juhtides neile m. s. kapteni tähelepanu. Selle tagajärjel ähvardasid madrused ta esimesele tühjale saarele maha saata. Loyola õnneks ei lähenetud enne Küprost ühelegi saarele ja ähvardus jäi teostamata. Küprosel viis üks teine laev palverändajad Jaffasse, kuhu jõuti augusti lõpul. Siin pidasid türklased neid ühes mustusest lehkavas augus senikaua kinni, kuni palverändajate nimed olid üles kirjutatud ja saatejõugu tasu suhtes oli kokku lepitud. Siis algas reis palgatud eesleil Jeruusalemma poole. 4. septembril jõuti pärale. Püha linna nähes tulid reisijad eesleilt maha ja sammusid viimse osa oma teekonnast jalgsi pühalikus vaikuses kuni Jaffa-väravani.

Jeruusalemmas jäi Loyola peatuma Hauakiriku lähedal asetsevas johanniitide hospitalis, kuna toitlustamise eest hoolitsesid frantsisklaste mungad teatava tasu eest. Kust Loyola raha sai sõidukuludeks Küprosel Jeruusalemma ja ülalpidamiskuludeks Pühal maal, selle kohta pole säilinud andmeid. Järgnevail päevil algas pühade kohtade külastamine. Üheks ööks suleti palverändajad hauakirikusse, kus nad järgmisel hommikul missat kuulasid ja armulaual käisid. Järgnevail päevil külastasid nad Õlimäge, Betlehemi, Jeerikut, Jordanit jne. Vaevalt olid palverändajad oma reisult Jeruusalemma tagasi jõudnud, kui nad said ärevate sündmuste tunnistajaiks. Jeruusalemmas olid juudid selle üle

kaebust tõstnud, et frantsisklaste kirik ulatub oletatava Taaveti-haua kohani, mida ka muhameedlased austasid püha kohana, ja sultan Suleiman oli Damaskuse pašale ülesandeks teinud

Issanda hauakirik Jeruusalemmas.

uskmatuid Sioni mäelt ära ajada. Damaskusest saadeti 500 janitšaari kohale, mille tõttu kristlaste seisund muutus õieti kriitiliseks. Frantsisklased sulgesid nüüd oma kloostri ukсед ja

hoidsid palverändajaid luku taga. Ühel ööl tungisid janitsaarid johanniitide hospitalile, kus palverändajad ööbisid, kallale. Kuid seesolijad sulgesid ukсед suurte kividega ja takistasid sellega pealetungijaile juurdepääsu. Siitpeale jäeti palverändajad ka ööseks kloostresse ja liiguti nendega päevalgi ainult kõrvalisi teid mööda, osalt isegi üle katuste.

Sellised olid olud Jeruusalemmas momendil, mil Loyola astus frantsisklaste kloostriüleme (*guardiano*) Fra Angelo ette palvega lubada teda jääda Pühale maale, et ta võiks oma hinge õndsuseks alatiselt viibida pühade kohtade läheduses. Ta paluvat kloostrikt ainult ulualust, kuna oma ülalpidamise eest ta tahtvat hoolitseda kerjamise teel. Kavatsus Pühale maale jäädavalt elama asuda ja siin alustada misjonitööd muhameedlaste keskel oli Loyolal kujunenud mingiks lemmikideeks juba kodumaal. Ta teadis islami maailma olevat hoogsal tõusuteel ja ähvardavat kristlikku kirikut ning kultuuri. Hispaanlasena oli ta harjunud pidama muhameedlasi kristlaste verisemaiks vastasteks. Pannes piiritud lootused Jumala armule, uskus ta oma pöördumise järel endas küllalt jõudu olevat, et katsuda islamit võita rahuliku misjonitöö ja jutlustamise, palvetamise ning kristlike vöoruste veenva eeskuju kaudu. Vajaliste teadmiste ja kogemuste puudusel ei saanud ta tol ajal veel aru oma ürituse teostamatusest. Samuti polnud tal ülevaadet selle kohta, et katoliku kirikule oli tekkinud hädaohtlikum võistleja reformatsiooni tagajärjel rajatud protestantlike kirikute näol, mis kis kusid 1520- ja 1530-ndail aastail ühe maa teise järel katoliikliku ühtlussüsteemi alt lahti. Lõpuks ei teadnud Loyola neil ajal, kuivöörd desorganiseeritud olid katoliku kiriku enda jõud ja

millised tööalad siin ootasid temataolist innukat võitlejat. Avastuste ajastu oli pealegi juhtunud seiklushimulised elemendid, kes varem ail ajal olid tormanud ristosõitjaina võitlusse uskmatute vastu, hoopis teistele, ookeanidetagustele teotsemisväljadele. Seetõttu oli Loyola kavatsus XVI sajandil naiivne ja utoopiline anakronism, mille teostamiseks puudusid igasugused eeldused.

22. septembril oli Loyolal pikem kõnelus Fra Angelo'ga oma kavatsuse üle. Kiites alul hispaania palverändaja vaga soovi ja head tahet, teatas kloostriülem siiski, et ta oma kauaaegsete kogemuste põhjal ei saavat pooldada tema kohalejäämist. Paljud palverändajad olevat ennemini samasuguste soovide tiivustusel kohale jäänud, kuid hästi ei olevat neil ühegi käsi käinud. Mõned olevat uskmatute poolt surmatud, teised jälle vangistatud, nii et klooster pidanud nende eest kõrget lunaraha maksma. Seetõttu tulevat tal järgmisel päeval asuda ühes teiste Püha maa külastajatega koduteele. Loyola katsus siiski vastu vaielda ja tähendas, et ta otsus olevat täiesti kindel ja et ta ei saavat sellest loobuda, välja arvatud juhul, kui selle teostamine peaks teda ahvatlema mingisugusele patule. Siis teatas kloostriülem, et paavst olevat teda volitanud otsustama, kes võib Pühale maale jääda, kes mitte, ja tema otsustele vastuhakkajaid panema kirikupõlu alla. Nüüd ei jäänud tal muud üle kui alistuda ja koju tagasi pöörduda.

Kui ta masendatult oma toas istus, valdas teda äkki soov vähemalt Õlimäge kord veel näha saada enne lahkumist ja sel asetsevas kabelis vaadata jalajälgi, mis Õnnistegija olevat jätnud oma taevaminekul. Hoolimata valjust keelust üksikult liikuda hiiliski Loyola kohale, ostis türgi vahid sulenoa kinkimisega ära ja pääses

kabelisse. Tagasitulekul meenus talle, et ta küllalt hoolsasti tähele ei pannud, kus asus Kristuse parem ja kus vasem jalg. Otsekohe pöördus ta tagasi, kinkis vahtidele oma käärid ja pääseski veel kord kabelisse. Vahepeal olid mungad ta kadumist märganud ja talle vahi järele saatnud, kes ta tõi otsekui vangiga kraedpida tagasi. Kuid Loyola oli seevõrd Õlimäel üleelatud õndsustunnete mõju all, et sellist karmi kohtlemist tähelegi ei pannud.

Nüüd algas tagasisõit, mil palverändajad teel Jaffasse beduiinide poolt paljaks rööviti. Jaffas visati nad jälle haisevasse aukku, kuni nad maksid 40 tukatit saateraha türklastele. 3. oktoobril sõitsid nad laeval Küprose poole teele, kuid eksisid merel ära, kannatasid raskesti joogivee puuduse all ja jõudsid päralt mitu päeva hiljem, kui „Negrona“ oli juba koduteele läinud. Et Loyolal raha polnud, palusid ta reisu-kaaslased üht kaptenit, et see pühamehe viiks tasuta Itaaliasse, kuid said vastuseks: „kui ta tõesti pühak on, siis tulgu ta ometi jalgsi üle mere, nagu San Jago de Compostela seda teinud“. Lõpuks võttis keegi teine kapten ta oma laevale, mis 13. jaanuaril 1524 jõudis Veneetsia sadamasse. Kogu reis oli kestnud täpsalt pool aastat, sellest ajast 33 päeva Pühal maal.

Suurte lootustega oli Loyola Itaaliast teele läinud. Nüüd olid kõik ülevad kavatsused purunenud ja ta oli jällegi kaotanud oma otsese elusihhi. Siiski osutus see reis oma sügavate elamustega Loyola elus väga oluliseks sündmuseks. Ta oli saanud konkreetse, elava käsituse kohtadest, millega olid seotud tema usuliste mõtiskluste kõige kõrgemad esemed — Kristus, Neitsi Maarja, apostlid jt. Need geograafilised muljed moodustasid siitpeale kindla fooni tema usulis-

tele kujutlustele ja võimaldasid tal hoopis sügavamini kui seni sisse elada Püha kirja jutustistesse.

IX.

Õpiaastad kodumaal.

Jeruusalemmast lahkumise järel oli Loyola pikal laevareisul lakkamatult juurelnud oma edaspidise eluülesande kallal. Ta alistus kuulakalt Jumala tahtele (seletab ta ise oma autobiograafias), mis keelas talle Pühale maale jäämast, kuid ei jõudnud kuidagi selgusele selle kohta, mis nüüd ette võtta. Kõige loomulikum oleks olnud astuda mõnesse mungaordusse, kuid miskipärast see perspektiiv teda eriliselt ei veedelnud. „Ja kui ta mõtles mõnesse orduisse astuda, siis tekkis tal otsekohe soov minna mingisugusesse mahakäinud orduisse, kes hästi ei pea enam oma reegleist kinni; sest sel teel mõtles ta rohkem kannatama pidada ja lootis leida juhtumit võida orduvendi aidata, ja Jumal sisendas temasse tugeva usalduse, kergesti kannatada kõik ülekohtu ja mõnitused, mis sellised ordukaaslased lasevad temale osaks saada“. Esialgu jättis ta selle kavatsuse teostamise siiski kõrvale. Nähtavasti ei raatsinud ta oma veel käärimise ja otsimise perioodis ekslevat isiksust painutada mingi oleva organisatsiooni traditsiooniliste raamide vahele.

Teine tee oleks olnud anduda Püha Franciscus'e eeskujul rändava patukahetseja ja meeleparandamisjutlustaja elule. Oma haigevoodil oli ta Franciscus'e jälgedes käimisest meeeldi unistanud. Kuid nüüd hakkas üleelatud kannatuste ja omandatud kogemuste mõjul seegi ideaal teataval määral kaotama oma esialgset võlu. Fran-

ciscus ei olnud kunagi omandanud süstemaatilist teoloogilist haridust, vaid oli oma jutlustes end lasknud juhtida ainult loomulikust arukusest ja ülekeevast armastustundest kõige oleva ja elava vastu. Loyola sai seevastu aru, et tema aja sügavasti langenud kirik vajab hoopis mitmekülgsemate ja vahedamate vaimsete relvadega varustatud eestvõitlejaid. Nähtavasti oli ta Itaalias viibimisel võinud tähele panna, kuidas paganiseerunud renessansikultuuri kriitiline, mõistuspärane ja ilmlikustunud mentaliteet ähvardas õonestada mingi rafineeritud mürgina kristliku ilmutususundi alused ja juurteni hävitada kristlase peamised vourused — kuulekuse, alandlikkuse ja tingimusteta andumuse oma Jumalale. Loyola loomus oli ilmses vastuolus Itaalia sekulariseerunud humanistliku haridusega, mis temale tundus olevat kiriku teokraatilis-askeetliku elukäsituse kardetavaim vaenlane. Sellise vaenlase vastu võitlemisel ei jätkunud Püha Francis'us'e vourustest; siin tuli relvi otsida Tooma (Aquino'st) ja teiste kuulsate skolastikute poolt loodud teoloogilise hariduse arsenalist. Olgu kuidas tahes, kuid „lõpuks tundus talle üks mõte kõige vastuvõetavam olevat (nii jutustab ta ise) ja ta kaldus ikka enam selle poole, nimelt mõne aja õppida, et võida olla hingedele kasulik“. Talle meenus keegi vaga tsistertslane Manresas, keda ta eriti usaldas ja kellelt ta otsustas paluda abi oma õpingute alustamisel.

Selleks tuli tal tagasi pöörduda oma kodumaale. Ta matkas jällegi jalgsi, seekord Veneetsiast Ferrara kaudu Genuasse, võideldes teel mitmete raskuste ja takistustega. Oli külm talv ja Loyola kannatas oma kerges rõivastuses rängalt; sest lühikesed põlvpüksid, aukudega kuub, lühike, õhuke kasukas ja ilma sokkideta jala-

nõud ei suutnud pakkuda küllalist kaitset külma vastu. Õnneks oli ta kaasmaalane, baski kaupmees Veneetsias, talle lahkumisel kinkinud tüki kalevit; sellega ta vähemalt võis soojendada oma kõhtu, mis oli eriti tundlik külma suhtes. Kaupmehelt teerahaks saadud hõbemündid jagas ta juba Ferrara toomkirikus kerjustele; kui mõned neist siiski ilma jäid, palus ta teda vabandada, sest tal ei olewat enam midagi anda. Edasiminekul sattus Loyola veelgi tülikamaisse seiklustesse. Parajasti oli Põhja-Itaalias sõda käimas, mis järgneval aastal viis Prantsuse kuninga François I raskele kaotusele Pavia all. Loyolal tuli matkata mitmel korral läbi sõjaliini ja liikuda sõdivate poolte positsioonide vahel. Keegi Hispaania sõdur soovitas temale vähemkäidavat kõrvalteed, kuid ta ei võtnud nõu kuulda ja liikus trotslikult suurt sõjateed mööda edasi. Kord kimbutasid teda hispaanlased, teine kord jälle prantslased, kahtlustades teda salakuulamises. Hispaanlased otsisid ta põhjalikult läbi, võtsid talt kuue ära ja viisid ta sellisena oma pealiku ette. Et ta viimase ees hirmu ei tundnud ja teda erilisemalt ei austanud kui teisi sõdureid, peeti teda hullumeelseks ja saadeti mõningate löökidega ribide vahele minema. Varsti selle järel langes Loyola prantslaste kätte, kelle pealik osutus Navarrast põlvnevaks baskiks ja kohtles teda kui suguvenda hästi. Lõpuks jõudis ta siiski Genuasse, kust üks galeer ta Barcelonasse viis.

Kodumaal võeti Loyola Isabella Roser'i majas suure rõõmuga vastu. Ka õpingute alustamise kavatsus leidis sõprade ja austajate ringis täit pooldamist. Et munk, kelle abi ta kavatses õppimisel kasustada, oli vahepeal surnud, jäi ta kaheks aastaks Barcelonasse, kus leidis endale õpetaja kellegi Ardebalo näol. Alul läks õppi-

mine väga visalt, sest ladina grammatika pisi-
asjad ei kõnelnud palju hingele, kes oli harju-
nud heljuma vagade nägemuste ja unelmate val-
las. Kui need teda töö juures alatasa segasid,
jõudis Loyola otsusele, et siin on tegu järjekordse
tembutusega kuradi poolt, kes ei soovi näha ta
sihilejõudmist. Et sellistele takistustele piir
panna, kutsus ta oma õpetaja kirikusse, jutustas
sellele kogu loo ja andis oma mehesõna, et ta
lähema kahe aasta jooksul ei jäta ühtki kooli-
päeva vahele, kui tal ainult leidub tükk leiba ja
klaas vett, et oma elu sees hoida. Viskudes oma
õpetaja jalge ette, palus ta end kohelda vajalise
valjusega nagu kõige noorem ja väiksemat
koolipoissi ning löökidega karistada iga tähele-
panematus ja hooletuse puhul. See abinõu ole-
vat aidanud ja õpetajal ei olnud siitpeale oma
meheikka jõudnud õpilasele midagi ette heita.

Õpingute kõrval jätkas Loyola Barcelonas
suure agarusega hingede abistamist Doña Isa-
bella Roser'i ja Doña Inés Pascual'i ümber koon-
dunud intiimses sõprusringis, millesse kuulu-
sid mitmed rikkad daamid kohalikust paremast
seltskonnast ja lõpuks ka paar-kolm noormeest.
Hoolitsedes emaliku õrnusega pühamehe eest,
püüdsid ta austajannad teda kallutada vähem
valjudele eluviisidele ja andsid talle järgemööda
oma kodus ulualust. Nende pealekäimiste mõjul
nõustus Loyola soojemaid rõivaid kandma, kuid
jätkas magamist põrandal ja võttis ette teisigi
lihasuretavaid toiminguid. Et kõhuhaiigus, mis
teda ennemini oli sundinud kingi kandma, oli
nüüd möödunud, tekkis tal tahe endiste patu-
kahetsusharjutuste jätkamiseks. Ta puuris nüüd
oma kingataldadesse augud ja kiskus iga päev
neilt ühe tükikese teise järel ära, kuni tallad tulid
täiesti ära ja ta käis ainult kingapealseis ringi.

Kaks aastat kestnud õpingute järel teatas Ardebalo 1526. a. kevadel oma õpilasele, et ta teadmised ladina keeles olevat küllalised õppimise alustamiseks ülikoolis. Loyola laskis siiski ka kellelgi teoloogiadoktoril oma teadmisi järele katsuda ja see andis tema kohta samasuguse otsuse. Seetõttu asus ta tol ajal eelistatud Alcalá ülikooli, kus tal tuli toleaege kombe järgi alustada filosoofiaga, mida siin õpiti Domingo de Soto tööde *Termini* ja *Summulae* põhjal. Tema ülikooli õpinguist Alcalás on säilinud väga vähe teateid. Seevastu omame täpsamaid, isegi ürikulisi andmeid tema isiklikust elust ja hingeduhooldamistegevusest Alcalás. Loyola elas alul peavarjuta inimeste varjupaigas ja kerjas endale ülalpidamist, sageli väga väikeste tulemustega. Varsti kutsus uue hospitali Antezana juhataja Don Juan Vásquez ta enda asutisse elama. Siin olid olud mitmeti lahedamad ja Loyola ei tarvitsenud enam tülikaid toidumuresid tunda. Varsti asusid Alcalásse ka need kolm noormeest, kes Barcelonas olid kuulunud ta lähemate austajate rühma, nimelt Calixto de Saa, kes oli Loyola õhutusel käinud Palestiinas palverännakul, Juan de Arteaga ja Lope de Caceres. Et filosoofilised õpingud oma abstraktsusega Loyolat ei suutnud eriti köita, tegeles ta oma kaaslastega siingi peamiselt hingede abistamise alal. Nendega ühines peagi noor prantslane Juan de Reinalde, keda ta nooruse tõttu hakati sõprade poolt kutsuma Juanico'ks. Viimane oli Navarra asekuninga paažina saanud raskesti haavata ja hospitalis tutvunud Loyolaga. Teistest eraldumiseks hakkas see rühm kandma isesuguseid rõivaid — pikka, kitsast, maaniulatuvat kotiriidest halli kuube ja sama värvi mütsi, kuna Loyola ise peale selle eelistas käia palja jalu.

Juba sellise rõivastuse tõttu äratasid nad Alcalá rahvastikus suurt tähelepanu ja koondasid enda ümber peagi austajate ringi, mis siingi koosnes eeskätt naistest. Kuna Manresas ja Barcelonas Loyola ümber olid kogunud kõrgema seltskonna daamid, leiame Alcalás tema ringi liikmete hulgas käsitöölise-naisi, majateenijaid ja ainult erandina paar jõukamat daami. Nende kallal hakkas Loyola siin süstemaatiliselt rakendada omapärasest hingeravimise meetodit, mis tal oli pikapeale välja kujunenud ja mis hiljemini omandas vaimulikkude harjutuste nime all maailmakuulsuse. Igapähega oma järelekäijaist tegeles ta terve kuu aja eraldi, kõneldes raviaalusega vaimulikkude asjade käsitlemisel teatava kindla kava järgi pattude, põrgu, Kristuse, Jumala armu, taevaliku õndsuse jne. üle, püüdes teha neid asju võimalikult konkreetselt kujuteldavaiks ja võimalikult kõigi meeltega tajutavaiks. Sellise meetodi abil vapustas ta erakordse sügavusega tema ümber koondunud lihtsate inimeste hingi. Samal ajal aitasid ühiselt peetavad palvetunnid ja üheajaline pihil ning armulaual käimine ta „koguduse“ liikmeid üksteisele lähendada. Loyola hingeravi mõjul olevat mõned lõbutüdrukudki meelt parandanud ja mõned meelegeiteni jõudnud vaesed naisterahvad olevat tagasi saanud hingelise tasakaalu ja sisemise rahu. Kuid nõrgemate närvidega naistele osutusid sellised harjutused liigselt vapustavaiks. Mitmed neist, eriti nooremad, kaotasid harjutuste või ühiste koosviibimiste ajal hingelise tasakaalu, langesid minestusse, said krambid või kaotasid ajutiselt kõnelemisvõime. Loyola nägi selliseis hüsteerilisis nähtusis kuradi kiusamist ja ei lakanud asjaomaste isikutega harjutusi jätkamast, kuni need lõpule olid viidud. Seejuures

olevat ühe tüdrukuga hüsteerilised hood kordunud üle 20 korra.

Loomulikult äratasid niisugused erakordsed lood suurt tähelepanu, kuni asi lõpuks ulatus Toledo inkvisiitorite kõrvu. Toledo piiskopkond oli neil ajal Hispaania müstika peamiseks levimisalaks. Just siin oli rohkel arvul pooldajaid leidnud ketserlikkude „valgustatute“ (*Alumbra-dos*) sekt, kes suhtus ükskõikselt kiriku dogmadesse ja skolastilisse teoloogiasse ning väitis, et Püha Vaimu poolt valgustatud ei vaja oma õndsakssaamisel enam kiriklikkude vahendite kaasabi. Et selle ketserliku müstika eraldamine katoliku kiriku poolt tunnustatud ja pooldatud müstilisest harrastustest polnud igal konkreetsel juhul kaugeltki kerge, siis oli Hispaanias sageli täiesti juhuse otsustada, kas mõni müstiliste harrastustega usumees sattus austatavate pühakute või inkvisitsiooni poolt jälitatavate ketserite hulka. Novembris 1526 ilmusidki Toledost kaks inkvisiitorit kohale, et hallkuubede (*Ensayalados*) asja lähemalt järele uurida. Nad kuulasid üle rea tunnistajaid, kes Loyola ja ta pooldajate tegevust iseloomustasid väga kiitvate sõnadega. Et midagi hukkamõistetavat ei leitud, jäid Loyola ja ta kaaslased vangistamata ja isegi üle kuulamata. Kui inkvisiitorid olid lahkunud, kutsus Alcalá generaalvikaar Juan Rodríguez de Figueroa, kellele oli ülesandeks tehtud kahtlusaluseid edaspidigi silmas pidada, hallkuued enda juurde ja andis neile käsu nädala jooksul loobuda oma kummalistest rõivastest ja hakata kandma rõivaid, mis Kastiliia kuningriigis tavaliselt tarvitusel. Loyola ja Arteaga kandku siitpeale musta, Callisto ja Caceres kollast kuube, kuna Reinalde kui kõige noorem võivat jääda halli värvi juurde. Muidu võivat nad elada ilma

mingi takistusest, nagu siiamanigi. Loyola palus teada, mida sellised uurimised tähendavad ja kas nende juures midagi ketserlikku on avastatud. „Ei“, vastanud generaalvikaar, „sest siis oleks teid ju ära põletatud“. „Ka teid põletaks ära, kui teis midagi ketserlikku leitaks“, öelnud Loyola selle peale iseteadvalt.

Kuid parata polnud midagi ja kuued tuli vastavalt käsule üle värvida. Enne jõulusid kutsuti Loyola jälle generaalvikaari juurde ja keelati tal palja jalu käia. Loomulikult tuli sellelegi käsule alistuda. Seevastu jätkas Loyola ühes kaaslastega oma hingeäratust tegevust täie hooga edasi. Nüüdki peeti neid veidraid üliõpilasi, kes akadeemilise studiumi asemel tegelesid naisi erutavate palvetundidega, võimude poolt hoolsasti silmas. Märtsis 1527 kuulati jälle mõned ringi liikmed üle, ilma et midagi kahtlast oleks leitud. Siis juhtus Alcalás lugu, mis tekitas linna rahvastiku keskel suure meelteärevuse. 15. aprillil kadusid linnast äkki kolm naist, lesk María del Vado, ta tütar Luisa Velásquez ja nende tüdruk Catalina Trillo. Saanud äratust Loyola ringist, otsustasid nad usulises üliagaruses ette võtta palverännaku jalgsi võrdlemisi kaugel asetsevasse Püha Veronika kirikusse Jaén'i linna (Andaluusias). Nüüd anti käsk Loyola otsekohe vangistada, kuid esitati inkvisitsioonikohtu praktikale vastavalt süüdistus nende daamide kadumise õhutamises alles mõni nädal hiljemini. Loyola vandus pühalikult, et tal aimugi ei olewat, millisel põhjusel ta tuttavad Alcalást lahkunud. Küll olewat ta kogu aja võidelnud nende kavatsuse vastu kodulinnast ära minna, et haiglais vaeseid aidata, sest tütar olewat väga noor ja ilus, mille tõttu ta võiks kergesti hädaohtu sattuda. Sel puhul kuulati jäl-

legi rida ringi liikmeid üle, kes andsid üksik-
asjalisi seletusi Loyola hingeravi ja tema poolda-
jaid tabavate hüsteeriliste hoogude kohta. Gene-
raalvikaar heitis Loyolale ette, et see tema kee-
lust hoolimata olevat oma koosolekute pidamist
jätkanud, kuna Loyola väitis, et tema sellisest
keelust midagi ei teadvat. Kui naised, kelle
pärast kogu see lugu tekkis, õnnelikult tagasi
jõudsid ja tunnistasid, et Loyola nende üritu-
sest ei olevat midagi teadnud, tuli süüdistus
tema vastu lõpetada. Ta vabastati 1. juunil vang-
last tingimusel, et tema ega ta kaaslased lähema
kolme aasta jooksul ei pea erakoosviibimisi ega
kellelegi ei jaga usulist õpetust, kolme aasta
järel aga selliste asjadega tegeleksid ainult piis-
kopi või generaalvikaari vastava loa põhjal. Üht-
lasi soovitati neile hoolsamini ülikoolis õppida.
Nende tingimuste rikkumise korral langeksid
nad suure ekskommunikatsiooni alla ja pagenda-
taks Kastilia piiridest.

See otsus tabas Loyolat rängalt, sest tal
osutus väga raskeks äkki loobuda armsaks saa-
nud tegevusest hingede abistamise alal. Ta
otsustas oma kaaslastega siirduda Salamanca üli-
kooli, külastas aga teel Valladolidis Toledo pea-
piiskoppi Alonso de Fonseca't, et saavutada karmi
otsuse pehmendamist. Peapiiskop kuulas teda
heatahtliku tähelepanuga, kuid ei olnud nõus
generaalvikaari otsust muutma. Küll kiitis ta
Loyola kavatsuse Salamancasse siirdumise asjas
heaks ja andis talle isegi teeraha kaasa. Kuid
kahtlane kuulsus, mille inkvisitsioonikohtu all
olemine toob kaasa isegi õigeksmõistmise kor-
ral, käis Loyola ja ta kaaslastega ühes. Vaevalt
10 päeva jõudis ta Salamancas viibida, kui ta
kutsuti pühapäevaks lõunasöögile dominiiklaste
kloostriisse, mille ühe paatri juures ta oli pihil

käinud. Lõunasöögi järel päris kloostri alamprior temalt ja ta kaaslaselt Callistolt, mida nad seni juba õppinud. Loyola tunnustas siiralt, et nad ülikooli õpinguis pole veel kuigi kaugele jõudnud. Siis päris alamprior, kuidas nad siis julgevad usu asjus õpetust jagada. Kui neil teadmisi ei ole, kas nad siis vast ei kõnele Püha Vaimu toimel või kas Jumal vast ise ei ole neisse sisendanud usutõdede sisu. Sellisest ootamatust ülekuulamisest üllatatud, ei tahtnud Loyola vastata küsimusele, mis ilmselt sisaldas lõksu. Siis las kis alamprior kloostri ukсед sulgeda ja kuulutas Loyola ühes Callistoga vangiks. Nad pandi kinni ja saadeti 4. päeval inkvisitsiooni vanglasse. Siin paigutati nad ühte musta ja haisevasse kongi ja neediti ühe ja sama jämeda keti külge nii tihedasti kinni, et nad teineteisest üldse ei saanud eemalduda. Sellisesse seisundisse jäid nad kaks ööd-päeva ega saanud söödikute rohkuse tõttu peaaegu üldse mitte magada.

Selle järel kuulati kaebealused üksikasjaliselt üle. Loyola teatas oma kaaslaste nimed, mille järel ka need vangistati, ja esitas oma vaimulikkude harjutuste käsikirja. Mõne päeva pärast toodi nad neljast isikust (nende hulgas kolm doktorit) koosneva kohtu ette. Kohtunikud olid vahepeal hoolega ta harjutuste käsikirjaga tutvunud ja esitasid rea küsimusi nii harjutustes puudutatud asjade kui ka üldse teoloogia ja kanoonilise õiguse alalt. Et end mitte lasta sisse vedada, andis Loyola lühikesi ja põiklevaid vastuseid, vabandades end puuduliku haridusega. Ainult 1. käsu kohta andis ta pikema seletuse: „ta rääkis nii palju ja pidas neid nii kaua 1. käsuga kinni, et neil isu kadus teda veel edasi küsida“ (ütleb ta oma autobiograafias). Ühel ööl murdsid vangid ruumis, kuhu kaks

Loyola kaaslast olid paigutatud, ukсед maha ja põgenesid. Ainult Loyola sõbrad ei kasustanud võimalust põgenemiseks, vaid jäid rahulikult paigale. See äratas suurt tähelepanu ja tekitas ka kohtunikes neisse heatahtlikuma suhtumise. Kahekümnekahepäevase vangistuse järel kutsuti nad lõpuks kohtu ette otsuse kuulamiseks. Kohus asus seisukohale, et nende vaateis ja eluviisides ei leidu midagi laiduväärset. Seetõttu võivad nad vabalt kristlikku õpetust seletada ja jumalikkude asjade üle kõnelusi pidada tingimusel, et nad hoiduksid käsitlemast rasket küsimust, mis on surmapatt ja mis harilik patt. Loyola sai aru, et viimane tingimus võib kujuneda tunduvaks takistuseks tema hingede abistamise tegevuses. Ta teatas, et ta ei saavat otsust õigeks pidada, sest kuigi tema seletustes surmapatu ja hariliku patu üle ei ole kohus leidnud midagi ekslikku, olevat teda siiski sunnitud vaikima selles küsimuses, mis ligimese teenimise seisukohast väga tähtis. Seetõttu täitvat ta seda otsust ainult niikaua, kui ta püsib Salamanca piiskopkonna jurisdiktsiooni piires.

Loyola hingehooldamistegevus oli Hispaanias kokku põrganud suurte raskustega ja ta mitmel korral viinud vaimuliku piiskopikohtu ette. Kuigi ta oli igakord saavutanud oma vaadete ja käitumise suhtes õigeksmõistva otsuse, jäi teatav plekk ikkagi juba kohtu all olemisest tema külge ja ta edaspidine tegevus tundus tal viimase otsusega olevat lausa võimatuks tehtud. Salamancasse ei tahtnud ta seetõttu enam mingil tingimusel edasi jääda. Septembris 1527 reisis ta, seekord eeslil, Barcelonasse, kuhu ta jäi kolmeks kuuks puhkama senistest vintsutustest. Kuid studiumi lõpetamise huvides lahkus ta siit peagi, et suunduda kuulsusrikkasse ja auväärse minevikuga Pariisi ülikooli.

Õpingud Pariisis.

Jaauanaris 1528 läks Loyola Barcelonast teele, et Prantsusmaa pealinnas jätkata oma õpinguid, mis seni ei olnud jõudnud vähenõudlikust algusest kaugemale. Ta sõbrad olid teda püüdnud tagasi hoida sellest hädaohtlikust reisust, keset talve, halbade mäestikuteede kaudu üle Püreneeide ja sealt edasi läbi maa, mille elanikkude keelt Loyola ei osanud. Pealegi oli jälle puhkemisel sõda Hispaania ja Prantsusmaa vahel; see puhkeski mõni nädal selle järel, kui Loyola oli jõudnud siirduda üle Prantsuse piiri. Prantsuse sõdurite toorusest räägiti Barcelonas hirmu- ja õudusejutte: nad praadivat orgi otsas vangilangenud hispaanlasi jne. Kuid Loyola ei lasknud end millestki heidutada. Varustatud oma austajate poolt kõige tarvilisega, alustas ta reisu ja jõudis (nagu ta Doña Inés Pascual'ile kirjutab) 2. veebruaril hea ilmaga ja hea tervise juures kohale: „ma kavatsen jääda siia ja õppida, kuni Issand käsib mind teha midagi muud“.

Pariisi ülikool koosnes tol ajal teoloogia-, arsti-, õiguse- ja kunstideteaduskonnast, kuna õpetuse andmine toimus n. n. kolleegiumes. Neid oli umbes poolsada; osa neist olid avalikud ja peeti ülal sellekohaste sihtvaranduste tuludest, teine osa — eraettevõtted. Avalikkude kolleegiumide internaatides said üliõpilased maksuta korteri ja ülalpidamise, erakolleegiumes tuli neil selle eest tasuda. Osa üliõpilasi asus ekesternidena, väljaspoolsetena, erakortereis või oli teenijaiks õppejõudude ja isegi teiste rikkamate üliõpilaste juures. Teaduskonnad olid tegelikult õppejõudude ühingud ja allusid kunstide-

teaduskonna poolt kolmeks kuuks valitavale rektorile. Iga üliõpilane pidi kuuluma ühesse omavalitsuslikku organisatsiooni, rahvuskonda (*natio*), milliseid Pariisis oli neli: Prantsuse, Picardia, Normandia ja Saksa. Teistesse rahvustesse kuuluvad üliõpilased liitusid tavaliselt teatava rahvuskonnaga, näit. astusid hispaanlased ja itaallased Prantsuse omasse. Rahvuslikult koostiselt moodustas paljudesse tuhandetesse ulatuv Pariisi üliõpilaspere äärmiselt kirju kogu ja pakkus tähelepanelikule vaatlejale hea võimaluse mitmesuguste rahvaste erilaadi jälgimiseks.

Pariisi ülikool nimetas end uhkusega esimeheks kõigist ülikoolest, „mitte ainult selles kuningriigis, vaid terves maailmas“. Ta oli sajandite jooksul olnud keskaja kõrgeima teadusharu — skolastilise teoloogia — tähtsaimaks uurimisääsiks, arendanud katoliiklikku dogmaatikat ja hoolitsenud selle puhtuse ja puutumatus eest. Alles hiljuti oli ta andnud üleolevast põlgusest läbiimbnud, hävitava otsuse M. Lutheri õpetuse kohta. Kuid samasugust iseseisvust oli ta osutanud paavstivõimugi suhtes, mõistes mitmel korral hukka paavstide kaugeleulatuvaid nõudlusi ja kaitsedes nende vastu kirikukogude ülimat autoriteeti. Viimaseil ajal oli ta kuulus teataval määral kahvatumas uue humanistliku kultuuri ägedate rünnakute tõttu, mis olid juhitud tema ainuvalitsusliku seisukoha vastu. XVI sajandi alul Prantsusmaal hoogsalt arenev humanism, mille tähtsaimad esindajad olid Guillaume Budé (*Budaeus*) ja Jacques Lefèvre d'Étaples (*Faber*), sattus Pariisi ülikoolis kultiveeritava valjultskolastilise suunaga teravasse vastuollu. Humanistidele oli Pariisi ülikool vaid ajast kaugele maha jäänud asutis,

„rumaluse ema“. Rabelais juhtis tema vastu hävitavaid pilkenooli ja Erasmus Rotterdamist heitis ta pedantsete peade üle peent ning elegantset nalja. Pealetungiva humanismi mõjud immitseksid pikapeale ülikooli enda seinte vahele, eriti kunstide fakulteeti, mis oli uuele vastuvõtlikum kui teised teaduskonnad. Näit. arendasid Püha Barbara (*Sainte Barbe*) kolleegiumis kuulus šotlane George Buchanan ja portugallane Diego Govea õppetegevust suurelt osalt humanistlikkude meetodite järgi.

Võitlus vanade jõudude ja uue suuna vahel oli sel momendil, mil Loyola Pariisi saabus, parajasti oma haripunktile jõudmas. Kuid Loyola vaimsed huvid olid selleks liiga eriilmeliseks kujunenud, et ta sellest võitlusest oleks kuigi tugevasti isiklikult haaratud olnud. Abstraktsed teaduslikud probleemid jätsid ta ka hiljemini üsna külmaks. Ülikooli õpinguis nägi ta ainult vabatahtlikult ja teadlikult endale võetud ahelaid, mille kaudu ta välja arendas oma võimeid tulevase praktilisemat laadi tegevuse jaoks. Seetõttu ei võtnud ta neid õpinguid kunagi südameasjaks, vaid suutis neile vajalisel määral anduda ainult tugeva tahtepingutuse abil. Alcalás oli Loyola oma hingeabistamistegevuse tõttu väga vähesel määral saanud tegelda ülikoolitööga. Ka leidis ta, et Pariisis ladina keele suhtes maksavad hoopis valjemad nõudmised kui Hispaanias. Temale omase süstemaatilise korralikkusega hakkas ta Pariisis uuesti ladina keele grammatikast peale, et selle tüütu aine kord ometi vajalisel määral kätte õppida. Selleks astus ta kuulsasse Montaigu kolleegiumi, kus viibis kuni 1529. a. suveni.

Montaigu kolleegiumis oli omal ajal õppinud Erasmus ja hiljemini, parajasti enne Loyola

saabumist, Calvin. Siin valitses õieti karm distipliin ja üliõpilastelt nõuti sellist eeskujulist käitumist, nagu viibiksid nad kirikus või kloostri. Lihasöömine ja veinijoomine olid valjult keelatud, söök oli äärmiselt kehv ja lihtne, rõivastus väga tagasihoidlik ja karistused kepiga vähemagi eksimuse puhul valjud mitte ainult internidele, vaid ka eksternidele. Ruumid olid mustad, tolmused, kirpe ja täisid täis; pinkide vähesuse tõttu istusid õpilased enamasti põrandal — õlgedel või heintel. Rabelais kutsub seda asutist täide kolleegiumiks ja väidab, et siin olevat koheldud õpilasi halvemini, kui koheldakse mõrvareid vanglas või koeri nende peremeeste poolt. Hoolimata valjusest jätnud kord Montaigu kolleegiumis siiski mõndagi soovida. Äsjamainitud Buchanan, kes siin teotses professorina, kurdab, et üliõpilased maganud sageli loengute ajal, unistanud mängudest ja lõbustustest ning tegelnud igasugu kõrvaliste asjadega. Mõni vaadelnud suure huviga oma varvast, mis sirutunud kingaaugust välja, teine vabandunud, kui teda küsitud, haigusega, kolmas kirjutanud kodustele kirja. Seal astunud jälle hilistunud jõuk üliõpilasi üle jõe asuvast linnaosast äkki suure trampimisega sisse, nii et põrand põrunud nende naeltega löödud saabaste all jne. Ometi oli Montaigu üks paremini korrastatud kolleegiume, kus tehti tõsisemalt tööd kui paljudes teistes.

Oma lahkumisel Barcelonast oli Loyola saanud Isabella Roser'ilt vekslit 25 kuldkroonile, mille ta Pariisis sularahaks vahetas. Selle andis ta hoiule ühele hispaanlasele, kes juhtus elama samas võõrastemajas. Viimane raiskas raha ära ja Loyola oli jällegi ilma igasuguste aineliste ressurssideta. Ta pidi võõrastemajast lahkuma

ja leidis öömaja kolleegiumist väga kaugel, teisel pool linna otsas asetsevas St. Jacques'i hospidalis. Sööki tuli tal kerjates hankida. Selle vastu ei olnud tal midagi, sest endaalandamine kerjamise teel pakkus talle isegi suurt sisemist lohutust ja rõõmu. Ainult takistas selline eluviis tunduvalt ta õpinguid. Hospidalis valitseva korra järgi võis ta sealt talvel alles päikesetõusu ajal lahkuda ja pidi õhtul pimeduse saabumisel tagasi olema. Kolleegiumis algas aga töö hommikul väga vara ja kestis õhtul kuni kella kaheksani. Selle tagajärjel tuli Loyolal suuremast osast loenguist puududa ja ta edasijõudmine toimus väga vaevaliselt. Katsed mõne õppejõu juurde teenri (*famulus*) kohta leida nurjusid samuti: selliste kohtade suhtes oli pakkumine vaeste üliõpilaste poolt suur ja õppejõud eelistasid nooremaid üliõpilasi, keda kergem oli käsutada.

Säärasest täbarast seisundist pääses Loyola ühe hispaania munga nõuande kaudu, siirduda igal aastal mõneks kuuks Madalmaile ja kerjata seal asuvailt rikkailt hispaania kaupmehilt õpinguiks vajaline raha. Loyola siirduski 1528. a. suvel ülikooli töö vaheajal Madalmaile, kus leidis head vastuvõttu Antverpeni, Brugge ja teiste linnade kaupmeeste poolt. Kui ta semestri alguseks (1. oktoobriks) tagasi pöördus, oli tal nii palju raha kogutud, et ta võis sellest terve talve elada ja isegi sõpru toetada. Järgnevail suvedel toimis ta samuti ja jällegi hea eduga. 1530. a. suvel käis ta koguni Londonis, kus samuti leidis suur hulk abivalmis hispaanlasi. Tal õnnestus sõlmida nii head sidemed oma toetajatega, et need hiljemini talle juba ise hakkasid toetussummasid saatma. Sedasama tegid ka mõned ta austajad Hispaanias. Saadud toetistega võis ta

muretult anduda oma õpinguile, mis nüüd näitasid teatavaid tagajärgi. 1529. a. sügisel arvas ta enda nii kaugel olevat, et võis asuda filosoofiakursuse kuulamisele. Selleks valis ta Püha Barbara kolleegiumi, kus ta alustas tööd oktoobris 1529.

Sancta Barbara oli väljapaistvamaid Pariisi ülikooli erakolleegiume ning sai rahalist toetist Portugali kuninga poolt. Tema juhataja D. Govea oli ise pärit ühest tähtsast Portugali perekonnast ja portugali üliõpilased, kes Pariisis õppisid, olid koondunud peamiselt siia. Terve rida tuntud professoreid oli siin õpetust andmas: Buchanan käsitles ladina autoreid, eriti Vergiliust, Juan de Peña — Aristoteles'e loogikat, eetikat ja füüsikat, Jean Fernel — matemaatikat ja astronoomiat. Siingi valitses äärmiselt vali distsipliin, mis siiski ei suutnud pidurdada üliõpilaselu tavalisi lõbustusi. Kolm ja pool aastat viibis Loyola Püha Barbara kolleegiumis, tehes läbi tavalise filosoofiakursuse. Alul oli tal suuri raskusi formaalse loogikaga, mille kuivade ja abstraktsete valemite vastu ta kuidagi ei suutnud vajalist huvi omandada. Seetõttu kasustas ta uuesti sama võtet, mis teda oli aidanud Barcelonas ta õpingute algusel. Et lahti saada kauneist vaimulikest unistustest, mis ta mõtteid õppimise juures kõrvale viisid, andis ta oma õpetajale pühaliku töötuse hoolsalt ja korralikult loogikaga tegelda. Seegi kord aitas see võte ja suurte jõupingutuste teel sai Loyola vastumeelset ainet lõpuks jagu.

Loyola oli Hispaaniast lahkunud peamiselt selleks, et saada vabad käed rahvaliku hingehooldamistöö jätkamiseks. Kuid Pariisis puudusid eeldused selliseks tegevuseks täielikult. Väheseeleanni tõttu ei suutnud Loyola prantsuse

keelt niivõrra ära õppida, et ta oleks võinud astuda lihtrahvaga mingisugusesse lähemasse kontakti. Kuid isegi keele mõistmise korral oleks tal raskeks osutunud hoopis teissuguse hingelise struktuuriga prantslasi oma usulis-kasvatusliku meetodiga võluda. Nähtavasti oli ta samuti aru saanud, et tal ei sobi õpinguiks määratud aega raisata mitmesuguste kõrvalülesannete lahendamiseks. Kainemalt järele mõeldes oli ta vast pidanud õiguse andma Hispaania vaimulikele kohtunikele, kes temale olid soovitanud kõigepealt omandada usulistest küsimustes põhjalikumad teadmised ja alles siis hakata õpetama teisi. Ka oli ta võinud tähele panna, et naised tema hingeravi jaoks osutuvad üldiselt liiga nõrgaks esemeks. Seetõttu pöördub ta hiljemini peamiselt meeste poole ja püüab oma vaimulikude harjutustega nende hingi karastada.

Loyola neli meeskaaslast pidid esialgse kavatsuse järgi temale Salamancast Pariisi järgnema, et siin temaga käsikäes oma tegevust jätkata. Kuid mitmesuguste takistuste tõttu ei saanud nad seda otsekohe teha. Pikapeale hakkas nende usuline innustus jahtuma, andes aset maisemaile püüdeile. Caceres pöördus oma kodukohta tagasi ja muutus täielikuks ilmikuks. Callisto sõitis ühe daami saatjana Lääne-Indiasse, kus hankis endale kaupmehena suure varanduse. Arteagast kujunes tavaline kiriklik aukandja, kes suri Mehhikos piiskopina. Ühestki neist ei saanud Loyola endale hiljemini töökaaslast. Oma õpingute kõrval harrastas Loyola Pariisiski hingede abistamise tööd, kuid võrdlemisi väikeses ulatuses ja ainult hispaania üliõpilaste ning õppejõudude keskel. Tal õnnestuski endale leida mõned õpilased, kellega ta tegi vaimulikud harjutused läbi. Need olid tõsised ja lugupeetud

mehed, üks neist, nimelt Pedro de Peralta, isegi juba doktor. Loyola mõjul otsustasid nad 1529. a. suvel maailmast loobuda ja uut elu alustada. Just sel ajal sai Loyola teada, et ta kaasmaalane, kes kord ta raha ära raiskas, viibib Rouen'is haigena. Loyola otsustas katsuda temagi hinge päästa. Selle sihi saavutamiseks võttis ta jalarännaku palja jalu ette, andes töötuse, et selle aja jooksul ta ei söö ega joo. Ta jõudis kolmepäevase matkamise järel Rouen'i, lohutas haiget ja hoolitses selle eest, et see saadeti laeval Hispaaniasse.

Vahepeal otsustasid ta kaaslased Pariisis midagi erakordset teostada. Nad müüsid oma raamatud ära, kinkisid sel teel saadud raha vaestele, hakkasid kerjates endale elatist hankima ja ööbisid samas St. Jacques'i hospitalis, kus Loyolagi oli omal ajal asunud. Selline toiming tundus teistele Pariisis viibivaile hispaanlastele lausa skandaalne olevat. Nad püüdsid ärganuid alul sõnadega veenda, kuid miski ei aidanud. Siis tungisid nad relvastatult ühel õhtul hospitalisse, viisid oma kaasmaalased vägisi ühes ega lasknud neid enne lahti, kui need olid töötanud tagasi pöörduda normaalsete eluviiside juurde. Neistki ei saanud Loyola endale püsivamaid töökaaslasi: nad siirdusid küll hiljemini vaimulikule alale, kes mungaks, kes toomhännaks, kuid jesuiiti ei tulnud neist ühestki. Selle vahejuhtumi järel hakati hispaanlaste ringes suhtuma Loyolasse kui kahtlasesse isikusse, kes ketserlusse kaldunud, ja temale juhiti Pariisi inkviisitori, dominiiklase Matthaeus Ori tähelepanu. Rouen'ist tagasi pöördunud, läks Loyola jalamaid ise inkviisitori juurde ja palus asja kiires korras läbi vaadata: ta kavatsevat Püha Remigius'e päeva järel alustada ülikoolis „kunstide“ kursust ja soovivat, et ta selleks ajaks saaks täiesti vabaks. Selline

iseteadev ja julge käitumine meeldis inkvisiitorile niivõrd, et ta otsekohe asja lõpetas, ilma kaebusele käiku andmata.

Nii möödusid aastad. Märtsis 1533 õiendas Loyola lõpuks litsentsiaadi-eksami, mida üliõpilased kutsusid selle raskuse tõttu kiviexsamiks, ja saavutas aprillis 1534 kunstide magistri kraadi. Nüüd oli järg teoloogia käes. Kuid sel alal ei õnnestunud tal enam oma õpinguid ümmargusele lõpule viia. Aprillis 1535 sundisid ägedad kõhuvalud teda õppimise katkestama, et kodumaal oma tervist parandada. Hiljemini tegeles ta Bolognas ja Veneetsias lühemat aega teoloogiaga, ilma et oleks palju edasi jõudnud. Hoolimata pikast õppimisajast oli Loyola teoloogias omandanud vaid kõige hädavajalisemad teadmised, mis ei ulatunud mingil määral üle keskpärasuse taseme. Kirikliku dogmaatika alal eelistas ta kinni hoida kindlaist autoriteetidest ega laskunud hiljemini vaidlustesse keeruliste ja peente küsimuste üle. Jäädes praktiliselt orienteeritud teo- inimeseks, ei püüdnudki ta teooria alal öelda omapärast sõna.

Siiski olid Pariisis veedetud õppimisaastad ülitähtis aeg Loyola vaimses arengus. Siin tutvus ta väga mitmesuguseisse rahvustesse kuuluvate isikutega, omandas ülevaate Euroopa poliitiliste vahekordade üle ja hankis vajalisi andmeid XVI sajandi vaimse palge kohta. Pariisi ülikool oma keerulise struktuuriga võimaldas tal heita pilku ühiskondlikkude organiseerimisviiside saladustesse. Ja Pariisis leidis Loyola lõpuks siiski endale mõtteosalised, kelle abil ta asus oma elutöö teostamisele.

Töötus Montmartre'il.

Mida kaugemale jõudis Loyola oma õpinguis, seda aktuaalsemaks muutus küsimus ta edaspidise elutegevuse iseloomust. Ta tundis oma võimeid inimeste hingede ravimise ja juhtimise alal ja otsustas neid maksimaalsel määral rakendada jumalariigi teenistusse. Uue jõuga kerkis temas esile meeliköitev mõte siirduda võimalikult ustavate töökaaslastega Hommikumaale, et jutlustamise ja isikliku eeskuju kaudu katsuma võita uskmatuid kristlikule kirikule. Selleks oli vaja kindlaid ja võimelisi kaastöölisi, kes oleksid alistunud temale kui juhile. Nende leidmist ja kasvatamist vastavas suunas pidas ta oma Pariisi õpiaastate jooksul püsivalt silmas, kuni ta püüded lõpuks andsid soovitavaid tulemusi.

Kui Loyola Püha Barbara kolleegiumis maadles filosoofiaga, mida ta pea ei tahtnud hästi vastu võtta, soovitas ta õpetaja Peña temale järeleaitajaks ühe noore savoialase, kes elas temaga ühes toas, — Pierre Lefèvre'i (*Petrus Faber*). Viimane oli pärit lihtsast talupojaperekonnast ja oli suurte raskustega võideldes jõudnud ülikoolini, kus omandas peagi nime Aristotelese filosoofia hea tundjana. Kahekümnenelja-aastasena saavutas ta 1530. a. kunstide litsentsiaadi kraadi, kuid jäi seejuures endiselt veidi kohtlaseks, heasüdamlikuks ja ebausklikuks talupojaks. Ta pidas näit. pühakute kohta täpsat nimistut maade ja linnade kaupa, et vastaval alal reisides mitte unustada endale nende toetust palumast. Kiriku dogmaadest hindas ta kõige kõrgemini õpetust puhastustulest, mis tegevat eestpalve puhastustules vaevlevate hingede eest tähtsaimaks ristiinimese ko-

hustuseks. Ta uskus, et ta oma tervete hammaste eest võlgneb tänu Pühale Appolloniale, keda ta olevat juba poisikesepõlves palunud oma hammaste hooldajaks hakata, jne. Kui ta kord kaheteistkümne-aastase karjapoisina ühel ööl põlvitanud üksi lageda taeva all, vullanud teda selline usulise harduse sööst, et ta otsemaid andnud töotuse jääda terve eluaeg suguliselt puhtaks. Hiljemini osutus selle töotuse pidamine kaunis raskeks ja Lefèvre pidi alatasa võitlema patuste mõtetega. Seetõttu kaotas ta hingelise rahu ja hakkas oma võimeis kahtlema. Ta usaldas kord oma hingepiinat endast tunduvalt vanemale õpilasele, kellele see juhtum oli teretunud võimaluseks oma võimeid proovida. Loyola lohutas ja rahustas teda oma hingeravi võtete abil ja tegi temaga lõpuks 1534. a. vaimulikud harjutused läbi. Tagajärg oli see, et oma hingelise tasakaalu saavutanud Lefèvre andus terve oma olemisega Loyolale, muutudes tema ustavaimaks õpilaseks. Osava inimestetundjana oskas Loyola ta köitmiseks kasustada isegi ta nõrkusi. Näit. omas Lefèvre suurt söögiisu, kuid ei suutnud oma vaesuse tõttu endale tarvilisel määral toitu hankida ja kannatas sageli nälga. Siin tuli Loyola talle jällegi appi ja hoolitses isalikult ta ihulistegi tarvete eest.

Hoopis rohkem vaeva tuli Loyolal näha oma teise toanaabri ja kaasmaalase Francisco de Jassu y Javier'i (Xavier) võitmiseks. Javier oli rahvuselt bask ja sündis a. 1506 Ülem-Navarras välja-paistva aadliku pojana. Navarra iseseisvuse ajal oli Javier'i isa toiminud Navarra kuninga ministrina. Maa siirdumise järel Hispaania alla kaotas ta osa oma maid ja ta loss lammutati Navarra asekuninga poolt. Kui Prantsuse väed tungisid 1521 üle Pürenee, liitusid Francisco kaks

vanemat venda nendega ja võtsid osa Loyola elus saatuslikku osa mänginud Pamplona piiramisest. Et selliste segaste aegade tõttu Javier'ide varandused olid vähenenud, otsustati nooremale pojale anda teoloogiline haridus ja talle tulevikus hankida mõni tulutoov kõrgvaimuliku koht. Pariisi ülikooli ilmus Javier 1525 teenija saatel ja jätkas siin hellitatud aadliku eluviise, harrastades lõbustusi ja kehalisi harjutusi. Siiski saavutas ka tema 1530. a. vabade kunstide litsentsiaadi aukraadi ja sai varsti selle järel õppejõuks.

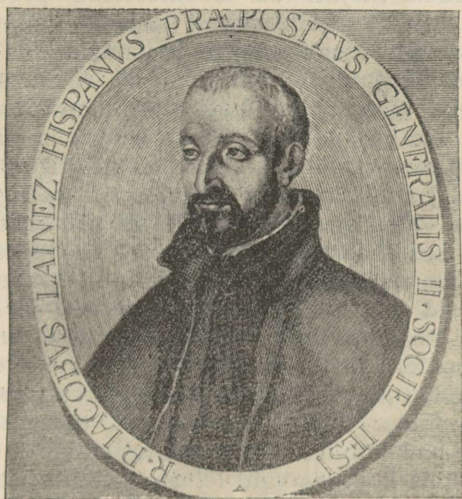
Loyola oli püüdnud temale algusest peale läheneda. Kuid ta tundus upsakale noorele aadlikule tüütuna ja isegi koomilisena, nii et see temasse alul suhtus üsna üleolevalt. Sellest hoolimata jätkas Loyola oma püüdlusi, laenas talle isegi raha, kui Javier oli oma tagavarad ära pillanud, ja muretses talle hulga kuulajaid, kui ta alustas oma õppetegevust. See viimane teene oli edevale noorele õppejõule eriti meeltemööda ja ta hakkas pikapeale oma teenistusvalmisse kaasmaalasse suhtuma suurema heatahtlikkusega. Kuid ikkagi oli ta unistuseks tulutoov vaimulik koht, kus ta võiks suure härrana elada. Loyola püüdis ta mõtteile anda paremat suunda ja saavutas lõpuks oma sihi, sisendades temasse üllamat ja sügavamat auahnust. Erilist mõju olevat Javier'ile avaldanud Loyola poolt sageli korratud Kristuse sõnad: „Mis kasu on inimesel sellest, kui ta terve maailma võidab, kuid oma hingele kahju teeb“. Hiljemini lõpetas Javier iga palve nende sõnadega, mis olid põhjustanud temas sisemise murrangu. Kui Loyola temaga 1534. a. läbi tegi vaimulikud harjutused, oli elumehelikude kalduvustega aadlikust saanud innustunud Jumala riigi sulane, kes oma nime hiljemini

jäädvustas kuulsusrikka misjonitegevusega Kau-
ges Idas.

Teiste õpilaste võitmine toimus Loyolal juba palju hõlpsamini. Neist oli tähtsaim pärastine Loyola järglane Jesuiitide ordu kindrali ametis Diego Láinez, kes oli päritolult juut ja oli sündinud Kastiiias a. 1512 perekonnas, mis oli kolmandat põlve ristiusuline. Láinez oli juba kaheksateistkümne-aastasena saavutanud Alcalás magistrikraadi ja siirdus selle järel Pariisi, et tutvuda Loyolaga, kellest ta oli Alcalás kuulnud kõneldavat mõndagi huvitavat. Ta saabus Pariisi ühes oma sõbra Salmerón'i saatel ja kohtas võõrastemajja päralejõudmisel otsekohe Loyolat. Nad said varsti sõpradeks ja juba mõne kuu järel korraldas Loyola Láinez'ile vaimulikud harjutused. Láinez oli varaküps, tõsine ja külmetarava mõistusega noormees, kes ühendas suure eruditsiooniga erakordset vaidlemisostkust ja häid organiseerimisvõimeid. Temaga Hispaaniast Pariisi tulnud kastiillane Alonso Salmerón (sünd. 1515) oli seevastu elav, tulihingeline isik, kellest hiljemini sai jesuiitide armastatuim ilukõneleja ja viljakas teoloogiline kirjanik. Kolmas kastiillane, kelle Loyolal õnnestus tõmmata oma sõprusringi, oli Nicolás Alonso, kutsutud oma kodulinna järgi tavaliselt Bobadillaks. Ta oli pärit vaesunud aadliperekonnast (sünd. 1508), õppinud Valladolidis ja Alcalás ja tulnud Pariisi end keeltes täiendama. Oma jonnaka ja isemeelse iseloomu tõttu ei tahtnud ta hiljemini kergesti Loyola autoriteedile alistuda ja tegi talle sageli meelehärmi. Peale nende liitus Loyolaga ka üks portugallane Simón Rodríguez, kes õppis Pariisis Portugali kuninga kulul.

Kõiki neid õpilasi õhutas Loyola valmistuma õpingute ja süstemaatilise enesekasvatuse teel

aktiivseks teotsemiseks usulis-kiriklikul alal. Et neid mitte kaotada (nagu oli sündinud ta eelmiste õpilastega), teotses ta aeglaselt, ettevaatlikult ning metoodiliselt ja püüdis igäüht neist üksikult oma veendumuste vaimus üldiselt mõjustada, peamiselt kõneluste, nõuannete ja teiste vahendite teel, enne kui korraldas vaimulikud

Diego Láinez, teine Jesuiitide ordu kindral.

harjutused. Et peale Bobadilla kõik olid Püha Barbara kolleegiumi õpilased, siis oli tal võimetus nendega aastate jooksul vahet pidamata koos olla seni, kui ta igäühe neist oli vajalisel määral alistanud oma tahtele. Alles selle järel, kui ta oli oma mõttekaaslased hoolikalt välja valinud ja igäühe neist oma püüete ja innuga täitnud, otsustas ta nad kaine kaalumise järel ühendada ühiseks kindlaks vennaskonnaks.

Maarja taevamineku pühal, 15. augustil 1534 läks ta vara hommikul, juba aovalgel oma kuue mõtteosalisega Püha Dionysius'e kabelisse, mis asetses Montmartre'i künkal, tol ajal veel väljaspool linnamüüre. Nad olid kabelis täiesti ükski ja keegi ei seganud nende pühalikku toimingut. Nad pihtisid kõigepealt oma patud ja Lefèvre, kes alles hiljuti oli ordineeritud preestriks, luges missat. Selle järel lasksid nad endile jagada altari sakramenti ja andsid siis altari ümber põlvitades üksteise järel valju häälega pühaliku töötuse keelduda stuudiumi lõpetamise järel oma varandusest vaeste heaks ja siis hankida paavstilt luba Jeruusalemma siirdumiseks, et seal Jumalat teenida nii enda kui ka ligimeste pärast, olgu need siis usklikud või uskmatud; juhul, kui ei osutuks võimalikuks ühe aasta jooksul Jeruusalemma pääseda või sinna elama jääda, annaksid nad end paavsti käsutusse ja kohustuksid tegema kõik, mis ta käsib, ja minema igalepoole, kuhu ta nad saadab. Kui see toiming oli lõpetatud, pöördus ka Lefèvre ise põlvitades altari poole ja andis samasuguse töötuse. Siis läksid nad künkalt alla ojakese juurde ja võtsid einet, mis koosnes vaid leivast ja külmast veest. Siin viibisid nad terve päeva elavas keskustelus ja ülevas meeleolus. Seda töötust kordasid nad ka Loyola äraolekul kahel järgneval aastal samal kohal ja samal ajal.

Montmartre'i töötusega oli Loyola oma kaaslased sidunud teatava eesmärgi ümber koonnud pereks. Siiski ei tähendanud see sündmus veel mingi uue kindlakujulise organisatsiooni rajamist. Montmartre'ile kogunud käputäis üliõpilasi andus vaid unistustele suurtest tegudest, mida nad igatsesid korda saata Jumala auks. Ta otsis ristisõdade ajast pärit keskaegsete mõtte-

suundade mõjul endale teotsemisala võitlustes uskmatutega, lootes võida neid võita vaimulikude relvade abil. Mõte oma ühingusse tõmata teisigi elemente peale üliõpilaste oli neile veel võõras, samuti kui nad ei murdnud pead küsimuse üle, millise korralduse alusel nad hakkavad edaspidi Pühal maal oma tegevust arendama. Nende küsimuste lahendamine jäi nagu iseenesest kaugema tuleviku asjaks, kuna esialgu pearõhk langes ringi liikmete vastastikustele usulistele harjutustele ühistel koosviibimistel. Sellisena moodustasid nad järgnevail aastail tihedasti ühtehoidva üliõpilasarühmitise, mille olemasolu varsti märgati ja mida teised üliõpilased hakkasid kutsuma *Inñiguistas*.

Nähtavasti oli Loyolal oma palverännaku kogemuste põhjal tume aimdus, et ta islami-usuliste kristlustamise püüded võivad osutuda seegi kord teostamatuiks. Vastasel korral oleks raske seletada kummalist asjaolu, et Montmartre'i pühalik töötus oli antud õigupoolest dilemma kujul ja siin õigupoolest püstitatud kaks programmi — misjonitöö uskmatute seas ja paavsti käsutusse andumine. Seetõttu puudus Montmartre'il rajatud üliõpilaste vennaskonnal esialgu selgesti ja tingimusteta kujul väljendatud üks kindel eesmärk. Antud töötusest kostis teatav pessimistlik alatoon, kahtlus selles, kas seatud eesmärk on üldse selline, et seda võib olevate jõududega ja antud olukorras saavutada. Tegelikult osutusidki need kahtlused täiel määral põhjendatuks. 1538. aastaks selgus, et töötuse esimese poole elluviimine põrkab kokku ülepääsematute raskustega. Siis astus jõesse Montmartre'i töötuses sisalduva dilemma teine pool. Alles selle kaudu omandas Loyola ümber koondunud entusiastide rühmitis enda energiale

elulisema ja reaalsema teotsemissihi ja kujunes omapäraselt konstrueeritud võitlusorganisatsiooniks, mis pakkus paavstlusele võimsat tuge usu-uute toimetel kaotatud positsioonide tagasivõitmisel.

XII.

Rännakud ja ekslemised.

Mõte anda end ühes oma kaaslastega eventuaalselt paavsti käsutusse oli Loyolas aja jooksul valminud. Juba Itaalias viibimisel oli ta võinud tähele panna sügavat sisemist kriisi katoliku kiriku organismis. Järgnevail õppimisaegadel oli ta tutvunud hädaohuga, mis ähvardas kato-litsismi uute vaimsete voolude poolt. Hispaanias oli tal võimalus olnud lugeda Rotterdami Erasmuse tööd *Enchiridion Militis Christiani* (Kristliku sõduri käsiraamat), mis kuulub selle autori kõige mõõdukamate ja ilmsüütumate usulis-kõlbla sisuga teoste hulka. Sellest tööst oli 1526 (või 1527) ilmunud hispaaniakeelne tõlge, leides kõikjal innukaid lugejaid. Kuid Loyola tundis selle lugemisel, nagu oleks mingi külm veejuga juhitud tema palavale vaimule. Mõne katse järel pani ta raamatu käest: selle mõistus-pärane jahedus ja rafineeritud elegants mõjusid temasse eemaletõukavalt. Ta ei lugenud hiljemini enam ühtki rida Erasmusest ja keelas ka oma pooldajail ta lugemise. Erasmuse üldiselt levinud õpperaamatuid võidi jesuiitide kooles tarvitada ainult juhul, kui autori nimi oli välja kraabitud. Sellises olukorras on loomulik, et Lutherisse ja teistesse reformaatoreisse Loyola suhtus vaid kirgliku eitamisega.

Ühes humanismiga olid ka reformatsioonilised ideed Prantsusmaale sisse tunginud. Alul

suhtus kuningas François I teatava heatahtlikkusega kirikliku reformi nõudeisse ja ta õde Marguerite sõbrustas avalikult reformaatoritega. Varsti toimus siiski pööre. Saksa reformatsiooniga kaasaskäivad radikaalsed, osalt sotsiaalse värvinguga liikumised hirmutasid kõrgemaid rahvaklasse. Raskes võitluses keiser Karl V-ga vajas François I valjultkatoliikliku Pariisi ülikooli ja konservatiivse parlamendi toetust. Seetõttu hakkas ta protestante karmimalt jälitama. Kui oktoobris 1534 Pariisis ja teistes linnades korruga kleebiti üles luterlikke lendlehti, üks isegi kuninga magamistoa uksele, algas väga vali aktsioon protestantide vastu. Et end põletamissurmast päästa, ruttasid nüüd paljud isikud, muuseas ka Pariisi ülikooli ringkonnist, inkviisitori juurde ja andsid vande, et nad pole ketserid. Selline teguviis äratas Loyolas, kelle arvates iga inimene pidi valmis olema oma usu eest surema, ainult põlgust luterlaste vastu. Saksamaalt tuleva reformatsioonilise liikumise tuuletõmbuse ees — tähendab Sedgwick — tõmbas Loyola keskaegse traditsiooni mantli seda tihedamini enda ümber. Oma kaaslasi hoidis ta protestantide otsekui mingi katku eest eemale. Mõned neist olid olnud sidemeis reformatsioonipüüdlike ringkondadega; sellistele nähtustele pani Loyola varsti piiri. Ketserite vastu võitlemine siiski ei seisnud esialgu tema loodud üliõpilasühingu otseses töökavas, kuid tema rühma usulised veendused kujunesid ilmsesti vastuoluliselt reformatsiooniliste ideedega. Valmisolek paavsti käsutuses igasuguseid ülesandeid täita tähendas õigupoolest seda, et Loyola ring tarbekorral valmis oli paavsti käsul välja astuma ka kõigi ketserlike jõudude vastu. Nii see hiljemini sündiski.

Montmartre'i töötuse järel jätkas „inigitide“ ring esialgu Pariisis oma tavalisi toiminguid. 1535. a. alul häiris nende tööd kuulujutt, nagu sümpatiseeriksid nemadki luterlusele ja varjaksid vastavat kirjandust. Asjast teada saanud, ilmus Loyola ise inkvisiitor Ori juurde ja nõudis küsimuse uurimist. Selgus, et mõned ta õpilased ei olevat tahtnud võõrastele näidata ta „Vaimulikkude harjutuste“ käsikirja. Loyola esitas viimase inkvisiitorile ja palus selle sisu kohta vormilist otsust, kuid viimane tahtis asja samuti lõpetada. Nüüd tõi Loyola tunnistajad ja notari inkvisiitori juurde ja laskis koostada protokoll oma süütuse kohta. 1535. a. kevadel jäi Loyola raskesti haigeks, kannatades nähtavasti sapikivivalude all. Arstide soovitusel otsustas ta kodumaale sõita, kus ta seitsme aasta jooksul polnud kordagi käinud, ja asus aprillis 1535 teele. Sellega lõppesid ta õppimisajad, mil ta ei olnud saavutanud silmapaistvaid tagajärgi akadeemilises töös, küll aga omandanud rea väärtuslikke elukogemusi ja koondanud enda ümber rühma kindlaid ja ustavaid mõttekaaslasi.

Kodus ootas Loyolat väga südamlik vastuvõtt. Vennad olid ühes oma vasallidega temale kuni Bayonne'ini vastu sõitnud ja viisid ta pidulikult Azpeitiasse. Kuid Loyola jäi oma uutele eluviisidele truuks. Ta ei läinud elama oma vanemate lossi venna juurde, vaid asus Püha Magdalena hospitali ja kerjas endale toitu. Venna etteheited ei suutnud teda sundida oma otsust muutma. Pühapäeval hakkas ta rahvale jutlust pidama, kõneldes väljas lageda taeva all kodukeeles lihtsalt ja arusaadavalt vaimulikkude asjade üle. Selline kõne meeldis rahvale üliväga. Nüüd esitas ta rea ettepanekuid rahva kõlbla taseme tõstmiseks ja astus nende teosta-

miseks kohalikkude võimudega kontakti. Tema mõjul hakati vana, kuid vahepeal unustusse jäänud kombe järgi kolm korda päevas kirikukellasid helistama, keelati preestrite konkubiinidel käia tavalistes abielunaiste rõivastes ja pandi maksma valjud määrused kaardimängu vastu. Tema nõuande järgi asetas Azpeitia linn vaestehoolekande hoopis uutele alustele; seati sisse kaks vaestehooldajat, kes korjasid pühapäeviti kirikus vaestele ande, keelati kerjamine võõrastele ja hakati karistama neid, kes laiskuse tõttu kerjasid, esimesel korral rahatrahviga, hiljemini ihunuhtlusega. See edukas praktiline tegevus näitas Loyolale, et kristlastegi hulgas jätkub küllalt tööd tema ja ta kaaslaste usulisele innule ja teotsemistahtele.

Kui ta tervis oli veidi paranenud, siirdus ta teele, et külastada oma õpilaste sugulasi ja saavutada nende nõusolek kavatsetavaks ürituseks. Ta ei pidanud soovitavaks, et oma saatust temaga sidunud üliõpilased ise külastaksid oma kodusid, kus nad oleksid võinud sattuda hoopis vastu pidiste mõjude alla ja isegi temast ära langeda. Kõigepealt külastas ta Javier'i vanemaid. Need olid parajasti muretsenud pojale hea vaimulikuameti, mida see nüüd keeldus vastu võtmast. Arusaadavasti ei võinud Javier'ide suhtumine Loyolasse kui kõige kurja juuresse olla väga südamlük, kuigi Francisco oli Loyolale kaasa andnud tema voorusi ülistava soovituskirja. Nähtavasti ei käinud Loyola käsi palju paremini ka Láinez'i ja Salmerón'i vanemate juures. Valenciast sõitis ta 1535. a. sügisel laevaga Genuasse, kust ta matkas jalgsi Bolognasse. Teel tuli tal võidelda mitmesuguste raskustega, eriti põhjatute teede tõttu, kus vesi mõnikord ulatus põlvini. Jõudnud detsembris Bolognasse, kuk-

kus ta libedal linnaväral mustavee kraavi ja pidi kaelani märjana linnas ringi käima, et endale kerjates toitu hankida; kuid rahvas suhtus välismaalasest kerjusesse külmalt ega andnud talle midagi. Kui ta juba oli näljast nõrkesmas, sattus ta juhuslikult ühesse hispaania üliõpilaskolleegiumi, kus leidis head vastuvõttu. Külmetuse tõttu jäi Loyola malaariasse ega saanud ülikoolis oma õpinguid jätkata, mida ta alul oli kavatsenud teha. Paranemise järel otsustas ta siirduda Veneetsiasse, et oodata oma kaaslast Pariisist, kes pidid temaga siin kohtuma töötatud palverännaku alustamiseks.

Veneetsias asus tol ajal rida uuendusmeelseid katoliiklikke tegelasi teatiinide juhi Caraffaga eesotsas. Loyola nägi siin, et Itaaliaski leidus veel küllalt elavaid jõude, kellele võis toetuda pehastunud kirikuolude tervendamisel. Äsja-asutatud uutest mungaordudest sai ta rea uusi tõukeid ja ideid, mis osutusid talle edaspidi väga kasulikuks. Samal ajal tekkis tal konflikt Caraffaga, kes ägeda patrioodina ei sallinud hispaanlast. Tutvunud lähemalt Teatiinide ordu põhialustega, leidis Loyola, et teatiinide põhimõtte, elatuda vaid vabatahtlikest annetustest, on praktiliselt teostamatu ja et paljud selle ordu liikmed armastavad liiga mugavat elu, jutlustavad harva ja teevad vähe ligimesarmastuse tööd. Neid seisukohti väljendas ta avalikult kahes Caraffale saadetud kirjas, mis pahandasid viimase põhjalikult ära: Caraffa ei suutnud kannatada, et tundmatu uustulnuk, pealegi hispaanlane, julgeb niivõrd avalikult arvustada tema lemmik-asutist.

Jaanuari alul 1537 jõudsid ka Loyola mõttekaaslased Pariisist Veneetsiasse. Nad olid ta äraolekul Pariisis oma tegevust Lefèvre'i juha-

tusel jätkanud ja ringile isegi kolm uut liiget hankinud, nende hulgas andeka ja võimelise savoia preestri Claude Le Jay. Novembris 1536 olid nad alustanud reisu Lõuna-Saksamaa ja Šveitsi kaudu Veneetsiasse. Teel laulsid nad matkates ühiselt psalme, lasksid võõrastemajades endi hulgas viibivaid preestreid missat lugeda ja palvetasid kohalejõudmisel või teekonda alustades põlvili valju häälega, äratades sellega kõikjal suurt tähelepanu. Et palverännak Pühale maale võis alata alles suvel, paigutas Loyola oma kaaslased haiglaisse, kus nad teatimise eeskujul andusid haigete eest hoolitsemisele. Haiglais teenimist pidas Loyola heaks ligimesarmastuse, kannatlikkuse ja teiste kristlike vöoruste harjutamise vahendiks ja omistas sellele oma kasvatussüsteemis tähtsa koha. Hospidales tuli inigistidel teha ka kõige lihtsaimaid töid — põrandaid küürida, öönõusid puhastada, öövalvet pidada jne. Kuid nad kannatasid proovi välja ja äratasid isegi tähelepanu oma erakordsete võtetega. Kord palus näit. üks paistetega haige Javier'i enda selga kratsida. Viimasele oli asi äärmiselt vastik ja ähvardas hakata südamele. Pidades seda vastikusetunnet saadana kiusatuseks, otsustas Javier sellest resoluutsete abinõudega lahti saada. Ta võttis paisest mäda, määris sellega oma käed ja pistis isegi määritud sõrme suhu. See tahtejõupingutus aitas ja vastikus paisete vastu oli temas jäädavalt kadunud.

Võimalikkude takistuste vältimiseks otsustas Loyola hankida palverännakuks paavsti enda loa ja saatis oma kaaslased märtsis 1537 selleks Rooma poole teele. Ise jäi ta maha, et mitte Roomas kokku puutuda äsja kardinaliks ülendatud Caraffaga. Kogu salk asus oma jalamatkale kolmes osas ja pidi elatuma selle jooksul almus-

test. Oli väga vihmane aeg ja matkajail tuli käia sageli sügavas poris või vees. Kuid nad rändasid heas tujus edasi, veetes aega teel jällegi psalmide laulmisega. Rahvas pidas neid mõnel pool Hispaania sõdureiks, kes osa võtnud Rooma rüüstamisest 1527 ja nüüd püüdvat oma süütegu valju patukahetsusega heaks teha. Teel juhtus neile mõningaid seiklusi. Näit. sattus Rodríguez Ravennas kerjates lõbumajja; märganud oma eksitust, pidas ta jalamaid sellise põrutava jutluse, et üks lõbutüdruk meelt parandas ja vägisi tahtis temaga koos Rooma siirduda. Ainult suuri vaevu õnnestus tal tülikast patukahetsejast vabaneda.

Roomas võeti Loyola kaaslasi alul teatava umbusklikkusega vastu, sest nad arvati ärakaranud mungad olevat. Ootamatult kohtasid nad üht Pariisi tuttavat, dr. Pedro Ortiz'i, kes oli omal ajal inkvisitsioonikohtu ees Loyolat süüdistanud noorte üliõpilaste eksiteele viimises. Seekord osutus Ortiz väga vastutulelikuks ja jutustas paavst Paul III-le kummalise käitumisega vagadest noortest teadusmeestest. Paavstil tekkis soov erandlikke noormehi näha. Ta kutsus nad audientsile ajaks, mil ta ise lõunastas, ja laskis neid oma kuuria teoloogidega mõningate usuküsimuste üle vaielda. Inigistid osutasid disputeerimisel laialisi teadmisi, leidlikkust ja teravmeelt, nii et paavst neid jälgis suure mõnuga. Ta andis neile takistamatult loa Jeruusalemma reisuks, õnnistas neid ja kinkis tee-rahaks 60 tukatit. Ka kardinaalelt, rikkailt hispaanlastelt jt. said inigistid ohtraid kingitusi. Rõõmsas tujus jõudsid nad mai lõpul Veneetsiasse tagasi. Kuid siin selgus, et sel aastal üldse ei saa teostada palverännakut Pühale maale.

Paavst Paul III oli agarasti taotelnud keiser Karl V ja Prantsuse kuninga François I lepitamist, et koondada kõik jõud ähvardava Türgi hädaohu vastu. Kuid ta püüded olid osutunud tagajärjetuiks ja 1536. a. leidis aset otse ennekuulmatu lugu: François I sõlmis liidu kristliku maailma peavastasega — Türgi sultaniaga. Samal aastal jälle puhkenud Prantsuse-Hispaania sõda kasustas Türgi selleks, et alustada uut kallaletungi Öhtumaale, ähvardades seekord Itaaliat ennast. Itaalia kaitseks korraldas Paul III rea kindlustustöid ja kogus Rooma 6000 sõdurit; ta otsustas panna viimseni vastu uskmatute pealetungi korral. Juulis 1537 maabusid türklased Apuulias Otranto lähedal, üritasid siit röövretki sisemaale ja viisid hulga rahvast orjadeks. Kuid selle hädaohu ajal tekkinud paanika asendus peagi teatava kergendusetundega, sest türgi väed lahkusid samavõrra äkki, kui nad olid ilmunud, ja asusid Korfut vallutama. Selle ürituse nurjumise järel pöördusid nad septembris kodumaale. Samal ajal alustas sultan Suleiman sõja Veneetsiaga ja võõrandas korraka kõik veneetslastele kuuluvad kaubad ning varandused oma riigis. Seni oli Paul III asjatult püüdnud tõmmata Veneetsiat sõtta Türgimaa vastu, kuid see oli oma kaubanduslikke huve hinnanud kõrgemini kui kristliku maailma kaitset. Nüüd olid veneetslased vastu tahtmist sunnitud asuma Türgimaaga sõjajalale ja liitusid veebruaris 1538 isegi paavsti algatusel loodud türgivastase Püha liigaga, millesse kuulusid veel keiser Karl V ja Austria valitseja Ferdinand I.

Niisugustes oludes lükkus palverännaku teostamine Pühale maale määramata ajale edasi. Kuid Loyola ei loobunud oma lemmik-ideest. Vaid otsustas järgneval aastal uuesti õnne kat-

suda. Ta ise ja need ta kaaslased, kes polnud veel preestrid, lasksid end juunis 1537 ordineerida; nad kõik said paavsti legaadilt loa kõikjal Veneetsia vabariigi piires, peale nunnakloostrite, missat lugeda, jutlustada, inimesi pihile võtta ja teisi preestrikohuseid täita. Samal ajal tekkis neile jällegi uus hädaoht. Nimelt hakati neid kahtlustama salajases poolehoius luterlusele. Seegi kord läks Loyola ise paavsti legaadi juurde ja nõudis asja selgitamist. Oktoobris 1537 tehtud otsus oli temale igapidi soodus. Ta vastu tõstetud süüdistus tunnistati alusetuks ja väideti, et ta „olevat olnud ja on hea ning religioosse käitumisega ja õigeusklike vaadetege preester, kes omab väga kõrget reputatsiooni“. Preestriks saamise järel elasid inigistid mõne aja oma hinge õilistamise huvides erakuina maal mitmel pool Veneetsia läheduses. Mitmed neist, ka Loyola ise, jäid siin malaariasse haigeks; kuigi ise haige, hoolitses Loyola teiste eest, laskis neid haiglasse viia ja tegi nende külastamiseks pikki matku.

Selle järel otsustas Loyola katsetada uuel alal ja hakkas oma kaaslastega rahvale tänavail jutlusi pidama, kõigepealt Vicenzas. Kus nad aga leidsid teatava hulga inimesi koos olevat, viipasid nad neile oma müsidega ja kutsusid neid kuulama Jumala sõna. Oma kummalise rõivastuse ja puuduliku itaalia keele tõttu äratasid nad alul rohkem võõrastust kui sümpaatiat ja said sageli pilke ning mõnituste osaliseks. Kuid pikapeale hakkas nende veendunud ja tuline esinemine mõju avaldama, mis muuseas väljendus rohkete almuste saamises. Hiljemini soovitas Loyola oma õpilastele tänavajutlustajaina mitte unustada, et rahvast on kergem mõjustada „vaimu ja silmade tulega, kui viilitud kõnega ja

valitud sõnadega“. Oktoobris 1537 otsustasid nad, et Loyola siirdub ühes Lefèvre'i ja Láinez'iga Rooma, kuna teised teotsevad talvel Paduas, Ferraras, Bolognas ja Sienas, püüdes hankida üliõpilaste hulgast uusi reisukaaslasi oma palverännakuks, ja ilmuvad järgmise aasta kevadeks samuti Rooma. Kui siis peaks selguma, et palverännaku üritamine ei ole selgi aastal võimalik, annavad nad end, vastavalt Montmartre'i töotusele, paavsti käsutusse.

Kui Loyola ühes oma kahe kaaslasega lähenes Roomale Siena poolt tuleval teel ja peatus Storta linnakeses, et ühes väikeses kirikus palvetada, oli tal palve ajal erakordselt tugev visioon. Ta arvas nägevat Jumal-Isa ja ta kõrval Kristust, ristiga õlal; Jumal-Isa vaadanud õrnalt oma pojale ja soovitanud Loyola oma hoolealuseks võtta; Kristus pöörnud temale oma pilgu täis lõpmatut jumalikku armastust, ja öelnud: „*Ego vobis Romae propitius ero* (Ma olen teile Roomas armulik)“ (vt. lk. 59). See nägemus täitis Loyola üliinimliku õnnetundega. Lõpetanud palve, pöördus ta Láinez'i ja Lefèvre'i poole sõnadega: „Mu vennad, ma ei tea, mis Jumal nõuab meilt, kas ootab meid rist või piinamine; kuid ühes olen ma kindel, tulgu mis tuleb — Jeesus on meie sõber“. Ja ta jutustas kaaslastele oma nägemusest. See mõjus hiljemini otsustavalt kaasa ordule nime valimisel. Selle nägemuse põhjal arvas Loyola ennast ja oma kaaslasi seisvat Jeesuse erilise kaitse all ja nimetas oma ühistise Jeesuse seltsiks.

Novembri lõpul 1537 jõudsid Loyola, Láinez ja Lefèvre Rooma, mis siitpeale sai nende rühma peamiseks teotsemiskohaks. Rooma polnud nüüd enam kaugeltki see, mis ta oli olnud kõrgrenesansi hiilgeaegadel, eriti paavst Leo X ajastul.

Sacco di Roma hävitustöö oli jätnud igavesele linnale kustumatud jäljed ja mõjustanud ta rahvastiku mentaliteeti suurema kainuse ja tõsiduse suunas. Muutunud ajaolusid arvestas ka paavst Paul III (1534—49), kelle noorus- ja keskiga oli kuulunud Julius II ja Leo X ilmlikustunud, elurõõmsasse perioodi. Temagi harastas veel oma eelkäijate eeskujul kõrget maailmapoliitikat, laveeris osava ja ettevaatliku diplomaadina Karl V ja François I vahel ja hoolitses oma rohkearvulise Farnese-soo erihuvide rahuldamise eest. Samuti pooldas ta renessansi-paavstide hiilgavat elustiili, mida kunst ja kirjandus kaunistasid ning õilistasid. Siiski muutus elu kuurias Paul III ajal mõnevõrra tõsisemaks ja väarikamaks. Rida kardinaleks nimetatud väljapaistvaid kirikureformi pooldajaid hakkas teotsema kirikuelu parandamise alal, milleks paavst nimetas erilise komisjoni. Viimase poolt esitatud aruanne andis kuurias valitseva korrupsiooni kohta niivõrd hävitava otsuse, et ta, olles avaldatud ilma vastava loata trükis, sattus keelatud raamatute nimistusse. Elutarga tegelasena sai Paul III aru katoliikliku reformatsiooni paratamatusest, kuigi tal endal ei jätkunud küllalisel määral püsivat tahet selle raske ülesande järjekindlaks teostamiseks.

Paul III võttis Loyola ja ta kaaslased sõbralikult vastu ja hoolitses nende eest. Láinez'ile tehti ülesandeks pidada loenguid teoloogia alal Rooma ülikoolis („Sapienza's“), Lefèvre'ile anti loengud Püha kirja eksegeesi alal. Loyola ise andus peamiselt jutlustamisele ja püüdis eriti võita oma ideedele poolehoidjaid väljapaistvate kirikutegelaste ridadest. Tal õnnestus kindlustada oma endise vaenlase, dr. Ortiz'i poolehoid ja teha temaga vaimulikud harjutused

läbi. Samuti lähenes ta Gasparo Contarinile, kes oli ilmikuna kutsutud a. 1535 Paul III poolt kardinaliks ja juhatas reformikomisjoni töid. Ka Contarini aristokraatlikult peenele ja pehmele iseloomule avaldas Loyola väga sügavat mõju. Contarini tegi samuti vaimulikud harjutused suure innuga läbi ja ülistas sellise hingeravi meetodi leiutajat kui võrratut meistrit afektide süstemaatilise juhtimise alal. Mõlema mehe kaudu sõlmis Loyola mitmed sidemed Roomas, kuid uusi liikmeid oma ühingule ei õnnestunud tal siiski leida. Rooma ülikoolis seisid esikohal õigusteadus ja filosoofia, kuna teoloogiaga tegelesid siin väga vähesed. Seetõttu ei olnud Loyola ja ta kaaslaste püüdeil üliõpilasringkonnas erilist edu. Loyola kurtis pettunult, et tal Roomas kõik aknad olevat suletud.

Samuti käis ta kaaslaste käsi Põhja- ja Kesk-Itaalia ülikooles: nad ei hankinud hoolimata oma energilisest propagandast oma ringile siit ainsatki uut liiget. Seevastu andis nende tegevus lihtrahva keskel paremaid tagajärgi nii jutlustamise kui ka pihtimise ja laste õpetamise alal. Lihavõtteks 1538 kogusid nad kõik, nagu kokku oli räägitud, Rooma. Kuid nüüdki ei olnud mingisuguseid väljavaateid palverännakule minemiseks, sest Püha liiga loomise järel ähvardas puhkeda kristliku ja islami maailma vahel võitlus elu ja surma peale. Ühendatud jõupingutustega loodeti tõrjuda uskmatud Euroopast täiesti välja: vastav leping nägi ette, et Konstantinoopol siirdub selle järel keiser Karl V-le. Nüüd oli Montmartre'i töotuse esimene osa oma jõu kaotanud ja inigistidel tuli — vastavalt selle teisele osale — end anda paavsti täielikusse käsutusse. See perspektiiv neid eriti

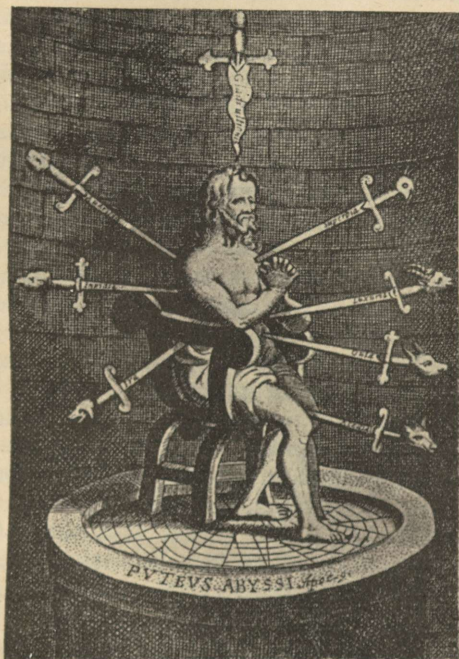
ei kurvastanud, sest nad olid viimaseil ajal leidnud endale Itaalias küllaltki tänuliku tegevusala, mil nad võisid töötada suure sisemise rahuldusega, ja olid kasvanud uute kogemuste tõttu oma endisest ideederingist tunduval määral välja.

XIII.

Ordu asutamine.

1538. a. kevadel ei viibinud paavst Paul III Roomas. Ta oli sõitnud Nizzasse, kus vahendas relvaderahu Karl V ja François I vahel ja püüdis tõmmata ka viimast ühisesse rindesse, mis oli kujunemas Türgi hädaohu vastu võitlemisel. Seetõttu polnud Loyolal võimalik paavstile endi rühma otsusest teatada, vaid tuli sellega mõni kuu oodata. Ta hankis endale ja oma kaaslastele loa Roomas ja selle ümbruskonnas preestrite ülesandeid täita. Mai alul 1538 algasid nad samal ajal mitmes kirikus korraga jutlustamist. See äratas rahva seas suurt tähelepanu, sest seni olid siin jutlustajaina esinenud vaid kerjasmungad ja korrapäraseid jutlusi oli peetud vaid advendi (Kristuse tulemise) ja 40-päevase paastu ajal. Loyola tarvitas jutlustamisel hispaania, teised itaalia ja mõnevõrra ka prantsuse keelt. Oma jutlustes tungisid nad teravasti kallale avalikele ja salajastele luterlastele. Tol ajal äratas Roomas pooldavat imetlust augustiineremiitide jutlustaja Agostino Mainardo, kes kaldus luterlusse oma õpetuses õndsakssaamisest armu läbi, kuid toetus seejuures Augustinus'e ja teiste tunnustatud autoriteetide vaateile. Tema vastu juhtisid inigistid oma peamise rünnaku. See oli väga julge samm, sest Paul III oli

mõne aasta eest Agostino vaated õigeks tunnistanud ja viimane omas kardinalide hulgas võimsaid toetajaid.

Seitse surmapattu.

Vastulöök ei jäänudki tulemata. Agostino ja ta pooldajad tõstsid inigistide endi vastu süüdistuse luterluses, väites, et nad Hispaanias, Pariisis ja Veneetsias juba korduvalt süüdi mõistetud oma ketserlikkude vaadete pärast. Asi võttis väga tõsise pöörde ja hädaoht oli suurem kui kunagi enne. Kardinal de Cuppis nime-

tas neid huntideks lambanahas ja mitmed rikkad kaupmehed ning väljapaistvad kuriaalid õhutasid nende vastu vihavaenu. Ka inigistide senised toetajad eelistasid neist nüüd lahti öelda, sest lugu näis neilegi olevat kahtlane. Loyola nägi äkki pinda oma jalge all kõikuvat ja pidi kokku võtma kõik jõu, et kriitilisest seisundist pääseda. Ta andis enda ühes oma õpilastega ise kohtu alla ja tegi tõeks, et nende peamine süüdistaja, Miguel Llanivar, kes ise oli püüdnud rühma astuda, kuid leitud selleks olevat ebakohane, oli esitanud nende kohta lausa ekslikke andmeid. Viimane saadeti Roomast välja ja asi lõpetati. Siiski ei olnud laimtus jätnud avaldamata teatavat mõju. Kahtlused inigistide suhtes jäid püsima ja rahvas hakkas neist hoiduma eemale. See ähvardas kogu nende edaspidise tegevuse asetada küsimärgi alla. Loyola otsustas teotseda täie energiaga, et saavutada täielikku rehabiliteerimist avaliku uurimise teel. Kuid Agostino mõjuvõimsad kaitsjad oskasid oma intriigidega takistada asja uut harutamist kohtus. Nüüd jäi üle ainult üks tee — pöörduda paavsti enda poole ja paluda temalt kaitset.

Juulis 1538 oli Paul III Nizzast tagasi jõudnud. Tal oli õnnestunud läbi viia relvaderahu sõlmimine võitlevate poolte vahel kümneks aastaks. Nüüd võidi loota kristliku maailma ühist rünnakut Türgimaa vastu. Suurte rõõmuhõisete tervitas Itaalia rahvas paavsti tema õnnestunud aktsiooni puhul. Contarini kaasabil sai Loyola paavstilt audientsi, mil ta palus sellelt kaitset enda rühma heale nimele. „Ma rääkisin Tema Pühadusega (kirjutab ta sellest ise) üksi tema toas peaaegu terve tunni; ma selgitsin temale üksikasjaliselt meie sihte ja püüdeid; ma rääkisin temale täpsalt, mitu korda Hispaanias ja

Pariisis üritati minu vastu protsesse, ja samuti, kui sageli mind oli vangistatud Alcalá's ja Salamancas... Ma palusin Tema Pühadust kõigi nimel: et jutlustamiseks ja hingede hooldamiseks on väga vajaline omada head nime mitte ainult Jumala, vaid ka rahva ees ja olla väljaspool kahtlust õpetuse ja kommete suhtes, siis otsustagu ta... lasta meie õpetuse ja kombed läbi uurida korraliku kohtuniku poolt, kelle Tema Pühadus ise määraku." Loyola kindel esinemine avaldas Paul III-le väga tugeva mulje. Oma hea inimestetundmisega nägi paavst, millise väärtusliku abilise ta võib leida Loyolas ja ta õpilastes paavstluse ja kiriku positsioonide kindlustamisel. Sel kokkusaamisel sõlmiti esimesed tugevad sidemed paavstivõimu ja tulevaste jesuiitide vahel ning saavutati kindel alus viimaste edukaks teotsemiseks katoliku kiriku huvides.

Paul III rahuldab otsekohe Loyola soovi ja andis asjale ametliku käigu. Loyola õnneks viibisid parajasti Roomas isikud, kes olid olnud kohtumõistjateks tema vastu tõstetud süüdistuste puhul: Alcalá generaalkaasik Figueroa, Pariisi inkviitor Ori ja paavsti legaadi audiitor Veneetsias Dotti. Nad kõik tõendasid Loyola kohta avaldatud kahtlustuste alusetust. Ka rida teisi isikuid, nagu Ferrara hertsog Ercole, tunnistasid Loyola ja ta õpilaste kasuks. Asja igakülgse ja põhjaliku kaalumise järel langetas paavsti poolt kohtunikuks määratud piiskop Benedetto Conversini novembris 1538 inigistide kohta täielikult õigeksmõistva otsuse. Kõik nende vastu ülestõstetud süüdistused tunnustati põhjendamatuks laimuks ja manitseti kõiki pidada neid headeks katoliiklasteks.

See tagakiusamine oli Loyola enda sõnade järgi olnud kõige tugevam neist, mis tal oli tul-

nud elus kannatada. Seda kindlamini võis ta nüüd hakata ühes oma kaaslastega uues suunas teotsema. Kui ta vastane Agostino varsti siirdus avalikult luterlaseks, oli see uueks tõendiks ta ettenägevuse ja ta vaadete puhtuse kohta. Paul III hakkas neid üha enam hindama ja kutsus neist sageli ühe või teise oma lõunasöögi ajaks usuliste küsimuste üle disputeerima. Ta võttis armulikult vastu nende pakkumise, millega nad endid tingimusteta andsid ta teenistusse, kuid ei olnud alguses nähtavasti ise selgusel, milleks kõige sobivam oleks kasustada nende energiat ja usulist indu. Igatahes otsustas ta nad pidada Roomas enda läheduses. Kui Karl V saadik palus nad saata Mehhikosse misjonitööle, lükkas Paul III kutse tagasi, tähendades, et Roomaski jätkub tööd küllalt. Detsembris 1538 tegi ta inigistidele ülesandeks Rooma koolilastele õpetust anda ristiusu põhitõdedes. Samal ajal nad arendasid agarasti kristlikku hoolekandetööd. 1538.—39. a. talv oli Roomas väga vali, mille tõttu vaene rahvas sattus suurde viletsusse. Paljud leiti tänavailt kangestunult ja poolsurnult või nälja tõttu kokku varisemas. Paavst Paul III, kes äsja oli kulutanud hiiglasummad oma sugulase Ottavio Farnese pulmadeks Karl V vallastütre Parma Margaretega, tehes sel puhul pidu tervele linnale, ei omanud nüüd hädaliste toetamiseks raha. Siin asusid inigistid tööle, kerjates toitu ja puid, millega nad korraldasid tänavailt korjatud peavarjuta vaestele oma majas sooja öökorteri ühes söögiga. Oma hoolealustele pidasid nad palvetunde ja õpetasid neile Meie Isa ja Ave Maria palveid. Nende tegevus avaldas mõju teistelegi; kardinalid ja teised rikkad isikud alustasid korjandust vaeste toetamiseks ja linnahaiglais hakati

hoolikamalt muretsema vaeste ning haigete eest.

See tegevus tundus neile siiski olevat vaid mingi esialgne energiaavaldus, millele pidi järgnema süstemaatilisema iseloomuga teotsemine kindlama organisatsiooni raames. Detsembris 1538 kujutab Loyola kirjas Isabella Roser'ile endi senist elu Roomas ja tähendab siis: „kuigi me pole kõik ühel meelel selle kohta, millist suunda taotella, oleme siiski kõik sel arvamisel, et me peame jõudma mingi kindla tulevikukavatsuse juurde; ja me loodame, et Jumal korraldab selle asja oma parimaks teenistuseks ja kiituseks“. Siit on näha, et Loyola juba 1538. a. käsitles oma kaaslastega rühmitisele kindlama kuju ja eesmärgi andmise küsimust. Mõne kuu pärast omandas see küsimus veel aktuaalsema ilme. Nimelt oli Sienast saabunud palve saata paar Loyola kaaslast üht sealset kloostrit reformeerima. Paavst määras selle ülesande teostajaiks Rodriguez'i ja Broet'. Inigistid seisid nüüd küsimuse ees: kas leppida sellega, et nende rühma liikmed seisavad igauks üksikult paavsti teenistuses, või moodustada mingi kindlam organisatsioon, mis uute liikmete juurdehankimise teel võiks jätkata isegi peale nende surma oma tegevust. Loyola kohustas kõiki ringi liikmeid tõsiselt seda küsimust kaaluma ja palvetades õiget lahendust otsima. Õhtu hilja tuldi kokku ühisele nõupidamisele, mil kõik andsid esitatud küsimusele ühesuguse vastuse; pooldati ühingu loomist, mis neid üle elaks ja nende surmaga ei lõpeks. See märtsis 1539 tehtud ühehääleline otsus märgitseb ordu rajamise momenti. Nüüd jäi üle leida uuele ühingule sobiv nimi, sest senist rühmitise nimetust „inigistid“ ei pidanud Loyola kuidagi sobivaks: see oleks tõstnud tema isiku liigselt esiplaanile. Loyolale meenus tema

nägemus Stortas, kus Jeesus oli temale töotanud abi ning toetust, ja ta pani ette kutsuda ühingu Jeesuse seltsiks (*Societas Jesu, Compagnia di Gesù*), kelle liikmed pidid moodustama Kristuse väe jõugu või lipkonna (sõnal *Compañía* on hispaania keeles viimane tähendus).

Hoopis tõsisemat kaalumist nõudis uue vaimuliku ühingu korralduse küsimus. Rühma tekkimisel ei olnud kuulekuse põhimõtte etendanud kuigi suurt osa, sest kogu tegevus oli esialgu juhitud venduse ja vastastikuse armastuse ideest. Seni olid rühma juhatajad vaheldunud nädalate kaupa ja tingimusteta alistumise järele ei olnud rühmitises tema väiksuse ja homogeensuse tõttu olnud mingit tarvet. Nüüd olid rühma liikmed juba andnud ühe kuulekuse töotuse, nimelt paavstile. Tekkis kahtlus, kas on selle kõrval enam vaja nõuda kuulekust ka endi poolt valitud ülemusele, nagu see viisiks oli tavalistes mungaordudes. Ka võidi karta, et paavst neile võiks peale suruda vastuvõtmatud põhimäärused ja et seniste ordude halb kuulsus võiks juba algusest peale osutada kahjulikuks takistuseks neilegi. Need olid raske probleemid, mille lahendamisest ühes või teises mõttes sõltus tulevikus kogu asutatava organisatsiooni iseloom ja tegevus. Jällegi tegi Loyola kõigile ülesandeks küsimus hoolega ja põhjalikult läbi kaaluda. Asja ühine harutamine korraldati nii, et ühel ööl toodi ette kõik momendid, mis kõnelesid kuulekuse põhimõtte vastu, teisel ööl momendid, mis kõnelesid selle poolt. Lõpuks asuti üksmeelselt seisukohale, et ilma kuulekuseta ei saa olla kindlal kohusetäitmisel baseeruvat ühingu, sest siis püüaks igäüks veeretada oma koorma teiste õlgadele; pealegi edendavat kuulekus alandlikkust, hävitavat kõrkust ja tekitavat kangelaslikke voorusi ning tegusid. Kõigil

neil kaalutlusil otsustati juunis 1539 valida organisatsioonile juht (*praepositus generalis*) ja pealegi mitte teatava tähtaja peale (nagu teistes mungaordudes), vaid terveks eluajaks.

Kolmekuulise kaalumise järel olid inigistid asutatava ühingu põhimääruste kava (n. n. *Formula Instituti*) koostamisega 24. juunil 1539 lõpule jõudnud ja esitasid selle Contarini kaudu Paul III-le kinnitamiseks. Ära kuulanud Contarini aruande, sattus paavst vaimustusse ja hüüdis: „See on Jumala sõrm!“ Ta kiitis kava täielikult heaks ja andis käsu vastav kinnitusbulla valmistada. Kuid nüüd algasid asjaga raskused. Tavalise korra järgi tuli uue ordu asutamise küsimus kanoonilise õiguse eriteadlastest koosnevas komisjonis harutusele. Kanonistid esindasid paavsti kuurias traditsiooni ja järjekestvuse põhimõtet ja valvasid kirikukorra ühtluse järele. Seetõttu olid nad juba oma loomuselt kõigi uute algatuste suhtes umbusklikud. Viimaseil ajal esines pealegi üsna rohkesti kaebusi mungaordudes valitseva korrupsiooni üle. Asja nii olles valitses kardinalide hulgas suur opositsioon uute ordude asutamise vastu ja nõuti isegi seniste arvu vähendamist. Säärasel seisukohal asus ka vana auväärne 70-aastane kardinal Bartolommeo Guidiccioni, kelle lahendada asi oli vastavas komisjonis antud. Ta oli oma seisukohas niivõrd kindel, et ta inigistide kava lugedagi ei tahtnud. Lõpuks tutvus ta sellega siiski, ei leidnud küll uue ordu püüetes midagi laiduväärset, kuid hoolimata sellest ei muutnud oma eitavat seisukohta ordu asutamise suhtes.

Contarini kaudu sai Loyola teada, kuivõrd ebasoodsa pöörde asi ähvardas võtta. Ta pani kõik oma osavuse mängu, et ületada ootamatuid takistusi, lubas oma kaaslastega lugeda nelja aasta

jooksul 3000 missat juhul, kui Jumal tema üri-
tust abistab, kuid kasustas selle kõrval ka mai-
semaid teid sihile jõudmiseks. Näit. oli ta teada
saanud Guidiccioni omaaegsest viibimisest Par-
mas paavsti generaalvikaarina. Lefèvre ja Lá-
inez olid samuti viimasel ajal Parmas suure eduga
töötanud. Nende mõjustusel astus Parma linna-
valitsus oma esindaja kaudu Roomas inigistide
eest välja ja püüdis Guidiccionit leplikumaks
teha. Viimane vastas, et ta sisuliselt ei olevat
nende vastu midagi öelnud, vaid seisvat põhi-
mõtteliselt uute ordude loomise vastu. Ka mõ-
justas Loyola enda huvides Paul III vallastütart
Donna Costanza Farneset, Siena peapiiskoppi ja
teisi mõjuvõimsaid isikuid. Lõpuks loobus Gui-
diccioni 1540. a. suvel oma opositsioonist tingi-
musel, et asutatava ordu liikmete arv ei tohi olla
üle 60. Nüüd võttis komisjon esitatud kavas
mõned väiksemad muudatused ette ja kiitis selle
ühel häälel heaks. 27. septembril 1540 kinnitas
Paul III bullaga *Regimini militantis ecclesiae*
uue ordu.

Ordu asutajatena loendatakse bullas 10 isi-
kut: Loyola, Lefèvre, Láinez, Le Jay, Broet,
Javier, Salmerón, Rodríguez, Codure ja Boba-
dilla, kes olevat Püha Vaimu õhutusel maailmast
lahkunud, liidu moodustanud ja juba aastaid aga-
rasti töötanud Issanda viinamäel. Edasi järgne-
vad ordu korralduse põhijooned, üldiselt nii-
sugusel kujul, nagu need olid asutajate poolt esi-
tatud. Ordu liikmed moodustavat Jeesuse sõdu-
rite salga, kes ristilipu all võitlevad Jumala eest
ja teenivad ainult Kristust ning tema maapealset
esindajat — paavsti. Eriliseks ordu sihiks on
edustada kristlikku mõtlemist ja elu ning levi-
tada usku jutluste, vaimulikkude harjutuste, õpe-
tuse andmise, pihile võtmise ja teiste selliste

vahendite kaudu. Kolme hariliku mungatöotuse kõrval annavad orduliikmed neljanda töotuse, milles kohustuvad hingeõndsuse edendamise ja usu levitamise alal täitma, ilma mingisuguste viivitusteta või puiklemisteta, kõiki praeguse paavsti ja tema järglaste käske, „saatku nad meid kas türklaste või milliste tahes teiste uskmattute juurde või maadesse, mida kutsutakse Indiaks, või mistahes teiste ketserite ja lahkusulistete juurde“. Ei ordu ega ka tema üksikud liikmed ei pea endale alatist vara või kindlaid tulusid hankima, välja arvatud noorte orduliikmete kasvatamiseks loodud kolleegiumid; viimastes jäetakse nii vaimulik kui ka teaduslik kasvatus tervena ordu enda asjaks. Orduliikmed valivad endale ülema, kes jaotab nende vahel ametid ja ülesanded. Ordu liikmete arv ei tohi ulatuda üle 60. ¹⁾ Nende põhimõtete alusel on ordul, mille paavst võtab oma erilise kaitse alla, õigus välja töötada üksikasjalisem põhikord.

Ordu kinnitamise momendiks oli Loyola oma kaaslastega juba omandanud Itaalias ja isegi väljaspool Itaaliat niivõrd hea nime, et neist mitmed olid saadetud lahendama mõnesuguseid tähtsaid ülesandeid. Näit. oli Javier märtsis 1540 Roomast lahkunud, et siirduda juhtima misjonitööd Ida-Indias, kuhu ta oli määratud paavsti nuntsiuks Portugali asumais; Lefèvre oli siirdunud Saksamaale, et osa võtta luterlaste ja katoliiklaste lepitamiskatseist Wormsis ja Regensburgis; Rodríguez oli saadetud Portugali, mille kuningas Johann oli palunud Loyolat saata temale vaimulikke töömehi, jne. Vahepeal võidetud noorliikmed olid mitmel pool, enamikus Pariisis, õppimas. Märtsis 1540 olid Loyola ja tema 5 kaas-

¹⁾ Juba 1544. a. tühistas Paul III selle kitsenduse.

last, kes parajasti viibisid Roomas, otsustanud, et ordu põhikorra ja teiste tähtsate küsimuste lahendamine jääb Itaalias olevate orduliikmete hoolde. Neil tuligi kinnituse saabumise järel moodustada esimene üldkoosolek ehk (nagu seda hiljemini kutsuti) generaalkongregatsioon, mis peeti Roomas alates 4. märtsist 1541.

Esimeseks tähtsamaks küsimuseks oli ordu ülema (*praepositus generalis*) ehk kindrali valimine. See toimus kirjalikult, kusjuures ka Saksamaal ja Portugalis asuvad ordu liikmed olid saatnud oma hääled. Selle järel, kui mitu päeva oli veedetud palvetamisega ja oli palutud ettevõttele Jumala õnnistust, asuti aprilli alul hääletamisele. Sedelid lasti hääletamiskasti, luskustati see ja avati alles mõne päeva järel, 10. aprillil. Kõik hääled langesid Loyola kasuks, kuna Loyola ise ei hääletanud kellegi poolt konkreetset, vaid andis hääle sellele, kes saab, peale tema enda, kõige rohkem hääli. Nähtavasti ei pidanud ta kohaseks oma häälega kedagi oma kaaslaste hulgast esile tõsta, vaid tahtis neid kõiki hoida enda suhtes ühel tasemel. Kuid viimaste suureks hämmastuseks keeldus ta kõige kindlimal kujul kindrali kohta vastu võtmast. Ta väitis, et ta tundvat endas suuremat kalduvust olla valitsetud, kui ise valitseda, et ta olevat vaevalt suuteline enda üle valitsema, veel vähem siis teiste üle, et ta olevat oma elus kaua käinud kõveraid teid, sageli eksinud ja pattu teinud. Seetõttu palus ta kaaslasi Jumala nimel paluda ja palvetada mõned päevad ja siis katsuda uute valimiste teel leida kohaseim isik.

Uued valimised võetigi 4 päeva järel ette, kuid tagajärg oli täpsalt sama mis esimesel korral. Jälle tahtis Loyola keelduda, hoolimata oma kaaslaste pealekäimisest. Lõpuks ütles Láinez

talle järsult: „Isa, võta amet vastu, mis Jumal Sulle nii selgel kujul peale paneb, või vastasel korral mingi kogu ühing laiali.“ Selle järel muutus Loyola leplikumaks ja lubas küsida oma pihiisa nõu. Ta pihtis tervelt kolme päeva jooksul San Pietro Montorio kloostri oma pihiisale, frantsisklaste paatrite Theodosiusele kõik oma patud ja eksimused alates varaseimast noorusest kuni antud hetkeni, kõneles temale ka oma nõrgast tervisest ja palus lõpuks ta nõu käesolevas küsimuses. Paater leidis, et Jumala tahe olevat avaldunud kahekordses üksmeelses valimises ja seetõttu oleks patt ametist keelduda. Siiski olevat jätkunud Loyola südametunnistusepiinad. Lõpuks tegi paater oma seisukoha Loyola kaastlastele kirjalikult teatavaks. Nüüd andis ta lõpuks järele ja võttis kindraliameti vastu. Kas Loyola silmakirjalikult nii kaua tõrkus, või leidis ta kohase olevat sellise tähtsa küsimuse puhul end harjutada alandlikkuse voores, või oleks ta meelsamini eelistanud kuulekat alistumist käskimisele ja valitsemisele, või ei pidanud ta ennast oma hädise tervise tõttu sobivaks isikuks kindrali vastutusrikkale kohale, selle kohta on raske langetada mingi lõplik otsus. Igatahes hakkas ta võimule pääsemise järel täie energiaga oma ülesandeid täitma, teotsedes raudse tahtejõuga ja kindlustades oma autoriteeti vankumatu ning paindumatu järjekindlusega.

22. aprillil 1541 toimus pühalik töötuseandmine Püha Pauluse kiriku (*S. Paolo fuori le mura*) kabelis. Kõik osavõtjad pihtisid vastastikku, Loyola luges missat, andis selle järel neli ordotöötust ja töötas ustavust ordu põhimäärustele. Teised töötasid üksikult üksteise järel sedasama ja peale selle kuulekust oma kindralile. Loyola jagas kõigile armulauda ja andis igapähele

rahasuudluse. Järgmisel hommikul läks ta kõigepealt kööki keetma ja õpetas siis lapsi itaalia keeles, lastes üht noorliiget oma keelevigu parandada, et sellega kõigile orduliikmeile näidata eeskuju alandlikkuses.

XIV.

Ordu põhikord ja iseloom.

Loyola tõusmisega ordukindraliks on tema õpi- ja rännuaastad jäädavalt möödunud. Siitpeale sulab ta elu täielikult ühte Jesuiitide ordu algusaastate ajalooa. Loyola oli lõpuks leidnud oma õige ülesande, mille teenimisele ta pühendus ennastsalgava andumusega. Seni oli temas domineerinud idealistlik müstik, kes oli kindlasti veendunud oma ekstaatiliste ilmutuste üliloomulikus algupäras ja tõelikkuses. Oma töökaaslastesse oli ta suutnud sisendada temas endas leigitseva sisemise tule ja usulise innustuse. Nüüd, mil tal tuli teotseda suure organisatsiooni juhatajana, hakkasid temas ilmnema otse imeteldavad võimed inimeste tundmise ja valitsemise, tõelistes olukordades orienteerimise ja nendega kohandamise alal. Loyolas esineb samal ajal müstik, kes usub end olevat üleloomulikkude jõudude tööriist, ja elutargalt kombineeriv geniaalne teo-inimene, kes oskab saavutada oma sihte osavate diplomaatiliste malekäikudega. Selline erakordne kombinatsioon aitab seletada tema suuri saavutisi ja edusamme.

Ordu rajamisel seati eesmärgiks kõigepealt katoliku usust võõrdunud rahvamasside kasvatamine ja kirikule tagasivõitmine ristiusu põhitõdede õpetamise ja jutlustamise

teel. Selle peasihi kõrval harrastati ka misjonitööd paganate keskel ja teostati mitmesuguseid teisi ülesandeid. Et ordu liikmete arv oli alul väike, siis piirdusid jesuiidid oma tegevuses eeskätt õhutamise ja organiseerimisega, liikusid väledasti ühest kohast teise ega võtnud endale kohustusi, mis oleks nõudnud kauemat aega paigal püsimist. Kuid sellele sise-misele, positiivsele kiriklikule tegevusele lisandusid varsti teised teotsemisalad, mis hakkasid nõudma endale üha suureneval määral tähelepanu — võitlus ketserite vastu ja sellega seoses kõrgema teoloogilise hariduse andmine oma liikmeile ja üldse koolide loomine. Selle järel kui 1548. a. oli ellu kutsutud esimene jesuiitide kool Messinas, paluti jesuiite alatasa kooliolusid korraldama ja kohtadel oma koole asutama. Samal ajal kerkis Loyolas mõte ordu liikmete hariduslikku ettevalmistust korraldada omade ordu koolide abil, selleks vastavaid kolleegiume rajades. 1550. a. asutatud Rooma kolleegiumile järgnes terve rida teisi, nii et pearõhk ordu tegevuses hakkas kanduma pedagoogilisele alale. Nüüd jäi laiade rahvamasside usuline äratamine ikka enam tagaplaanile, kuna õpetuslik tegevus ühenduses ketserluse vastu võitlemisega kujunes ordu peamiseks tööväljaks.

Käsikäes sellise arenguga toimus ordu põhikorra ja iseloomu kujunemine. Juba esimesel generaalkongregatsioonil tehti Loyolale ülesandeks koostada ordu üksikasjalisemad põhimäärused. Selle ülesande kallal töötas Loyola suure hoole ja andumusega kuni oma surmani. Paul III-le esitatud esialgne kava oli lühike, üldsõnaline ja sisaldas vaid edaspidiste põhimääruste eod. Loyola tutvus hiljemini põhjalikult kõigi mungaordude statuutidega, millest ta mõningad elemendid lae-

nas oma töö jaoks. Juba Benediktlaste ordu oli maailmast põgeneva erakluse asemele eesmärgiks seatud maailma teenimine ennastsalgava tööga; Tsistertslaste ja Prämonstraatide ordu võis Loyola leida tungi maailma elu korraldada ja valitseda, kindlama ordukorralduse ja ühtlasema juhatuse; Frantsisklaste ja Dominiiklaste kerjasmunkade ordudes esines ühtlane ordu tegevuse juhtimine selle kindrali poolt ja paavstluse huvide teenimine. Kasustades neid eeskujusid, hüljates ühed ja süvendades teised põhiideed ja arvestades seejuures ikka ja alati oma aja nõudeid ning olukordi, lõi Loyola kunstipärase konstitutsiooni, mis oma tervikluselt ja sisemiselt loogikalt ületab kõigi endiste ordude põhimäärused. Iga üksiku küsimuse kaalus Loyola põhjalikult läbi, märkis oma juurdluste tulemused paberile üles ja pani nad kõrvale, et mõni aeg hiljemini jälle nende juurde tagasi pöörduda. Kui ta mõnes asjas ei suutnud selgusele jõuda, siis palus ta palvetades Jumalalt abi ja arvas oma nägemustest välja lugeda võivat jumalikke vastuseid oma kahtlustele. Seetõttu pidas ta enda õigustatuks väitma, et ta põhiideed oma ordu korralduseks olevat saanud jumaliku ilmutuse teel.

Kui ordu oli oma ilmet tunduvalt muutnud, revideeris Loyola ka Paul III kinnitamisbulla põhimõtteid mitmes suhtes, millised muutused paavst Julius III kinnitas bullaga 21. juulist 1550. Selles bullas leiduvaile alustele rajas Loyola oma põhimäärused, mis ta samal aastal esitas valmiskirjutatud kujul Rooma kutsutud tähtsamaile orduliikmeile kaalumiseks. See kava kiideti üldjoontes heaks ja järgnevail aastail pandi sellest mõned osad ajutise katsena maksma. Saadud kogemuste põhjal töötas Loyola oma

kava veel kord ümber, kuid ei jõudnud seda lõplikku redaktsiooni surma tõttu enam ellu viia. Peale tema surma kinnitas generaalkongregatsioon põhimäärused Loyola poolt järelejäetud kujul ja need esitati paavstile kinnitamiseks. Paul IV, endine Caraffa, oli olnud Loyolaga vaenu jalal ja suhtus umbusklikult hispaanlaste

Paavst Paul III kinnitab Jesuiitide ordu. (Kõrval Ignatius Loyola koostab ordu põhikirja ja saadab välja esimesed misjonärid).

poolt asutatud orduisse, nimetades teda näit. inkvisitsiooni eest põgenenud Hispaania juutide koondiseks. Ta kinnitas a. 1558 küll põhimäärused, kuid mõningate oluliste muudatustega, näit. määrates, et ordu kindral ei valita mitte ta eluajaks, vaid ainult kolmeks aastaks. Järgmine paavst Pius IV tühistas need muudatused ja sellega pääses Loyola tahe alles mõned aastad pärast ta surma ordu korralduses lõplikult maksvusele. Järelikult oli Jesuiitide ordu

põhikorra kujunemine toimunud aeglaselt ja nõudnud tervelt 20 aastat kuni valmimiseni. Kuid seetõttu oli saavutatud küps tulemus, mis jäi püsima sajandeiks ja mida hiljemini on täiendatud ainult mõningais üksikasjus.

Loyola oli olnud nooreas rüütel ja üles kasvanud XVI sajandi alguse sõjaliste keeriste õhkkonnas. Endise sõdurina tundis ta hästi distsipliini tähtsust ja oskas hinnata subordinatsiooni kui iga laiaulatuselisema inimesorganisatsiooni edukuse paratamatut eeltingimust. Seetõttu suutis ta luua Jesuiitide ordu näol organisatsiooni, mis moodustas sõjatseva usulise entusiasmi kehastuse ja oli hästi kohaldatud võitluseks katoliku kiriku ja paavstluse eluliste huvide eest.

Et ordu liikmeil võimaldada vabalt ja takistamatult teotseda mitmesuguseil elualadel, andis Loyola oma ordule tavalistest mungaordudest tunduvalt erineva kuju. Jesuiitide ordu moodustas preestrite, mitte munkade ühingu. Tema liikmed ei kandnud mungakuube, vaid tavalisi rõivaid, ei taotelnud esijoones individuaalset õndsust, vaid teotsesid maailmas *ad maiorem Dei gloriam* (Jumala au suurendamiseks). Kloostreis esikohal seisvad vagadusharjutused vähendati jesuiitide juures miinimumini või kaotati hoopis. Näit. keelas Loyola oma ordu ühise koorilaulu ära, sest alati reisuvaimis jesuiidid ei pidanud moodustama mingisugust püsivat huvirühma. Paul IV nõudel tuli koorilaul siiski sisse seada, kuid tema surma järel pöörduti endise korra juurde jälle tagasi. Ordusse vastuvõtmist toimetasid jesuiidid hoopis valjemate põhimõtete alusel, kui seda olid teinud teised ordud. Loyola rõhutas, et tema ordu ei pea saama prügikastiks aristokraatlikkude perekondade jätiste jaoks: teised ordud kalastavat vör-

guga, jesuiidid õngega. Vastuvõtu tingimuseks olid kandidaadi hea tervis, kena ja meeldiv välimus, tasakaalukas ja inimestega sobiv iseloom, rutuline mõistus, kindel sihiteadvus ja energia. Püsimatu, jonnaka, liigselt kirkliku või loiu iseloomuga isikuid selles ordus ei sallitud. Kui mõne liikme juures hiljemini ilmnemise sellised iseloomujooned, eemaldati nad viibimata ordust. Väljaheitmise korral ei lubatud enam üheksainsaks ööski jääda ordu ruumidesse. Ühestki ordust ei heidetud liikmeid niivõrd kiiresti välja kui jesuiitide omast. Kõiki raskemaid karistamisi, nagu kartserishoidmist jne., asendas liikme väljaheitmine. Kui keegi Rooma jesuiitidemaja külastaja küsinud kartseri järgi, näidatud temale tänavale viivat ust. Hispaania kuningas Philipp II pärinud kord ühelt jesuiidilt, miks nende ordu püsib noorusvärskena, ja saanud vastuseks: „Seepärast, et ta laseb endale vahetevahel aadrit“. Liiga sageli ei saadud seda vahendit siiski tarvitada, sest tagandatuist kujunesid tavaliselt ordu vihaseimad vaenlased. Siiski eemaldati mõnikord liikmeid üsna väheseil põhjusil — näit. pilkava sõna või arvustava märkuse puhul. Väljaheitmine toimus ordukindrali otsusega; Loyola tähendanud kord, et liikmete vastuvõtu võivat ta jätta teistegi hooleks, kuid väljaheitmisõiguse hoidvat ta kindlasti enda käes.

Teistest ordudest erinesid jesuiidid ka selles, et neil oli ette nähtud väga aeglane tõus keerulisel ja pikal astmestiku redelil. Igapäev võimeldati tõusta vaid sellisele kõrgusele, kui seda nõudsid ordu kui terviku huvid. Kui sisse astuda soovijal leiti olevat nõutavad omadused, siis võeti ta kaheks aastaks noviitsina proovile ja paigutati erilisse probatsioonimajja vastavate ülevalvatajate järelevalve alla. Siin püüti ta ise-

loomu karastada ja teda ordu korruga harjutada. „Ordu on nagu kange vein, mis alles pika proovimise järel hakkab maitsema“, tähendas hiljemini üks ordukindral (Fr. Borgia). Kuulekusele pandi algusest peale suurt rõhku ja nõuti noviitselt, et nad tõrkumatult täidaksid ka ordu alamate ametnikkude ja teenijate käske. Väga valjusid askeetlikke harjutusi noviitse ei sunnitud tegema: liha suretamine ei tohtinud nõrgestada kehalisi jõude ega võtta liiga palju aega. Keha eest hoolitsesid jesuiidid hästi, et see oleks vaimu kuulekas tööriist. Liha suretamist tunustas Loyola oma vanemas eas ainult ajutise abinõuna siis, kui oli vaja õppida enda üle valitsema; hiljemini pidi selle asemele astuma ligimese teenimine. Askees oli tema arvates kange arstim, mida tuli võtta väikeste doosidena. Et koguda jõude Issanda teenimiseks, sõid noored jesuiidid hästi, liikusid palju vabas õhus, mängisid palli jne. Probatsioonimajades maksis viimseni reguleeritud kindel töökord, sest Loyola leidis, et Jumala teenimine nõuab samasugust täpsust kui iga teinegi korralik teenistus. Missa lugemine ei tohtinud kesta üle poole tunni; preestri kõrval seisis teener liivakellaga ja teostas kontrolli, kuna pikema missa puhul määrati iga üleläänud minuti eest trahvi. Noviitsid pidid läbi tegema vaimulikud harjutused, teenima hospidales haigeid, puhastama tube ja tegema teisi madalamaid töid ning käima kerjates palverännakuil.

Kui noviitsid olid korralikult läbi teinud oma prooviaja, viidi nad üle järgmisse astmesse. Need, kelle kalduvuste ja võimete kohta ei olnud jõutud selgusele, moodustasid n. n. ükskõiksete rühma, kelle ülesandeks jäid lihtsamad tööd. Kes ei osutanud suuremaid vaimseid huve, vaid

kaldusid praktilisele tegevusele, viidi ilmlikeks koadjuutoreiks (abilisteks); nad andsid kolm lihtsat mungatöötust ja teotsesid ordus mitmesuguste administratiivsete ülesannete alal, valitsejatena, aednikena, kokkadena jne. Ülejäänud siirdusid kolleegiumidesse, et siin omandada vajaline teoloogiline haridus. Need n. n. skolastikud (*scholastici nostri*) andsid samuti kolm lihtsat mungatöötust ja lubaduse oma stuudiumi lõpetamise järel pühenduda ordus sellisele tegevusele, nagu see neile määratakse. Skolastikud pidid oma õpingute kõrval kuulama ühe missa päevas, palvetama ühe tunni ja käima nädalas üks kord pihil. Rohkem neilt vagaduse harjutusi ei nõutud, sest Loyola leidis, et teadusega tegelemine juhul, kui seda tehakse puhtas püüdes sellega Jumalat teenida, haarab terve inimese ja on seetõttu mitte vähem, vaid enam Jumala meelepärast kui patukahetsuse harjutused. Kolleegiumid pidid kasvatama ordule väsimatult töötavaid, mitmekülgseid ja energilisi teoinimesi, kes suudaksid kaitseda katoliku kiriku ja paavstluse huve kõigi vaimsete relvadega: Loyola armastas sageli rõhutada, et Jesuiitide ordu liikmel peab olema palju silmi. Jesuiitide kooles õpetati vana autoritatiivse skolastika vaimus ega sallitud vaba uurimist. Loyola rõhutas, et ta tahab võidelda igasugu uuenduste vastu — teoloogias, filosoofias, loogikas ja kui võimalik isegi grammatikas. Liigset tungimist dogmaatilistesse peenustesse ja vaidlemist nende üle ei pidanud Loyola jesuiitidele sobivaks, vaid nõudis neilt kindlate, tunnustatud dogmade vastuvaidlematut pooldamist. Suurt rõhku pandi kolleegiumes igasugu praktiliste oskuste omandamisele laste õpetamise, pihi, rahvale jutlustamise, vaimulikkude harjutuste korraldamise ja dispu-

teerimise alal. Eriti nõuti jesuiidilt osavust lõogivalmilt ja rahvapäraselt kaitseda katoliku kiriku põhitõdesid igasugu eksiõpetajate ja ketserite vastu.

Filosoofiakursuse omandamise järel siirdusid skolastikud tavaliselt mõneks ajaks teatavale praktilisele alale ja teotsesid näit. jutlustajatenäna või alamate klasside õpetajatena (n. n. *scholastici formati*). Selle järel alustasid nad õpinguid teoloogia alal erilistes kõrgemais õppeasutistes, kus usuteaduse kõrval õpetati ka araabia jt. idamaisi keeli ning mõnikord ka loodusteadusi. Teoloogiat käsitleti uuendatud tomismi (Aquino Tooma õpetuse) järgi, nii nagu see oli arenenud Hispaanias. Vanad Euroopa ülikoolid olid pikaajalise arengu tulemusena orgaaniliselt kujunenud organisatsioonid laia üliõpilasomavalitsusega ja selge vahe puudumisega õpetaja ja õpilase vahel. Seevastu moodustasid jesuiitide ülikoolid kindlale välisele tahtele alistatud, kunstliku asutise, kus valitses range diktaatorlik kord. Ordukindrali poolt määratud rektor valvas ülikooli ilmliku ja vaimuliku tegevuse järgi; õpetajad allusid temale ja olid kohustatud talle oma tegevuse kohta aru andma.

Kes teoloogilised õpingud olid lõpetanud ja preestriks ordineeritud, need andsid kolm mungatöötust, kuid seekord avalikul ja pidulikul kujul, ja määrati tavaliselt n. n. vaimulikeks koadjuutoriks. Neidki võis ordu tarbekorral nende poolt antud töötustest vabastada ja ära lasta minna. Vaimulikud koadjuutorid moodustasid Jesuiitide ordu arvuka ja tähtsa kihi, kellest võeti kolleegiumide rektorid, misjonärid, jutlustajad, õpetajad, pihiisad ja mitmed teised olulisi ülesandeid teostavad tegelased. Suurem hulk ordu liikmeid ei jõudnud kunagi kaugemale vaimuliku koad-

juutori astmest. Ainult vähesed jõudsid pärast pikka teenimist, mitmesuguste vastutusrikaste ülesannete täitmist ja oma vaadete ning käitumise valju proovimist täisõiguslikkude orduliikmete — n. n. professide — astmeni. Viimased õigupoolest moodustasidki pärisordu ja võtsid osa selle valitsemisest. Nad andsid lisaks kolmele mungatöötusele neljanda töötuse, millega nad andsid enda paavsti käsutusse. Nad arutasid ordu asju generaalkongregatsioonil ja valisid ordukindrali. Professide arv oli võrdlemisi väike: näit. oli neid Loyola surma momendil ainult 35. Selle kõrgema orduliikmete liigi kätte usaldati loomulikult kõige tähtsamad ametid ja ülesanded.

Jesuiitide ordu tegelikuks valitsejaks oli eluajaks valitud ordukindral. Ka kerjusun-kade ordudes samuti kui vaimulikes rüütliordudes leidis kindrali instituut, kuid siin oli tema võim kapiitliga tugevasti piiratud. Seevastu on Jesuiitide ordu kindral selle tõeline ülem ja tema seisund sarnaneb monarhi omaga. Ordu kindral teostab administratsiooni, määrab ametnikud kõigile kohtadele, kutsub kokku generaalkongregatsiooni ja omab sel kaks häält. Tema teostab tööjaotust ordu, viib ordu liikmed ühest astmest teise ja tagandab nad tarbekorral ordust. Oma tegevuse eest kannab ta vastutust ainuüksi paavsti ees. Kuid põhimääruste muutmise ja orduvaranduste võõrandamine võis toimuda ainult generaalkongregatsiooni nõusolekul. Viimane määras ametisse ühe „manitseja“ (admonitori) ning mõned assistendid, kes olid tagandatud, elasid Roomas kindrali juures, valvasid ta tegevuse järele ja võisid teda hoiatada. Kui kindrali ja assistentide vahel tekkis konflikt, lahendas asja generaalkongregatsioon. Ketser-

lusse langemise ja teatavate kõlblate eksimuste korral võidi ordukindralit isegi ametist tagandada.

Ordu jagunes territoriaalselt n. n. provintsideks, mille ülemad, n. n. provintsiaalid, määrati ametisse kindrali poolt. Provintsiaalide käsutuses seisis terve hulk alamaid ametnikke (superiorid, sündikud jt.). Kõik ametnikud andsid reeglipäraselt oma tegevusest aru ja olid kohustatud üksteise järele valvama ja vähemastki tähelepanud eksimusest otsekohe kindralit informeerima. Sellega oli ordu peenusteni läbi viidud selle liikmete vastastikune kontrollimine, mis kujunes pikapeale üldiseks spioneerimis- ja denuntseerimissüsteemiks. Ükski liige ei võinud selles kindel olla, et ordukindral ei oma teateid ta kõige salajasemate ja varjatute sammude suhtes. Selline süsteem takistas siiraste sõprusuhete kujunemist orduliikmete vahel, kuid pakkus kindralile võrratut võimalust kõiki niite oma käes hoida.

Orduliikmete poolt antavate töotuste ulatus ja iseloom on põhimäärustes üksikasjaliselt selgitatud. Suurimaid raskusi tegi vaesuse põhimõtte teostamine, sest tegeliku elu huvid pörkasid siin vanade mungaideaalidega teravasti kokku. Esialgul domineeris püüde täielikule vaesusele. Et ära hoida etteheiteid ahnuses, tuli kõik vaimulikud talitused teha tasuta. See oli heaks propagandavahendiks ja eraldas jesuiite algusest peale vanust ordudest, kes missade ja teiste vaimulikkude toimingute pealt võtsid maksu. Jesuiitide põhimäärustes oli seevastu keelatud hooldamis- ja armastustegude eest tasu või almust küsida.

Kuid skolastikuile oleks õppimise ajal vaesuse põhimõtte järjekindel arvestamine olnud

suureks takistuseks, nagu Loyola seda teadis oma õpiaja kogemuste põhjal. Seetõttu seletati nende suhtes vaesuse tötust nii, et ordukindral ise määrab aja, mil nad seda tötust peavad hakka täitma. Ka oli otstarbekohasem, et orduhoolitses oma liikmete eest nende õpingute kestel, kui et nad seda ise pidid tegema. Selleks anti kolleegiumele luba omandada varandust toetajailt sihtvara näol. Hiljemini määrasid ordu rikkad pooldajad sageli oma testamentides selle kolleegiumele suuri alusvarasid. Et määraste sugulased tavaliselt püüdsid takistada sääraseid kinkimisi, olid jesuiidid agarad testamendi vabaduse eestvõtledjad. Professidelt ja vaimulikelt koadjuutoreilt nõuti seevastu vaesuse tötuse pidamist täie valjusega, sest marsivalmis sõdur ei tohtivat end koormata pakki dega. Need orduliikmed pidid elatuma almustest ega tohtinud nimetada midagi omaks. Iga naela jaoks, mille nad löid oma toa seinale, ja iga pildi jaoks, mis nad soovisid sinna riputada, pidid nad hankima vastava loa oma ülemuselt. Professid pidid tötama, et nad ei nõustu tulevikuski vaesuse kohta käivate määruste muutmisega, või olgu siis, kui neid soovitakse teha valjemaks. Kuid sageli valitsesid just need varandusteta professid kolleegiumide suuri varandusi.

Kasinate põhimõtte puhul on põhimäärustes tähendatud, et selles suhtes tuleb hoida inglipuhust. Jesuiidid valvaku hoolsasti oma „meelte väravate“, eriti silmade, kõrvade ja keele järgi, et endast eemal hoida kõik, mis sobimatu. Ka tulevat taotella vaikimist, kui see on oma kohal, tagasihoidlikkust jutus ja näoilmes, mõõdukust käigus ja viisakust kõigis liigutustes. Paastumise ja teiste kehaliste valjustega ei tule liial-

dada, kuid neid ei tule ka niivõrd vähe raken-
dada, „et jahtub vaimu agarus ja tekivad inim-
likud, madalad kalduvused“. Jesuiitide majades
ei tohi olla ruumi tegevusetusel kui kõigi pahede
emal; tuleb kinni hoida kindlast päevajaotusest.

Kõige teravamal kujul rõhutatakse ordu
põhimäärustes kuulekuse ideed. Ka teised ordud
olid sellele voorusele omistanud suurt tähtsust.
Juba Benedictus Nursiast nõudis, et munk peab
oma ülemuses nägema Kristuse asetäitjat ja
Franciscus Assisist oli nõudnud sellist kuulekust,
otsekui oleks alluv isik ilma oma tahtmuseta laip
(*cadaver*). Kuid Loyola ei leppinud sellega,
vaid püstitas põhimõtte, et alluv isik peab oma
ülemuse seisukoha ka sisemiselt omaks võtma.
Ta eristas kolm kuulekuse astet: 1) väline alis-
tumine ainult teoga, 2) oma tahte alistamine
ülemuse tahtele, 3) oma mõistuse ja otsustamis-
võime alistamine ülemuse omale ja viimase
seisukohaga täielik ühinemine. Oma kirjas
Portugali kolleegiumele rõhutab Loyola: „Üle-
tagu teised ordud meid paastumises ja valvel-
olekus... Mina aga soovin, et need, kes selles
ühingus Jumalat teenivad, välja paistaksid puhta
ja täieliku kuulekusega, siira keeldumisega oma
tahtest ja oma otsustuse mahasalgamisega“.
Põhimäärustes rõhutatakse, et ordu liikmed pea-
vad kõiki neile antavaid käske ja ülesandeid
täitma suurima kiirusega, vaimuliku rõõmu ja
püsivusega, veendes iseennast, et kõik kästu on
õigustatud, ja keeldudes pimeda kuulekusega
igast sellele vastukäivast otsustusest ning arva-
musest. Alam olgu oma ülemuse käes nagu laip,
nagu kepp, nagu vahakuulike, mis laseb end
suruda ja tõmmata igasse vormi: „õige kuulekus
ei oota käsku ega ettepanekut, vaid aimab üle-
muse tahet juba igast märgist, igast viipest“.

Hispaania müstika mõjul nägi Loyola individaalses tahtes üleliigset koormat ja leidis, et inimene võib saavutada õige hingelise rahu alles siis, kui ta tahe on hävitatud ja hing kõigist kirgedest vabanenud. Kuid samal ajal eitas Loyola kvietismi ja maailmast ärapöördumist, nõudes oma ordu liikmeilt aktiivset teotsemist sellesinatses maailmas *ad maiorem Dei gloriam*. Kuulekuse põhimõtte rõhutamisega kindlustas ta vaid ordu sõjalist distsipliini ja tõstis selle lõõgivõimet ning aktsiooniühtlust. Tingimusteta kuulekuse abil lootis ta kergesti jagu saada kõigist heterogeenseist elementidest, mis ordu kiire kasvamise tagajärjel hakkasid sellesse immitsema. Ta ei püüdnud sellega ordu liikmeis hävitada võimeid iseseisvaks mõtlemiseks ja teotsemiseks ega nende käitumist kõigis üksikasjus Roomast tulevate ettekirjutistega reguleerida. Et ordu tegevus arenes väga laialisel alal, siis tuli kindralil piirduda väga üldiste instruksiooniga ja jätta paljud üksikasjad kohapealsete tegelaste otsustada. Niisugustes olukorras aitas kuulekuse põhimõtte ainult kõvendada orduliikmete vastutustunnet ja neid õhutada maksimaalseile jõupingutustele saadud ülesannete teostamisel. Ka kindlustasid põhimäärused alamaile õiguse esineda ülemate ees vastuväidetega. Ainult pidid nad enne palvetades kaaluma asja tähtsust ja ülemuse tahte meeleldi alistuma selgi juhul, kui nende vastuväited jäeti arvestamata.

Nii moodustas Jesuiitide ordu mingi vahelüli ilmikvaimulikkude koondise ja tavalise mungaordu vahel. Jesuiidid omasid mungaordude eesõigusi ja andsid kolm mungatöötust. Kuid nad olid õigupoolest preestrid, regulaarkleerikud, kes teotsesid mitmesuguseil kirikliku

elu aladel ja olid vabastatud mungakohustuste täitmisest. Ordu õiget ilmet iseloomustab kõige paremini professide poolt antav neljas töötus, mis sidus ordu tihedate sidemetega Rooma kuu-ria külge ja tegi tast paavstluse huvide eestvõitleja. Mungaordud olid oma ootamatu võistleja peale alul väga pahased ja Pariisi ülikool, kes seisis vanade traditsioonide eest valvel, mõistis teravalt hukka Jesuiitide ordu korraldust, kus polnud ette nähtud ei paastukohustust, ei vaiki-miskohustust ega klausuuri (kohustust elada kinniselt ja ilma loata mitte kedagi vastu võtta või mitte välja minna). Kuid selline ordu struk-tuur moodustas keskaegse kloostrielu põhimõtete õnneliku kohaldamise uue aja muutunud nõudeile ja lõi jesuiitidest paavsti partisanide sisemiselt ühtlase, võitlustahtelise ning löögivõimsa väe-salga. Jesuiidid kandsid võitluse katoliku kiriku eluhuvide eest dogmaatiliste vaidluste pinnalt ja ideede maailmast pedagoogilisele ja poliitilisele alale. „Praegu ei suuda teadus“, väitis Le-fèvre 1541. a. Pariisis oma üliõpilastele, „palju korda saata ketserlikkude õpetuste vastu. Nüüd ei aita mingisugused muud tõestused kui head teod ja eneseohverdamine kuni elu kaotamiseni“.

XV.

Vaimulikud harjutused.

Väärtusliku paariku ordu põhimäärustele moodustab Loyola poolt esitatud eriline hinge-ravimise meetod, mis leidub tema teoses *Exercitia spiritualia*. See hispaania keeles koostatud ja 1548. a. esmakordselt ladina keeles avaldatud väike raamatukene on katoliku kiriku jõurikka-

maid ja sügavamaid teoseid, kuigi ta lugemisel oma kuivuse, katkendlikkuse ja väliste efektide puudumise tõttu ei suuda avaldada erilist võlu. Kuid ta polegi määratud nauditavaks lektüüriks, vaid meetoodiliseks käsiraamatuks neile, kes korraldavad ja juhatavad süstemaatilist hingeravimistööd. Selliseid teoseid oli katoliku kirikus ilmunud vareminigi. Vist juba Montserrat'is viibimise ajal oli Loyolal võimalus tutvuda Jimenes'e sugulase, Montserrat'i kloostri abti García de Cisneros'e poolt koostatud samalaadilise käsiraamatuga, millelt ta laenas oma tööle pealkirja ja mõningad üksikasjad. Samuti kasustas ta oma teoses Kempis'e Tooma, Saksi Ludolfi ja oma teiste lemmikautorite töid. Üldiselt on Loyola „Vaimulikud harjutused“ siiski ta enda elamuste ja kogemuste tihe, kristalliseerunud produkt. Loyola rasked hingelised võitlused, ta usulised otsingud ja müstilised ekstaasid kajastuvad selle teose igal leheküljel. Ta soovitab teistele vaid sedasama hingelist arenemisteed, mida ta ise oli sammuks, ja kasustab kujutlusi ning pilte oma minevikust — sõdurikogemustest, rännakust Pühale maale jne. Siin avaldub ka see imeteldav inimpsühholoogia tundmine, mille ta oli omandanud alalise, meetoodilise enesevaatluse teel.

„Vaimulikkude harjutuste“ sihiks on teatava aja (tavaliselt 4 nädala) jooksul korraldatud süstemaatilise hingeravi kaudu inimest niikaugemale viia, et ta sisemiselt puhastuks ja karastuks, oma halbade kirgedest ja kalduvustest loobuks ja uut elu alustaks oma hinge päästmiseks ja Jumala teenimiseks. „Inimene on selleks loodud, et ta Jumalat, oma Issandat, kiidab ja austab ja tema teenimise kaudu omandab igavese elu... Kõik muu siin maa peal on loodud inimese jaoks, s. t. selleks, et see teda abistab tema eesmärgi

saavutamisel“. Järelikult pole maine elu mingi omaette eesmärk, vaid ainult vahend üleva, transsendentse eesmärgi taotlemiseks. Vaimulikud harjutused osava õpetaja juhatusel pidid võimaldama lühikese aja jooksul kindla, ratsionaalse kava alusel inimese südant ja taht koolitada teatavas ettemääratud suunas. Õpilane pidi siin enda andma täielikult oma õpetaja käsutusse, et endast võitu saada ja oma elu õigete põhimõtete alusel korraldada. Õpetaja reguleeris täpsate eeskirjadega tema elu harjutuste kestusel, koondas ta mõtted ja kujutlused teatavas kindlas järjekorras teatavate küsimuste ümber, et sel teel temas tekitada sügavaid elamusi, mis avaldaksid otsustavat ja suundamääravat mõju tervele tema edaspidisele elukäigule. See meetod taotles teatava väärtustekompleksi sisendamist inimesse süstemaatilisel kujul ja võimalikult soodsais tingimustes, kõigi teiste takistavate ja häirivate mõjude eemaldamise kaudu. Õpilane pidi siin kristlikud põhiõpetused sisemiselt läbi elama lühikese aja jooksul, süvendatud ja koondatud kujul. Nii pidi vana Aadam surema ja uus inimene, uue elukäsitusega ja karastatud tahtega, ellu ärkama.

Vahendid, mida sellise hingeravi puhul kasustati, polnud uued, vaid jäljendasid mungaelu traditsioonilisi enesekasvatusmeetodeid. Palvetamine, südametunnistuse uurimine, oma „südamete ja neerude“ läbikatsumine, vaimulikkude asjade vaatlemine, Jumala ja inimelu üle juurdlemine seisid Loyolal samuti esikohal kui omal ajal Franciscus'el Assisist, Bernhardil Clairvaux'st ja teistel katoliikliku vagaduse tähtsaimail esindajail. Ka vaatluste ja harjutuste aines oli sama — Jumala olu, Kristuse ja inimese enda elu ja saatus. Ainult rakendas Loyola vanu võt-

teid ja aineid uutes kombinatsioones ja taotles uusi, elulähedasemaid sihte. „Ma võin Jumalat igal ajal leida, kui ma seda ainult tahan“, olevat Loyola kord öelnud ühele ordukaaslasele, „seejuures on ainult vaja hoolsat püüdmist ja loomulikkude võimete otstarbekohast rakendamist. Nagu keha võib harjutada astumisega, käimisega ja jooksmisega, nii on võimalik viia harjutuse teel tahe sellisesse seisundisse, et ta leiab jumaliku tahte.“ Harilikult vaatlevat inimene oma elu vale perspektiivis ja teotsevat seetõttu täiesti ekslikul ja õnnetul viisil. Kuid vastava hingearavi kaudu on inimesel võimalik jõuda hoopis kõrgemaile sihtidele suunatud mõtlemis- ja teotsemisviisi juurde. See ravi toimub hinges pesitsevate halbade kirgede väljajuurimise ja hinge positiivsete jõudude arendamise, karastamise teel.

Selleks tuleb harjutuste-eseme hing viia kõigepealt sellisesse seisundisse, kus ta tajub kergemini patuelu pahesid ja Jumala teenimise õilsust. Õpilane tuleb harjutuste ajaks võimalikult eraldada välisest maailmast. Toas, kus ta andub endavaatlusele, ei tohi olla liiga heledat valgust. Tuleb uurida, milline kehaline seisang on igakord vagadeks vaatlusteks kõige kohasem — kas pikali maas lamamine, või põlvitamine, või istumine. Õpilane peab saavutama täieliku sise- mise rahu ja võime koondada oma mõtted õpetaja käsul teatavaile kindlaile küsimustele. Õpetaja peab õpilast nii juhatama, et see ise satub teatavaile mõtteile ja teeb neist ise vajalised järeldused. Inimene tuleb viia tema enda loomulikkude võimete ja tunnete kaudu uue kõrgema elu-eesmärgi tunnetamisele. Harjutused olgu seepärast kohandatud vastava isiku hingeliste omadustega ja arvestagu tema mõistuse, tunde ning tahte omapäraseid jooni.

Esimese harjutustenädala peateemaks on vastikuse äratamine patuse elu vastu. Õpilane peab terve oma möödunud elu üle vaatama ja otsusele jõudma, kuivõrd halvasti ja paheliselt ta on veetnud oma päevad. Tal peab tekkima elav patususetunne ja kahetsus halvasti veedetud ja kurja teenimisele raisatud elu pärast. Kui ta selle astmeni jõudnud, peab õpetaja võtma käsitlemisele karistuse probleemi ja tekitama temas võimalikult elava käsituse põrgu koledustest. Tuleb kasustada ja tööle rakendada kõik õpilase 5 meelt, et põrgu tõuseks täies julmuses ja jäleduses õpilase teadvusse. Õpilane nähku omade silmadega patuste vintsklemist lõõmavas väävlimeres, kuulgu nende südantlõhestavat ulumist ja jõledat jumalateotust, haistku väävli lõhna, tundku suus selle mõru maiku jne. Kõik vastikuse, hirmu ja koleduse kujutlused tuleb tööle rakendada, sest õpilase hinge on vaja põhjalikult vapustada ja temasse sisendada hirmu oma tulevase saatuse eest. „Harjutatav peab üle elama intensiivsed tunded nende karistuste puhul, mida hukkamõistetud kannatavad, et juhul, kui Jumala-armastus temas kunagi peaks kustuma, vähemalt hirm karistuse eest teda hoiaks patust tagasi“.

Teisel harjutuste nädalal tuleb niiviisi vapustatud hing viia Kristuse juurde ja näidata viimases ainsat pääsu teda ootavast jubedast saatusest. Kuigi inimene on oma patutegudega ära teeninud kõige hirmsamad põrgupiinad, on jumalik arm valmis teda Kristuse vahendamisel päästma, kui inimene ainult seda ise tahab. Teiste katoliiklikkude usumeeste juures esineb Kristus tavaliselt taevastes kõrgustes istuva valitsejana, kelle poole patune inimene vaevalt julgeb üles vaadata. Loyola käsitus Kristusest on

sellest hoopis erinev. Ta näitab Kristust võitleva kuningana, kes pingutab oma jõude, et kaitseada oma riiki kavala ja tigeda vaenlase vastu. Suur võitlus on käimas Kristuse ja kuradi vahel; mõlemad otsivad endale abiliisi inimeste keskelt. Ühel pool asub Lutsifer Paabeli legendikul, istudes tulest ja suitsust ümbritsetud troonil ja meelitades inimesi enda juurde rikkuse, kuulsuse, au ja teiste maiste vahenditega. Teisel pool asub Kristus Jeruusalemma läheduses, kusagil madalas paigas, kaunis ja armastusvääriline. Ka tema kutsub oma pooldajaid enda ümber koguma; kuid tasuks pakub ta vaid vaesust, rasket elu ja igasugu alandusi, samasuguseid, mis ta ise üle elas oma maisel teekonnal. Et Kristusega võimalikult sarnaneda, valigu tema järeleikäijad vaesuse ja viletsuse enda osaks isegi sel juhul, kui see Jumala au suurendamiseks pole otseselt tarvilik. Siin apelleerigu õpetaja õpilase heroismile ja autundele ning esitagu selgel kujul küsimus: kas tahab ta jääda ükskõiksuses hääbuma samal ajal, kui Kristus läheb lahingusse oma vihasema vaenlase vastu, kas tahab ta paraadivormis ilutseda tagalas ajal, mil taevane kuningas elab üle raskeid hetki võitluses, mustununa püssirohusuitsus, kaetud tolmuga ja veriste haavadega. Loomulikult ei saa õpilane enam jääda ükskõikseks, vaid liitub kindlasti ja lõplikult Kristuse sõdurite jõuguga.

See episood kahest lipkonnast, mille vahel igaihel tuleb valida, moodustab vaimulikkude harjutuste haripunkti. Kui õpilane on oma otsuse langetanud Kristuse kasuks, siis tuleb teda järgneval kahel nädalal Kristusele veelgi lähemale viia. Loyola ei nõua, et igaiüks teeniks Kristust ühel ja selsamal viisil, vaid tunnustab kutsete mitmekesisust ja jätab igaihele suure

vabaduse oma kutsevalikul. Igaüks valigu vastavalt oma võimeile ja kalduvustele see tee, mil käies ta loodab Kristust kõige paremini teenida. Et seda teha, on vaja Kristusele võimalikult läheneda, tema elu ja kannatusi üksikasjaliselt vaadelda. Kolmandal nädalal tuleb Kristuse kannatused vaimselt üle elada, tajudes neid samuti võimalikult kõigi meeltega, kuna neljandal nädalal tuleb vaadelda ülestõusnud Kristust tema aus ja vägevuses. Säärased vaatlused peavad kinnitama teisel nädalal tehtud heroilist otsust ja õpilast harjutama uues elukäsituses. Neil nädalail karastub õpilase iseloom ja ta hakkab pidama oma otsust endastmõistetavaks ning loomulikuks teeks, mis ta viib isiklikule õndsusele ja Jumala armu saavutamisele. Ühes sellega peatutakse lõpuks ka Jumala enda olu selgitamisel ja näidatakse, kuidas ta lakkamatult hoolitseb inimeste eest ja oma headuses igäüht neist kaitseb ning juhib.

Nelja nädala möödumisel astus nende harjutuste tulest läbi käinud õpilane hoopis uue inimesena ellu. Ta terve isiksus oli saanud rea haruldasi elamusi, mis jätsid ta hingesse kustumatud jäljed. Ta oli õppinud oma hingeliste võimete üle valitsema, oma kujutlusi juhtima, taltsutama, maha suruma ja arendama oma tahte kohaselt. Ta oli karastanud oma tahet, kuid samal ajal alistanud selle mingile kõrgemale tahetele, kes siitpeale pidi alistama oma ülevaile eesmärkidele terve ta elu ja tegevuse. Puhastunud isiksus ei pööranud sellise hingeravi järel maailmale selja, et taotella oma hingeõndsust kloostrikongi rahu, vaid astus aktiivse võitlejana Kristuse sõdurite ridadesse. Õigusega tähendasid selle teose esimesed väljaandjad eesõnas: „See töö pole määratud neile, kes seda

tahavad lugeda, vaid neile, kes tahavad teotseda". Mitte passiivne alistumine kõigile viletsustele ei järgne vaimulikkude harjutuste hingeravist, vaid aktiivne ja energiline töötamine Jumala au suurendamiseks.

Selle väikese töökese mõjuga ei suuda katooliklikus vagaduskirjanduses võistelda ükski teine teos. Jesuiidid nägid Loyola „Vaimulikes harjutustes“ oma ordu võimsaimat vaimset relva ja hankisid selles käsitletud hingeravi meetodite abil endile üha suuremal määral pooldajaid. Ka humanistlikes ringides, kes olid jäänud katoliku kirikule truuks, leidis Loyola teos oma afektide taltsutamise kunstiga heakskiitvat pooldamist. Selles sisalduvat peent psühholoogilist vaistu on imeteldud isegi nüüdisaegsete psühholoogide poolt. Katoliku kiriku usulises praktikas on sajandite kestusel rakendatud ja rakendatakse veel praegugi edukalt Loyola süstemaatilise hingeravi võtteid.

XVI.

Loyola ordukindralina.

Jesuiitide ordu korraldus erineb niivõrd tunduvalt teiste ordude omast, et mitmed usklikud katoliiklased on seda pidanud enam jumaliku inspiratsiooni kui inim-mõistuse tulemuseks. Tõeliselt kajastub ordu põhimäärustes siiski vaid Loyola isik tema elamuste ja kogemustega, isik, keda on nimetatud Hispaania kuldse sajandi vaimu parimaks kehastuseks. Ordu põhimäärused ei valminud mingi äkki sähvatanud geniaalse mõttesädeme saadusena, vaid olid aastakümnete-pikkuse visa mõtletegevuse produkt. Samuti kui

Loyola mõnda lihtsat kirja oma alluvale ametnikule viilis ja ümber kirjutas tundide kaupa, kaalutles ja juurdles ta ordu korralduse põhiküsimuste kallal rea pikki aastaid. Alatise viilimise, proovimise, katsetamise ja parandamisega suutis ta lõpuks anda enda loodud asutisele imesteldavalt hästi oma eesmärgile kohaldatud kuju.

Loyola elu tema viimasel 15 aastal sulab täielikult ühte tema tegevusega Jesuiitide ordu kindralina. Ta alistas oma isiklikud tunded ja püüded eranditult sellele suurele ülesandele, mille teenimisele ta oli nüüd pühendunud. Mida suuremaks kasvas ordu tegevus, mida laiem ja tihedama võrguna ordu levis kõigis maailmaosis¹⁾, seda suuremal määral kadus ta kindrali individuaalne pale tema ametlikkude toimingute ja korraldava teotsemise taha. Metoodilise enesekontrollimise ja oma hingeliigutuste lakkamatu uurimise ning vaatlemise tagajärjel oli Loyola oma isiksust tundma õppinud kõigis selle varjatumais ja salajasemais avaldusis. Erakordsest enesetundmisest johtus ta erakordne enesevalitsemine, mida imetlesid kõik ta tuttavad ja töökaaslased. Ta oli oma mina nii hästi distsiplineerinud, et see alistas vastupanematult igale tema tahteavaldusele, nagu hästi õpetatud ratsahobune mõistab täita oma isanda vähimatki viibet. Hoolimata oma nõrgast tervisest, sagedastest kõhukrampidest ja sapikivivaludest oli ta sooritanud pikki, vaevalisi jalamatku ja merereise, vaevanud oma keha paastumise ja piitsutamise ja töötanud raugematu visadusega ning püsivusega. Ei väline viletsus, ei ülekohtused tagakiusamised, ei ebaõnnestumised oma esimeste õpilastega ega üli-

¹⁾ Vrd. käesoleva teose kaanel esinevat pilti, mis kujutab ordu levimisala a. 1640.

kooli õpingutega seotud raskused ei olnud suutnud murda ta tahet ega isegi kuigi palju häirida ta hingelist rahu. Ta valitses niivõrd hästi oma tunnete, väljenduste ja miimika üle, et ta alati esines vastavalt olukorrale — kord alandliku väarikusega, kord rõhutatud veendumusega, kord lihtsa ja südamliku sõbralikkusega, kord kirgliku pahameelega ja halastamatu karmusega, igatahes ikka nii, nagu seda asjaolud nõudsid. Need omadused olid temale kui ordukindralile suureks hõlbustuseks kõigi keeruliste ja vastutusrikaste ülesannete lahendamisel. Ta suhtus kõigisse orduliikmetesse ühesuguse isaliku sõbralikkusega ega harrastanud ühtede väljatõstmist teiste arvel. Kui ta seda vajaliseks pidas, kohtles ta samal ajal isegi kõige teenekamaid orduliikmeid suure valjusega. Seda sai muuseas kord ka tema parem käsi ning järglane kindrali kohal, Láinez, teraval kujul tunda.

Aastate jooksul muutus igapäevase jooksva tööga ülekoormatud ja raskete kehaliste valude all kannatava Loyola iseloom üha kinnisemaks. Ta töötas koos oma sekretäri Polancoga ja puutus söögitundidel kokku mõningate vanemate orduliikmetega. Kuid neidki pühendas ta asjadesse vaid niipalju, kui see oli otseselt tarvilik. Ta tööpäev oli, samuti kui teiste orduliikmete oma, täpsalt reguleeritud ja töö kestis varaseist hommikutundidest hilise õhtuni; unele pühendas ta väga vähe aega — tavaliselt mitte üle nelja tunni. Tähtsate ja oluliste küsimuste lahendamise kõrval segas ta end ka kõige tühisemasse üksikasjadesse — määras isiklikult kindlaks orduliikmete rõivaste kuju, krae kõrguse, vöö laiuse, öömütside ja linade koha voodis, toakingade, luua ja öönõu koha, toiduvalmistamise viisid, köögikorra (viimases oli isegi täpsalt fik-

seeritud, millal ja kuidas tuleb keetmisel toidule soola juurde lisada) jne. Suurt tähtsust omistas ta puhtusele ja vaatas tubade ülevaatusel isiklikult kõik nurgad ning voodialused läbi. Kõigis tubades seadis ta sisse süljekausid, mis oli tol ajal Itaalias haruldane asi. Kõik ülesanded pidi jesuiitide majades lahendatama viibimata, kiiresti ja täpsalt. Kui Loyola kaaslased kord, tema haiglast olekut arvestades, nõu andnud vihma pärast ühe reisu edasi lükata, tähendanud ta: „40 aasta jooksul pole ma ühtki asja edasi lükanud ja nüüd peaks see väike vihm mind takistama“.

Suurt tähelepanu pühendas Loyola oma orduliikmete eriliste kalduvuste ja võimete tundmaõppimiseks. Ordus oli teostatud viimsete konsekventsideni arendatud tööjaotus vastavalt orduliikmete iseloomule, huvidele ja individuaalseile omadustele. Seetõttu omas erilist tähtsust õigete inimeste leidmine iga ülesande jaoks. Võimalikke kandidaate ametikohtadele uuris Loyola teiste orduliikmete kaasabil enne põhjalikult, pidas siis küsimuse üle oma assistentidega nõu ja määras lõpuks kõige sobivama kandidaadi ametisse. Ainult harukorral laskis ta kohtadel mõningaid kohalikke ülemaid endile abijõude ise valida. Ka asus ta seisukohal, et jesuiidid võisid kuuluda kiriklikku hierarhiasse ainult ordu kaudu. Ta rõhutas, et ordu liikmeil ei tohi olla mingit isiklikku auahnust, mingsuguseid erihuve. Seetõttu keelas ta neile kõige kindlamal kujul ära vastu võtta piiskoppide, kardinalide ja teiste kiriklikkude aukandjate kohti. Kui Saksa kuningas Ferdinand pakkus Bobadilale Triesti piiskopkonda, tuli küsimus ordu põhimõttelisele kaalumisele ja otsustati eitavalt. Leiti, et ordu jõud peab seisma töotuste täpsas täitmises ja ordu esialgse vaimu säilitamises:

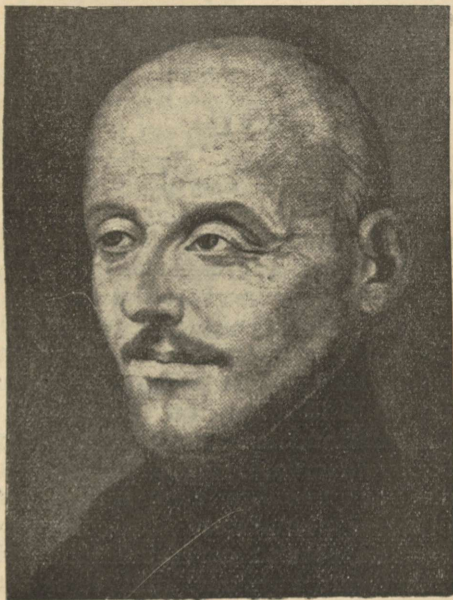
halvim orduvaenlane ei võiks leida kohasemat korrupsioonivahendit kui piiskopikohtade pakumine ordu liikmeile. Ka jesuiitide kindral ei pea taotlema paavsti kohta, vaid peab seisma paavsti kõrval tema abimehena ja lähema nõuandjana, olles oma ordu kaudu sama tugev kui kõik kardinalid kokku. Selleski suhtes erines Jesuiitide ordu mungaordudest, kes olid andnud endi hulgast suure arvu piiskoppe, kardinale ja paavste. Kuid just oma iseseisvuse ja kindla sisemise ühtluse tõttu saavutas ta katoliku kiriku süsteemis tähtsama koha kui senised ordud. Et jesuiidid preestreina erinesid tunduvalt tavalisest munkadest ja oma ühtlase organisatsiooniga vaid nõrgalt sõltusid teistest kiriklikest võimudest, ei õnnestunud katoliku kirikul neid nii kergesti endaga assimileerida. Nende iseseisvat positsiooni suutis vaid vähesel määral varjata see rõhutatud alandlikkus kiriklike võimude vastu, milles Loyola oli meister.

Oma hoogsalt kasvava asutise tegevust juhatas Loyola suurelt osalt kirjaliku läbikäimise kaudu, mis ordus oli arendatud paremini kui XVI sajandi diplomaatide juures. Kõik vastutavail kohtadel asuvad ordu ametnikud pidid oma tegevusest informeerima kindralit selgelt ja täpsalt koostatud, asjalikkude aruannete kaudu. Oma kirju koostas Loyola suurima tähelepanu ja hoolega, kaaludes iga väljendit, et saavutada soovitatav mulje. Ta kirjutas alul mustandi ja parandas seda mitmel korral, enne kui see ümber kirjutati. Mõnikord olid kirjad ka avaldamiseks määratud; siis oli peakirjale sageli juurde lisatud salajane kaaskiri, kus selles antud käske vajaliselt muudeti. Itaaliast ja Sitsiiliast pidid ordu ametnikud talle kirjutama üks kord nädalas, kaugemaist kohtadest üks kord kuus. Amet-

likkude aruannete kõrval laskis ta ordu liikmeid endale saata ülevaateid nende elu kohta, et tutvuda nende endise eluga, nende vaadete ja võimetega. Kirjavahetuse pidamisel kasustas Loyola oma sekretäri Polanco abi, kes oli päritolult ristitud Hispaania juut ja oli ennemini teeninud paavsti sekretäride kolleegiumis. Loyola kohtles teda rõhutatud karmusega ja nõudis temalt kõigepealt, et ta hoiaks temale usaldatud saladusi. Orduliikmeilt saadud aruannete kaudu omas Loyola täpsat pilti asjade tõelisest seisundist igal alal. Kui ta otsused ja instruksioonid olid tavaliselt kaalukad ja õiged, siis olenes see tema praktilise taibu ja hea inimestetundmise kõrval suurel määral ka asjaolust, et need olid tehtud üksikasjalise andmestiku alusel ja kaine kaalumise põhjal.

Loyola viimased eluaastad olid väliselt õieti rahutud ja häirivad. 1555. a. oli paavstiroonile tõusnud ta vana vastane, Caraffa, Paul IV nime all. Teade tema valimisest olevat vapustanud Loyolat nii, et tal (tema oma sõnade järgi) kõik kondid olevat kehas värisenud. Uus paavst suhtus jesuiitidesse ilmse umbusklikkusega ja alustas sõda Hispaaniaga, mille kestusel Loyola ja teised orduusse kuuluvad hispaanlased olid sageli raskes seisundis. Asi läks isegi niikaugemale, et paavst laskis jesuiitide majad läbi otsida, kahtlustades neid relvade varjamises. Üleelatud raskused vapustasid Loyola hädist tervist, mida sapikivivalud olid kauaste aastate jooksul nõrgestanud. Suvel 1556 oli ta jälle pikemat aega haige, kuid arstid ei osanud aimata mingit hädaohtu. Juuli lõpul näis ta tervis isegi veidi paranevat. 30. juuli õhtul sõi Loyola hea isuga ja ajas tavalise kombe järgi mõne paatriga juttu. Kuid varsti selle järel laskis ta Polanco kutsuda

ja käskis teda otsekohe paavsti juurde rutata, et endale paluda selle õnnistust. Polanco ei uskunud, et asi tõsine, ja palus luba seda käiku järgneva hommikuni edasi lükata, sest Hispaania post pidi varsti minema ja terve rida tähtsaid

Ignatius Loyola (Sanchez de Coello maal surnumaski järgi).

kirju oli veel lõpetada. Loyola sai aru sekretäri muredest ja tähendas alandliku resignatsiooniga: „Mulle meeldiks rohkem, kui see asi juba täna õiendataks, mida varem, seda parem. Kuid tehke siiski, mis te kohasemaks peate“. Polanco kutsus arstid kohale, kes kinnitasid, et midagi erilist ei

olevat karta. Seetõttu eelistas ta asuda kirjade lõpetamisele. Öösel halvenes äkki haige seisund ja Polanco läks nüüd Vatikani poole teele. Kuid oli juba hilja: kell kaks öösi vastu 31. juulit 1556 lahkus Loyola vaikselt kahe orduvenna juuresolekul, ilma et ta oleks jõudnud saada paavsti õnnistust ja viimset õlitamist.

XVII.

Ordu tegevus Loyola eluajal.

Esimene ülesanne, millele jesuiidid ordu rajamise järel andusid suure agarusega, oli laiade rahvamasside kinnitamine katoliku usu põhiõpetustes, eeskätt jutluste pidamise teel. Sel alal omandasid nad varsti sellise kuulsuse, et Itaalia linnad kutsusid neid võidu jutlustama, kusjuures eriti hinnatud olid Salmerón ja Láinez. Oma jutlustes ei tohtinud jesuiit riivata kiriku pahe- sid, sest Loyola arvates toovat neist avalikult kõnelemine rohkem kahju kui kasu, ega laskuda dogmaatilistesse peenustesse. Ta pidi katoliku kiriku õpetuste peasisu oma kuulajaile esitama lihtsalt, rahulikult, kujukalt, kuid liigse retoorika, ülistades vourusi ja hoiatades patu ning pahede eest. Jesuiidid ei piirdunud seejuures teatavate tähtaegadega, vaid jutlustasid aasta läbi. Kord olevat Loyola Roomas 40 päeva järgemööda jutlust pidanud.

Oma tegevuses püüdsid jesuiidid kohastuda nende kihtide psühholoogiaga, kellega neil oli igal antud juhul tegu: nad olid (nagu nende kohta tähendatud) lastega lapsed, meestega täisealised, talupoegadega põlluharijad, sõduritega

sõjamehed, madrustega meremehed ja valasid kurbadega pisaraid. Seetõttu ei püüdnudki nad hävitada lihtrahva seas keskaegse vulgaarse usukäsituse pärimusi, vaid arendasid neid agarasti edasi ja töid nad uuesti au sisse. Nii õhutasid nad Neitsi Maarja kultust, pühakute kummardamist ja uute pühameeste kanoniseerimist, võitlesid epideemiatega vastu pühitsetud veega ja ajasid inimestest kurje vaimusid välja. Alamatele rahvakihtidele hariduse andmist pidasid nad ülearuks, sest poolik haridus tekitab ainult liigseid nõudlusi ja kõrkust: „majateenijad ei pea oskama lugeda; ilma kindrali loata ei tohi neile keegi õpetada lugemist ja kirjutamist: lihtinimesele on küllalt, kui ta teenib meie Issandat Jeesust Kristust pühas lihtsameelsuses ja alandlikkuses“.

Ka kristlikule hoolekandetööle omistasid jesuiidid tähelepanu, hoolitsedes vaeste, orbude ja teiste ühiskondlikult mahajäetute eest. Loyola kavatses ka Roomas teostada sellist vaestehoolekannet, nagu ta Azpeitias oli maksma pannud, kuid kohalikkude aadlike vastuseisu tagajärjel ettevõtte nurjus. Eriti agarasti võitles Loyola prostitutsiooni vastu, mis suguhaiguste levimise tõttu oli muutunud raskeks sotsiaalseks paheks. Ta alustas aktsiooni langenud tüdrukute ja naiste päästmiseks ja rajas nende jaoks erilise varjupaiga, n. n. Marta-majakese (*Casa di Santa Marta*). Siia koondas ta kahetsevaid lõbutüdrukuid ja meeste poolt äratõugatud naisi, kelle heaks ta laskis ordu liikmeil almuseid korjata. Et ta sellele ettevõttele leidis Itaalia seltskonnas heatahtlikke toetajaid, võis ta oma parandusmajas üle sajale isikule varjupaika anda.

Loyola oli esimesi austajaid leidnud naiste ringkonnast, nagu see vagade meeste puhul täva-

line nähtus. Kuid nüüd ei soovinud ta, et Jesuiitide ordu kui aktiivsust taotlev võitlusorganisatsioon, milles vajati rahulikku käitumist ja hingelist tasakaalu, oleks laiendanud oma tegevust ka naistele. Ta lubas ordu liikmeile läbi käia ainult kõrgest soost daamidega, kellest ordu võiks kasu saada, ja neid külastada, kuid mitte üle kahe korra nädalas. Isabella Roser'i ring oli vaimustusega jälginud Loyola tegevust Itaalias. 1545. a. ilmus Roser mõne teise daamiga Rooma, kinkis jesuiitide professidemajale suure rahasumma ja avaldas soovi asutada naisjesuiitide ühingu. Paavst Paul III käsul pidi Loyola nad orduisse vastu võtma kolme mungatöötuse alusel ja Roser hakkas Marta-majakese eest hoolt kandma. Kuid ta oli oma kaaslannadega Loyolale suureks tülik: kolm naist andnud kolme päeva jooksul viimasele rohkem tööd kui terve ordu ühe kuu jooksul. Loyola pöördus paavsti poole kaebusega, seletades, et naised ainult segavad jesuiitide tähtsat tööd kiriku heaks. Nüüd vabastas Paul III jesuiidid kohustusest naisi orduisse vastu võtta ja nende hingi hooldada. Loyola kirjutas Isabella Roser'ile kirja, keeldudes teda hoidmast kui vaimulikku tüdruku sõnakuulmises ja lubades temale siitpeale vaadata kui heale, armastavale emale, kelleks ta tõepoolest juba kaua olevat olnud. Nüüd ärkas Loyola austajannas hispaanlanna uhkus. Ta nõudis Loyolalt annetatud summat tagasi ja alustas selleks isegi kohtuprotsessi, mis nurjus. Haavunult pöördus ta kodumaale, kus astus frantsisklaste kloostri. Hiljemini leppis ta Loyolaga siiski ära. Säärased kogemused tegid Loyola väga ettevaatlikuks naiste suhtes: ta hakkas pidama nendega läbikäimist ülearuseks, sest sellest ei tulevat muud kui tuld või vingu. Terved naiskloostrid

palusid end ordu liikmeks võtta, kuid Loyola lükkas kõik palved kindlalt tagasi.

Aja jooksul tõusis võitlus protestantismi vastu ordu tegevuses ikka enam esikohale. Seejärest tuli otsida uusi taktikalisi võtteid ja tõrjuda mitmed seni harrastatud alad tagaplaanile. Kui Kölni jesuiidid agarasti andusid rahvalikule sisemisjonile linna ümbruskonnas, mõistis Loyola niisuguse üliagaruse hukka: ei olevat otstarbekohane väikesi saavutisi taga ajada ja seejuures suured eesmärgid silmist lasta. Need suured eesmärgid seisid ilmlikkude ja vaimulikkude võimukandjate poolehoiu omandamises ja nende õhutamises üha ägedamale võitlusele kõigi katoliku kiriku vastaste vastu. Selleks tuli pääseda ühiskonna tippudele lähemale ja saada nende usalduse osaliseks. Siin oli parimaks tööalaks pihtimine: selle maailma vägevate pihhiisadena võisid jesuiidid saada paljude saladuste jälile ja mõjustada soovitavas suunas oma hoolealuste meeli. Et Jesuiitide ordu algusest peale pandi suurt rõhku oma liikmete välimusele ja heale seltskondlikule kasvatusesele, ei olnud neil raske kohmakaid ja röpaseid kerjasmunki pihhiisa kohtadelt kõrvale tõrjuda, seda enam, et nad oma ametis osutasid erakordset pehmust inimlikkude nõrkuste suhtes.

Pihhiisade jaoks koostatud käsiraamatus (n. n. *Directorium*) nõutakse neilt kohastumist oma hoolealuste soo, seisuse, ühiskondliku seisukoha ja iseloomuga. Haritud isikult tuleb nõuda täpsat endavaatlemist, harimatute puhul võib leppida juba Meie Isa palvega; ühega tuleb kõnelda ristilöödud Kristuse kannatustest, teisega ülestõusnud Kristuse triumfist. Pihhiisa tarvitagu tarbekorral karme sõnu, kuid jutu lõpp olgu pehme: ei tule ühtki ära saata sellises

meeleolus, et tal kaoks tahe tagasi tulla. Patus-
teks tuleb kindlasti pidada vaid selliseid toi-
minguid, mille tegemisel esines teadlik tahe pa-
tustada. Neid instruksioone edasi arendades
sattusid jesuiitide teoreetikud hiljemini väga
kallakule tasapinnale ja madaldasid lubamatul
määral ühiskondliku moraali keskmist taset. Ju-
hitud püüdest, kõigi vahenditega Jumala au suu-
rendada, omistas Loyola praktilise võitluseinime-
sena vähe tähtsust võitluses tarvitataivate vahen-
dite iseloomule. Temale järgnenud ordukindra-
lid jätkasid sedasama suunda. Seepärast võidigi
hiljemini jesuiitidele teatava õigusega ette heita,
nagu asuksid nad seisukohal, et eesmärk pühit-
seb kõik abinõud. Pihisade kaudu võisid
jesuiidid konfessionaalsel ajastul õieti laias ula-
tuses mõjustada rahvusvahelist poliitikat. Eita-
des teoreetiliselt endi liikmete osavõttu poliiti-
lisest tgevusest, kujunes Jesuiitide ordu peagi
esijoones poliitiliseks võitlusorganisatsiooniks,
kes etendas määratut, sageli juhtivat osa vastu-
puhastuse ajastu kirglikes heitluses.

Haritud rahvaklasside poolehoiu võitmiseks
hakkasid jesuiidid oma kolleegiumesse tulevaste
jesuiitide kõrval võtma teisigi õpilasi, kellele
andsid maksuta haridust. Peagi tõusid nende
kolleegiumid oma aja parimate õppeasutiste
hulka. Humanismil ei õnnestunud rajada elu
terves ulatuses ilmliku vaimukultuuri alustele
ega kõrvale tõrjuda keskaegseid kristlikke tra-
ditsioone. Kuid samal ajal olid humanistid vii-
nud ilmliku kultuuri sellisele kõrgele tasemele,
et selle väärtusi oleks kirikul olnud võimatu
täies ulatuses hüljata. Oli vaja leida teatavat
sünteesi humanistliku ja katoliikliku haridus-
ideaali vahel. Selle saavutasidki jesuiidid oma
pedagoogilises tegevuses, ühendades humanist-

liku kultuuri välised saavutised keskaegse katolitsismi dogmaatilise vaimuga. Nad asetasiid klassiliste autorite lugemise oma kooles tähtsale kohale, nõudsiid ladina keele täielikku omandamist, rõhutasid tugevasti hariduse formaalseid külgi ja hindasid vormi ning välist oskust kõrgemini kui sisu. Humanismi formaalsed õppeviisiid arendati jesuiitide poolt edasi teatava täiuslikkuseni; endiste koolide vanemate ja nooremate õpilaste asemele astus nüüd jagunemine klassidesse; õpilastest püüti kasvatada mitmekülgeisi isiksusi ja arvestati nende individuaalseid kalduvusi, õpetajailt nõuti kujukat ja näitlikku aine esitamist. Seetõttu olid jesuiitide koolid XVI ja XVII sajandil parimad Euroopas. Inglise filosoof Bacon tähendas nende kohta: „Noorsoo kasvatamise alal peab kõigepealt eeskujuks võtma jesuiitide kolleegiume, sest pole võimalik teha midagi paremat“. Kuid jesuiitide kasvatusel oli üks suur puudus: siin eitati teadlikult ja järjekindlalt mõtlemise ning uurimise vabadust, alistati õpilase vaim välisele autoriteedile ja dressuurile. Ka puudusid jesuiitide koolis sellised põhiained, nagu uuem ja kodumaa ajalugu ja eksaktsed teadused, peaaegu täielikult. Nii olid jesuiitide kasvatusideaalid kitsad, nende hariduslikud püüded kiriklikult piiratud. Kuid seltskonna mõjustamisel ja võitmisel osutasid jesuiitide koolid neile väga kasulikuks vahendiks.

Selliste relvadega astus iseteadev, väljavaliitud Kristuse sõdurite salk võitlusse katoliikliku reformatsiooni hüüdsõnade nimel. Jesuiitide ordu asutamisel oli paavstlus alles otsinud kokkulepet protestantismiga. Saksamaal peeti veel 1541. a. selles küsimuses Regensburgi riigipäeval läbirääkimisi. Jesuiitide ilmumisega ava-

likule poliitilisele näitelavale muutus pilt varsti. Igasuguste möönduste vastane leppimatu vool tõusis nüüd paavsti kuurias juhtivale kohale; Roomas uuendati jesuiitide õhutusel inkvisitsioon, mis hakkas ketsereid jälitama suure karmusega; jesuiidid ise alustasid agarat ja edukat tegevust Portugalis, Prantsusmaal, Saksamaal, Poolas ja mujal. Sellega algas kire- ja võitlusrikas periood, mil katoliku kirik siirdus loiult enesekaitselt energilisele vasturünnakule ja mil ägedais ning kestvais kokkupõrkeis tagasi võideti rida kaotatud positsioone.

Sõnade seletusi.

- A f e k t** — tugev tunne, mis harilikult tekib äkki ja on seotud muutustega hingeelus ning kehalistes protsessides; näit. rõõm, viha, hirm.
- A n a k r o n i s m** — vääraegsus, mõne nähtuse paigutamine ajastusse, kuhu see ei kuulu; iganenud, ajast maha jäänud mõtlemis- või teotsemisviis.
- A s k e e s** — hingeravi meetod inimese loomulikkude tarvete võimalikult suure piiramise, tahte suretamise, enesepiinamise j. m. teel.
- A u g u s t i i n i - e r e m i i d i d** — üks augustiinlaste-kerjasmunkade ordu haru.
- B e n e f i i t s** — kihi või ameti eesõigus; kiriklik palgatulu või ametikoht.
- B r e v e** — paavsti ametikiri, tähtsuselt väiksem kui bulla.
- B u l l a** — paavsti käskkiri, mida kutsutakse ta teksti algussõnade järgi.
- D e n u n t s e e r i m a** — öördama, pealekaebavalt teatama.
- D i s p u t e e r i m a** — vaidlema (teatava õpetatud teema üle).
- D i ö t s e e s** — piiskopkond, piiskopi volikond (rooma-katoliku kirikus).
- D o o d ž** — aadli hulgast eluajaks valitud riigipea Veneetsia vabariigis.

- E k s e g e e s** — piibliteksti või mõne kirjandusliku teose teaduslik seletamine.
- E k s k o m m u n i k a t s i o o n** — eemaldamine kiriku osadusest; väljaheitmine kirikust.
- E k s t a a s** — ülev joovastus, mil inimene arvab end otseselt olevat kontaktis jumalusega.
- E k s t a a t i l i n e** — joovastunud, ekstaasis olev, ekstaasiga seotud.
- E v e n t u a a l n e** — vahestine, teataval juhtumil toimuv.
- G e n e r a a l v i k a a r** — katoliku kirikus piiskopi poolt kutsutud abiline piiskopkonna valitsemisel, piiskopi seadäitja.
- H e t e r o g e e n n e** — mitteühtlik, erineva ilmega, lahkuminev.
- H i e r a r h i a** — katoliku kirikus vaimuliku seisuse ametiliigitus; vaimulik seisus kui kirikliku võimu kandja; kaudses tähenduses: vaimulikkude valitsus.
- I n v e k t i i v** — haavustav väljend, sõimukõne.
- J a n i t š a a r i d** — peamiselt kristlastest (keda noorelt oma perekonnist ära kisti ja sõjalises korras kasvatati) koosnev Türgi endine regulaarne jalavägi.
- J u r i s d i k t s i o o n** — kohtu alluvus; kohuskond.
- K a n o n i s t** — kanoonilise õiguse tundja või õpetaja.
- K a n o o n i l i n e õ i g u s** — katoliku kirikus kirikukogude otsustest ja paavstide määrustest välja kasvanud õigusnormide kogum, mis käsitlevad nii kirikuvalu nähtusi kui ka mõningaid teisi kriminaal- ja tsiviilõiguse küsimusi.
- K a p i i t e l** — mungaordude esinduskogu; kloostri hääleõiguslike liikmete kogu.
- K o n f e s s i o n a a l n e** — tunnistlustesse, usutunnistustesse puutuv; konfessionaalne ajastu — XVI sajand ja XVII sajandi 1. pool, mil usulised küsimused, eriti vastuolu katolitsismi ja protestantismi vahel, etendasid tähtsat osa riikide sise- ja välispoliitikas.
- K o n k u b i i n** — vallasnaine.
- K o n k u b i n a a t** — vaba kooselu mehe ja naise vahel, mil naine tavaliselt asetseb mehest seltskondlikult madalamal.
- K o n t s i l i a a r n e** — kirikukogudesse puutuv. Kantsiliaarne liikumine — XV sajandi 1. poolel

- katoliku kirikus esinenud liikumine, mis taotles kirikureformi üldiste kirikukogude kaudu.
- K u r i a a l i d** — paavsti kuuria ametnikkond.
- K u u r i a** — õukond, kõrgeim valitsusasutis. Paavsti kuuria — paavsti õukond, katoliku kiriku kõrgeimate valitsusasutiste kogu Roomas.
- K v i e t i s m** — vaatlevale elule andumist ja aktiivsest elust täielikku keeldumist pooldav suund; esineb eriti kristlikus müstikas, näit. Püha Theresa juures.
- N e p o t i s m** — sugulaste soodustamine (ametite ja tulude jaotamisel jne.).
- P r i o r** — kloostrülem (dominiiklaste kloostris).
- P r o b a t s i o o n** — katse, proovimine.
- S e k u l a r i s e e r i m a** — ilmlikustama; vaimulikku eset (ametit, varandust jne.) ilmlikuks tegema.
- S o d o m i a** — sugutungi ebaloomulik rahuldamine meeste vahel.
- S o l d a t e s c a** — ohjendamatult käituv, omavolile anduv sõdurkond.
- S u b o r d i n a t s i o o n** — alistumine, teenistuslik kuulekus.
- T o n s u u r** — pöetud koht pealael; esineb katoliku preestriseisuse tunnusena eri suuruses vastavalt ametiastmele (paavstil on ta kõige suurem).
- T r a n s t e n d e n t n e** — inimliku kogemuse piire ületav, inimteadvuse sisust väljaspool seisev, asjade tõelise olu kohta käiv.
- V i s i o o n** — nägemus.
- V i s i o n a a r n e** — nägemuslik.

Nimede hääldamist.

Agostino — agostí'no	Antezana — anteeá'na
Alcalá — alkala'	Antonio — anto'njo
Alcántara — alka'ntara	Ardebaló — ardeva'lo
Alessandro — alessa'ndro	Arevalo — areva'lo
Alonso — alo'nso	Arteaga — artea'ga
Alumbrados — alumbra'dos	Assisi — assi'zi
Amadís — amadi's	Ayudar — ajuda'r
Amigant — amiga'nt	Azcoitia — aekoi'tja
Angela — anhela	Azpeitia — aæpei'tja
Angelo — andželo	Barcelona — bareelo'na

Bartolommeo — barto-	Fernel — ferne'l
lomme'o	Figueroa — figero'a
Bascio — bašo	Fonsca — fons'e'ka
Bayonne — bajo'n	Francisco — fran'e'i'sko
Beltrán — beltra'n	François — fran(g)ssua'
Benedetto — benede'to	Gaetano — gaeta'no
Bernardino — bernardi'no	Galaor — galao'r
Bobadilla — bojadi'la	Gambara — ga'mbara
Bologna — bolo'nja	García — garei'a
Broet — broe'	Gasparo — ga'sparo
Buchanan — bjukä'nän	Germana — herma'na
Budé — büde'	George — džoo'dž
Caceres — ka'e'res	Gian Pietro — džampje'tro
Calatrava — kalatra'va	Giberti — džibe'rti
Calixto — kaliks'to	Giulia — džu'lia
Camara — kama'ra	Gonçalvez — gona'lveo
Caraffa — kara'fa	Gonzaga — gondza'ga
Cardona — kardo'na	Govea — guve'a
Catilina — katili'na	Guardiano — guardja'no
Chieti — kjeti	Guevara — geva'ra
Cisneros — eisne'ros	Guidiccioni — guiditšo'ni
Claude — klood	Guillaume — gijo'm
Codure — kodüür	Guipuzcoa — gipu'okoa
Compañía — kompan'i'a	Herrera — erre'ra
Compagnia di Gesù —	Ignacio — igna'ejo
kompanji'a di džezu'	Inés — ine's
Compostela — komposte'la	Iñigas — in'i'gas
Comuneros — komune'ros	Iñigistas — in'i'gi'stas
Contarini — kontari'ni	Iñigo — in'i'go
Conversini — konversi'ni	Ippolito — ippo'lito
Cortegiane — kortedža'ne	Jacques — žak
Cortes — kortes	Jaén — hae'n
Cosa — kosa	Jago — ja'go
Costanza — kosta'ntsa	Jassu — hassu
Cuéllar — kue'l'ar	Javier — havje'r
Diego — djego (hisp. kee-	Jean — žan(g)
les), djegu (portugali	Jimenes — hime'nes
keeles)	Juan — hua'n
Domingo — domi'ngo	Juanico — huani'ko
Doña — do'n'a	Láinez — la'jneo
Enrique — enri'ke	Lefèvre — löfevr
Ensayalados — ensajala'dos	Legazpi — lega'epi
Ercole — erkole	Le Jay — löže'
d'Esparros — desparo'	Liconá — liko'na
d'Étapes — deta'pl	Llanivar — l'aniva'r
Farnese — farne'se	Llobregat — l'obrega't

López — lo'pee	Rabelais — rable'
Loyola — lojo'la	Reconquista — rekonki'sta
Lucía — luei'a	Reinalde — reina'lde
Luis — lu'is.	Rieti — rje'ti
Luisa — lu'isa	Rodríguez — rudri'geš
Machiavelli — makjave'lli	Rouen — ruan(g)
Machín — maš'i'n	Roser — rose'r
Madrigal — madri'gal	Sacco — sakko
Mainardo — maj'nardo	Sadoleto — sadole'to
Manetti — mane'tti	Saenz — sae'ne
Manresa — manre'sa	Salmerón — salmero'n
Manrique — manri'ke	Sapienza — sapje'ntsa
María — mari'a	Sebastián — sevastja'n
Marina — mari'na	Segovia — sego'vja
Martín — marti'n	Sevilla — Sevi'l'a
Matteo — matte'o	Simón — simo'n
Miguel — mige'l	Tiene — tje'ne
Montmartre — mon(g)- ma'rtr	Toledo — tole'do
Montserrat — montserra't	Torquemada — torkema'da
Mungnia — mu'n'a	Tortona — torto'na
Najera — nahe'ra	Trastevere — traste'vere
Nicolás — nikola's	Trillo — tri'l'o
Oñaz — on'a'e	Valdés — valde's
Ochino — oki'no	Valladolid — val'adoli'd
Ortiz — orti'e	Vásquez — va'skee
Pascual — paskua'l	Velasco — vela'sko
Pavia — pavi'a	Velásquez — vela'skee
Peña — pe'n'a	Velázquez — vela'okee
Peralta — pera'lta	Vermigli — vermi'lji'
Pierre — pjäär	Vizcaya — vioka'ja
Polanco — pola'nko	Yáñez — ja'neo
Pujol — puho'l	Zumárraga — euma'rraga

Kirjandust.

- Astrain, A.:* Der hl. Ignatius von Loyola, Wiesbaden, 1924 [moodustab kokkuvõtte sama autori suuremast teosest „Historia de la Compañía de Jesús en la Asistencia de España“, I, 1902].
- Böhmer, H.:* Studien zur Geschichte der Gesellschaft Jesu, I, Bonn am Rhein, 1914.
- Boehmer, H.:* Die Jesuiten, 4. töödeldud trükk, Leipzig ja Berliin, 1921.
- Boehmer, H.:* Loyola und die deutsche Mystik, Leipzig, 1921.
- Funk, Ph.:* Ignatius von Loyola, Berliin, 1913 [valik Loyola töid saksakeelses tõlkes].
- Fülöp-Miller:* Macht und Geheimnis der Jesuiten, Leipzig ja Zürich, 1929.
- Gothein, E.:* Ignatius von Loyola und die Gegenreformation, Halle, 1895.
- Holl, K.:* Die geistlichen Übungen des Ignatius von Loyola, eine psychologische Studie, 2. trükk, Tübingen, 1927.
- Huber, J.:* Der Jesuiten-Orden nach seiner Verfassung und Doctrin, Wirksamkeit und Geschichte, Berliin, 1873.
- Jarncke, Lilly:* Die Exercitia spiritualia des Ignatius von Loyola in ihren geistesgeschichtlichen Zusammenhängen, Leipzig, 1931.
- Lindworsky, J.:* Die charakterologische Bedeutung der Exercitien des hl. Ignatius v. Loyola, Jahrbuch der Charakterologie, I, Berliin, 1924.
- Loyola, I.:* Die geistlichen Übungen, Leipzig, 1907.
- Maurenbrecher, W.:* Geschichte der katholischen Reformation, I, Nördlingen, 1880.
- Mir, M.:* Histoire intérieure de la Compagnie de Jésus, I, Pariis, 1922.
- Pastor, L.:* Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters, III—VI, Freiburg, 1895 jj.
- Ranke, L.:* Die römischen Päpste in den letzten vier Jahrhunderten, I, 9. trükk, Leipzig, 1889.
- Sedgwick:* Ignatius Loyola, New York, 1923.
- Smith, P.:* The age of the reformation, New York, 1920.
- Tacchi Venturi:* Storia della Compagnia di Gesù in Italia, II, 1922.

Sisukord.

	l.k.
I. Uue aja lävel	5
II. Katoliikliku vastureformatsiooni tekkimine	11
III. Hispaania uue aja alul	26
IV. Rüütel Iñigo	36
V. Murrang	46
VI. Lootuse ja meelegeite vahel	52
VII. Müstika ja hingede abistamine	58
VIII. Palverännak Palestiinasse	64
IX. Õpia-stad kodumaal	73
X. Õpingud Pariisis	84
XI. Töötus Montmartre'il	93
XII. Rännakud ja ekslemised	100
XIII. Ordu asutamine	112
XIV. Ordu põhikord ja iseloom	124
XV. Vaimulikud harjutused	138
XVI. Loyola ordukindralina	145
XVII Ordu tegevus Loyola eluajal	152
Sõnade seletusi	158
Nimede hääldamist	160
Kirjandust	163

„Elav Teadus“ jätkub ka 1934

Selle uue aastakäigu tellimine on määratud iga-
ühele.

1. Seepärast, et iga tänapäeva - inimene vajab ajakohast ülevaadet moodsa elu tähtsast küsimusist nii oma teadmiste rikastamiseks kui kasutamiseks kutsetöös.

2. Seepärast, et praegune kiire elutempo ning majanduslik surutis ei võimalda põllumehel, töölisel, õppival noorsool ega haritlaselgi tellida endale ning lugeda suuri ja kalleid teaduslikke raamatuid.

3. Seepärast, et Eestis ainult **Elav Teadus** pakub neid tarvilikke teadmisi süstemaatiliselt, lühidal ja kõigile arusaadaval kujul.

4. Seepärast, et **Elav Teadus** on pildirohke, nägus ja odav: aastakäiguna maksavad 12 raamatut üksikmüügihinna 12 krooni asemel ainult 9 krooni, s. o. 75 senti iga üle 100 lk. suuruse numbri eest.

TELLIMISTINGIMUSED.

Tellimishind	Aasta tellimishinda Kr. 9.—
ühes saatekuludega:	võib tasuda osakaupa:
Aastas . . 12 nrit Kr. 9.—	Tellimisel Kr. 3.50
Poolaastas 6 " " 5.—	1. aprilliks " 2.50
Veerand-a. 3 " " 2.75	1. juuliks " 2.—
Üksiknumber " 1.—	1. oktoobriks " 1.—
Iga numbri iluköide " —.50	

Iluköites või rahvaraamatukogu köites aastas 12 nrit Kr. 14.—

Tellides maksta raha posti jooksvale arvele nr. 20-36 ja kirjutada tellimine rahakaardi lõigendile. Samuti võib tellida ajakirjana postkontoritest, raamatukauplustest, Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmeestelt ja

**EESTI KIRJANDUSE SELTSILT, TARTU,
SUURTURG 12, TEL. 6-01.**

Elav Teadus Jatkub ka

1934

See the instructions for the use of this book.

The book is intended for use in the schools of the Republic of Estonia. It is written in a simple and clear language, suitable for the level of the pupils. The book contains a large amount of material, which is presented in a systematic and logical order. The book is divided into chapters and sections, which are numbered for convenience. The book is written in a simple and clear language, suitable for the level of the pupils. The book contains a large amount of material, which is presented in a systematic and logical order. The book is divided into chapters and sections, which are numbered for convenience.

HIND 1 KR. 50 S.

The book is intended for use in the schools of the Republic of Estonia. It is written in a simple and clear language, suitable for the level of the pupils. The book contains a large amount of material, which is presented in a systematic and logical order. The book is divided into chapters and sections, which are numbered for convenience. The book is written in a simple and clear language, suitable for the level of the pupils. The book contains a large amount of material, which is presented in a systematic and logical order. The book is divided into chapters and sections, which are numbered for convenience.